

ISSN № 1728-9572

ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА

ДОНЕЦЬКИЙ
ВІСНИК
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ім. ШЕВЧЕНКА

*ІСТОРІЯ,
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО,
МЕДІАОСВІТА,
ТЕХНІЧНІ НАУКИ*
ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ: ВІКШЕДІЯ

Том 54

Харків – Запоріжжя

2025

Засновано в 2001 р.

**Д-67 ДОНЕЦЬКИЙ ВІСНИК НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ.
ШЕВЧЕНКА. – Т. 54. – ХАРКІВ-ЗАПОРІЖЖЯ, 2025. – 177 С. –
ІСТОРІЯ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, МЕДІАОСВІТА,
ТЕХНІЧНІ НАУКИ, ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ: ВІКІПЕДІЯ**

Відповідальність за зміст матеріалів несуть їхні автори.

© Донецьке відділення НТШ, 2025

© Автори текстів

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

- Катерина Торопчинова,
НАШІ СУЧАСНІ ГЕРОЇ: Яр Костянтинович Батог..... 6**
- Володимир Білецький
ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НТШ У 2024 РОЦІ.....10**
- Шингоф Ірина
ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНО СВДОМОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
ДОНЕЧЧИНИ НА МОТИВАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ
ВЧИТЕЛЯ ДО САМОЗРОСТАННЯ
(КІНЕЦЬ 1980-Х – ПОЧАТОК 1990-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ).....16**
- Костянтин РОДИГІН, Михайло РОДИГІН,
ВЕЛИКА СІМКА МЕТАЛІВ ДАВНИНИ У
ТРАДИЦІЙНИХ УЯВЛЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ
АЛХІМІЇ ТА В НАТУРФІЛОСОФІЇ
ТЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА31**
- Віталій Орловський
ЮРІЙ ЛИПА.....47**
- Сергій Гайдук
ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ СТРИТЕНКИ Й КАЛИНОВОГО
(ВОЛНОВАСЬКИЙ Р-Н).....55**
- Сергій Гайдук
ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ МАР'ІНКИ Й МАКСИМІ-
ЛЬЯНІВКИ (ПОКРОВСЬКИЙ Р-Н, ДОНЕЦЬКА ОБЛ.).....60**
- Віталій Орловський
Олександр Шеремет
ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ НА ЧОРНУХИНЩИНІ
ОЧИМА СВДКІВ ТА МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ.....66**

Віталій Орловський
НАРИСИ З ІСТОРІЇ ДЕЯКИХ ПОСЕЛЕНЬ МАЧУХІВСЬКОЇ
ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ (ОТГ).....80

Володимир Сергійчук
ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ЧЕРЕЗ... ДЕУКРАЇНІЗАЦІЮ?.....89

Володимир Сергійчук
НА СВОЇЙ ЗЕМЛІ95

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Ганна Дика,
ОЗНАЙОМЛЕННЯ АНГЛОМОВНИХ ЧИТАЧІВ
З УКРАЇНСЬКИМИ ПЕРЕКЛАДАМИ ТВОРІВ
РОБЕРТА БЕРНЗА ЗА РАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ.....99

МЕДІАОСВІТА

Володимир Білецький,
Ганна Онкович,
МЕДІАДИДАКТИКА В УКРАЇНСЬКІЙ ІНЖЕНЕРІЇ118

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Тетяна Олійник
СИРОВИННА БАЗА ТИТАНОВОЇ
ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ.....125

Володимир Білецький
СИМПЛЕКС-ЦЕНТРОЇДНЕ ПЛАНУВАННЯ
ЕКСПЕРИМЕНТІВ ДЛЯ ОТРИМАННЯ МАТЕМА-
ТИЧНИХ МОДЕЛЕЙ СУМШЕЙ ТИПУ «СКЛАД-
ВЛАСТИВІСТЬ»136

Леонід Шпильовий
ДО ІСТОРІЇ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА
НАПІВПРОВІДНИКОВОГО КРЕМНІЮ В УКРАЇНІ.....146

Микола Ткаченко

**ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПІДБІР МАТЕРІАЛІВ НКТ З
МЕТОЮ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИБОРУ КОНСТРУКЦІЇ
ЛІФТОВОЇ КОЛОНИ ДЛЯ РОБОТИ НА РОДОВИЩАХ
В УМОВАХ АГРЕСИВНОГО СЕРЕДОВИЩА.....160**

ІНТЕРНЕТ-РЕСУРСИ: ВІКІПЕДІЯ

Антон Процюк

«ВІКІМЕДІЯ УКРАЇНА» У 2024 : РОБОТА І ПЛАНИ.....169

До уваги авторів.....176

ІСТОРІЯ

УДК 94(477)*6

*Катерина Торопчинова,
науковий співробітник Державної наукової установи "Ен-
циклопедичне видавництво"*

НАШІ СУЧАСНІ ГЕРОЇ: Яр Костянтинович Батог

Спливає одинадцятий рік російсько-української війни викликаного застосуванням збройної сили Російською Федерацією проти суверенітету і територіальної цілісності України, що триває з 2014 року. Складовими цієї війни є:

- *Російське збройне вторгнення в Крим у лютому-березні 2014 року (з подальшим початком тимчасової окупації півострова росією 20 лютого 2014 року).*
- *Війна на сході України (на Донбасі) з квітня 2014 року, яка розпочалася зі створення під прикриттям «народних» виступів спецслужбами РФ терористичних так званих Донецької і Луганської «народних республік» та тривала до початку широкомасштабного вторгнення.*
- *Широкомасштабне вторгнення росії в Україну з 24 лютого 2022 року, яке розпочалося після тривалого військового нагрозування та визнання росією своїх маріонеткових утворень «ДНР» та «ЛНР» як незалежних держав.*

Український Народ повинен знати своїх героїв цієї війни, які відстоюють наше невід'ємне право на ЖИТТЯ, на ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК, на СВОБОДУ і НЕЗАЛЕЖНІСТЬ української нації, народу, держави, право на саме наше ІСНУВАННЯ, на МАЙБУТНЄ.

Яр Костянтинович Батог. Народився у 1997 році на Поліссі у селищі Сосниця в інтелігентній сім'ї з давніми українськими традиціями. Дитинство пройшло в довженківських придеснянських місцях, які він любив понад усе і куди завжди повертався зі своїх мандрівок світом. І там же знайшов свій останній спочинок. Чоловіком, воїном став на війні і поклав життя за Україну під селищем Нью-Йорк на далекій від Полісся Донеччині, яку вважав рідним

українським краєм. За 5 днів Яру мало б виповнитися 27. Не сталося. Назавжди 26-річний.

Його життєвим девізом було: «Працювати та бути людиною». Закінчив Сосницьку гімназію ім. О. П. Довженка із золотою медаллю і вступив до Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Завжди був відмінником. У 2018 отримав диплом бакалавра з відзнакою. Продовжив навчання в Гранадському державному університеті (Іспанія), вивчав політичні науки.

Ще студентом влітку 2017 року працював у офісі громадської організації «Вокс Україна». Його задачею було перевіряти на достовірність факти з публічних висловлювань українських політиків. У студента виходило напрочуд добре і швидко знаходити брехню і маніпуляцію у словах політиків. «Яр – це машина з перевірки фактів», – жартували колеги. По завершенню стажування отримав посаду фактчекера. Докопуватися до правди — ось що подобалося Яру у роботі фактчекера. Для нього не мали значення високі посади, соціальні статуси, гроші та вплив. Головне для нього у людях була їхня справжня суть.

До широкомасштабного загарбницького вторгнення російського війська в Україну Яр Батог встиг попрацювати у міжнародній правозахисній організації «Міжнародна амністія», в Гаазькому центрі стратегічних досліджень (Нідерланди) та НЕК «Укренерго» у м. Києві керівником відділу.

Працюючи відразу в трьох організаціях, складав іспити та проходив конкурсний відбір на навчання одночасно у два кращі світові університети: Колумбійський університет в м. Нью-Йорку та Джорджтаунський університет у м. Вашингтоні (США). У 2023 році Яра було зараховано на навчання в обидва університети, але він звернувся з проханням надати відстрочку в навчанні, бо на той час уже став військовослужбовцем. «Немає нічого більш важливого, ніж ця війна. Моє місце зараз саме в армії, і нині всі мої проєкти та плани на паузі. А після війни я продовжу там, де зупинився», — казав він друзям.

Яр за віком не підпадав під мобілізацію — йому було 24 роки, але 4 квітня 2022 року добровільно вступив до лав Збройних сил

України. Став простим солдатом, за рік — сержантом, потім старшим сержантом. Він міг не виїжджати на бойові позиції і займатися менеджментом. Але завжди був поруч з підлеглими і робив все те, що робили вони: копав окопи, підвозив боєкомплекти, ходив у розвідку. Був двічі поранений, але після короткого лікування одразу повертався в стрій.

У 2022 році за сумлінне виконання службових обов'язків нагороджений грамотою ТВО Командувача Сухопутних військ України.

У 2023 році нагороджений почесним нагрудним знаком Головнокомандувача Збройних сил України «Золотий хрест», отримав посвідчення «Учасник бойових дій» та нагрудний знак «Ветеран війни – учасник бойових дій».

У 2024 році нагороджений орденом «За мужність» III ступеня (Указ Президента України від 29 лютого 2024 року № 136/2024 «Про відзначення державними нагородами України»)

Київська школа економіки призначила іменну стипендію Яра Батога, яка буде присуджена талановитим та амбітним студентам магістратури (<https://university.kse.ua/grants/memorial-batoh>)

Загинув 10 липня 2024 року під час виконання бойового завдання. Обірвалося сповнене досягнень і планів на майбутнє молоде життя. Війна встановила найвищі планки й стандарти громадянської поведінки, відкрила імена стількох велетів духу! Відкрила і забрала з собою. **Серед них — Яр Костянтинович Батог — Українець, Інтелектуал, Воїн.**

Залишились батьки, бабуся і дві молодші сестри.

За заповітом Яра його прах розвіяли над рідною Десною, на березі якої стоїть осиротіла батьківська домівка.

Джерела і література

На Донбасі загинув 27-річний Яр Батог, військовий, випускник КІМО // Вечірній Київ. <https://vechirniy.kyiv.ua/news/101580/>

УДК 355.34:94 [477]

Володимир Білецький

Д.т.н., професор НТУ «Харківський політехнічний інститут», дійсний член НТШ, Голова Донецького відділення НТШ

ДОНЕЦЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ НТШ У 2024 РОЦІ

Рік 2024-й був 10-м роком (від 2014-го), коли Донецьке відділення НТШ працювало в умовах фактичної війни на Донбасі, а з 24 лютого 2022 – повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Переважна більшість членів Донецького відділення НТШ, в тому числі керівництво, покинуло регіон влітку 2014 р. Повернення на Донбас для багатьох активістів НТШ несе загрозу для особистої безпеки і безпеки сімей (для їх ЖИТТЯ).

Офіс у Донецьку втрачено 2014 р. Бібліотеку (близько 1000 одиниць) врятували тільки частково. Те що вивезено з Донецька – переслано частинами в Запоріжжя, Полтаву, Київ, Харків, Рівне та ін. міста. Базисна ресурсна організація «Український культурологічний центр» була вимушена змінити юридичну адресу (м. Маріуполь), але у 2022 р. втратила і цю адресу.

У 2024 році наукометричний журнал «Схід», який тривалий час випускався у співпраці з Донецьким відділенням НТШ передано в *Київський столичний університет імені Бориса Грінченка*, хоча в його редакційній колегії продовжують працювати члени Донецького НТШ (В.С.Білецький та Г.В.Тимофієва).

<https://skhid.kubg.edu.ua/editorialTeam>

1. ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ЧЛЕНІВ

згідно списку Донецького Відділення НТШ на 2024 р. – 40 чол., серед них 6 дійсних членів:

- Білецький Володимир Стефанович (1998), нині Харків
- Опейда Йосип Олексійович (2010), нині Львів
- Загнітко Анатолій Панасович (2011), нині Вінниця
- Соболь Валентина Олександрівна (2015), нині Варшава
- Просалова Віра Андріївна (2015), нині Вінниця
- Гайко Геннадій Іванович (2022), нині Київ

Секретар Донецького відділення НТШ Болонова Л.М., к.м.н. – нині у США (у 2022 одержала громадянство США, хоча зв'язок з Україною, НТШ-Донецьк не пориває).

2. СЕМІНАРИ, ЗАСІДАННЯ, КОНФЕРЕНЦІЇ:

Донецьким відділенням НТШ у 2024 р. самостійно не проводилися. Разом з тим, члени Донецького відділення НТШ активно брали участь в ряді фахових конференцій (разом – до 30 за 2024 рік – переважна більшість в режимі он-лайн).

1. РЕДАКЦІЙНА РОБОТА:

Станом на 2024 рік члени Донецького відділення НТШ виконують значну редакційну роботу, зокрема, як члени редакційних колегій науко метричних журналів і випускають друком такі періодичні видання:

1. Д.ф.н., проф.. Соболев В.О. – редактор періодичного видання "Studia Polsko-Ukrainskie". Warszawa. Індексуються у «Копернікус». Видання засноване у 2014 р. Вийшов друком ТОМ 11/2024.

<https://studiapolskoukrainskie.uw.edu.pl/resources/html/cms/MAINPAGE> <https://studiapolskoukrainskie.uw.edu.pl/>

2. Д.т.н., проф.. Білецький В.С. – редактор періодичного видання «Геотехнології», Харків — нове періодичне видання засноване при ХП. ISSN 2616-8839. Видається з 2018 р. Станом на 2024 р. вийшло 7 чисел. [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_\(%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97_(%D0%B6%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB))

http://library.kpi.kharkov.ua/uk/ntu_geotechn

3. К.пед.н. Башун О.В. – редактор журналу «Бібліотечний форум України» <http://www.libraryforum.info/>

4. Д.ф.н., проф Загнітко А.П. продовжує редагувати започатковане ним в Україні міжнародне наукове фахове видання категорії Б „Лінгвістичні студії Linguistic Studies” (усього 47 випусків), що входить до семи авторитетних наукометричних баз.

5. Д.г-м.н., проф.. Суярко В.Г. – головний редактор Вісника університету ім. В. Н. Каразіна, Серія «Геологія. Географія. Екологія» <https://periodicals.karazin.ua/geoco/>

4. СПІВПРАЦЯ

- Продовжується співпраця Донецького Відділення НТШ з редакцією Енциклопедії НТШ зі статей, які стосуються Донецького НТШ та Кубанського НТШ – в основному В.С.Білецький
- Продовжується співпраця з редакцією Енциклопедії Сучасної України (через М.Железняка) – ряд членів Донецького НТШ
- У 2024 р. продовжилася співпраця членів Донецького відділення НТШ В.С.Білецького та Г.І.Гайка з редакцією ВУЕ (Великої української енциклопедії).

5. ВИДАВНИЧА АКТИВНІСТЬ. НАЙБІЛЬШ ЗНАЧУЩІ ПУБЛІКАЦІЇ У ФАХОВИХ ВИДАННЯХ, У ТОМУ ЧИСЛІ МІЖНАРОДНИХ

У зв'язку з розсіянням членів Донецького НТШ по Україні і Світу повна інформація відсутня, інколи вона надходить зі значним запізненням. Останні значущі публікації членів Донецького відділення НТШ такі:

Книги і статті членів Донецького відділення НТШ у 2024 р. – в цілому понад 40. Зокрема, найбільш значущі:

I. За ініціативи членкині Донецького відділення НТШ д.пед.н., проф.. Г.В.Онкович активно розвивається напрямок МЕДІАОСВІТИ. У 2024 р., зокрема, надруковано ряд статей з цієї тематики в *Україні, Грузії* в тому числі в рамках колективних монографій та матеріалів міжнародних конференцій.

II. Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка.

1. Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – т. 52. – ХАРКІВ–ЗАПОРІЖЖЯ, 2024. – 151 с. – ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА, ІСТОРІЯ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, МОВОЗНАВСТВО, ОСВІТА, ТЕХНІКА І ТЕХНОЛОГІЇ <http://ntsh.org/node/1150>
https://www.researchgate.net/publication/379640436_Doneckij_visnik_Naukovog_o_tovaristva_im_Sevcenka_-_t_52_-_HARKIVZAPORIZZA_2024_-_151_s_-

ENCIKLOPEDISTIKA ISTORIA LITERATUROZNAVSTVO MOVOZNAVSTVO OSVITA TEHNIKA I TECHNOLOGII

2. Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – т. 53. – ХАРКІВ-ЗАПОРІЖЖЯ, 2024. – 179 с. – ПОСТАТІ, ФІЛОСОФІЯ, ІСТОРІЯ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО, МОВОЗНАВСТВО, МЕДІАДИДАКТИКА, ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА, ВІДЗНАКИ ДОНЕЦЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ НТШ, УНІВЕРСИТЕТСЬКЕ ЖИТТЯ, РЕЦЕНЗІЇ <http://ntsh.org/node/1158>
https://www.researchgate.net/publication/382087639_Doneckij_visnik_Naukovogo_tovaristva_im_Sevcenka_-_t_53_-_HARKIV-ZAPORIZZA_2024_-_179_s_-_POSTATI_FILOSOFIA_ISTORIA_LITERATUROZNAVSTVO_MOVOZNAVSTVO_MEDIADIDAKTIKA_ENCIKLOPEDISTIKA_VIDZNAKI_DONECKOGO_V

III. Друге видання (перевидання) пам'ятки середньовіччя:

ГЕОРГІЙ АГРІКОЛА. ПРО ГІРНИЧУ СПРАВУ XII КНИГ (книги I- VI). Переклад і редакція В.С. Білецького та Г.І. Гайка. – Львів: Видавництво ПП «Новий Світ-2000», 2024.. – 228 с.¹
https://www.researchgate.net/publication/386019562_GEORGIJ_AGRIKOLA_PRO_GIRNICU_SPRAVU_XII_KNIG_knigi_I-VI_Pereklad_i_redakcia_VS_Bileckogo_ta_GI_Gajka_-_Lviv_Vidavnictvo_PP_Novij_Svit-2000_2024_-_228_s

IV. З історії хайтек-технологій в Україні:

Шпильовий Л.В., Білецький В.С. Цирконієва промисловість України: становлення і розвиток. Монографія // За редакцією Білецького В.С. – Львів: Видавництво ПП «Новий Світ-2000», 2024. – 400 с.
https://www.researchgate.net/publication/386080622_Bileckij_V_S_u_spivavt_Cirkonieva_promislovisht_Ukraini_stanovlenna_i_rozvitok_Monografia_Spilovij_LV_Bileckij_VS_Za_redakcieu_Bileckogo_VS_-_Lviv_Vidavnictvo_PP_Novij_Svit-2000_2024_-_400_s_Zirconium

V. З навчальної літератури:

Орловський В. М., Білецький В. С., Сіренко В. І. Буріння нафтових і газових свердловин. Редакція «Гірничої енциклопедії», Полтава: НТП «Бурова техніка», Львів, Видавництво «Новий Світ-2000», 2024. – 409 с.
https://www.researchgate.net/publication/386080379_Orlovskij_V_M_Bileckij_V_S_Sirenko_V_I_Burinna_naftovih_i_gazovih_sverdlovin_Redakcia_Girnicoi_enciklo-

¹ Перше видання: Агрикола Г. Про гірничу справу в дванадцяти книгах (книги I—VI)/ Переклад і редакція В. Білецького, Г. Гайка. — Донецьк: Східний видавничий дім, 2014.
<https://web.archive.org/web/20150203082959/http://ruthenia.info/txt/pavlo/agricola.pdf>

Білецький В. С. Конспект лекцій по курсу «Моделювання та дослідження електротехнічних комплексів» (Для студентів спеціальності 141 "Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка" Запорізький національний університет / Проф. В.С. Білецький – Запоріжжя, 2024. 240 с.

<https://www.researchgate.net/publication/378684220> *Konspekt lekcij po kursu Modeluvanna ta doslidzenna elektrotehnicnih kompleksiv Dla studentiv specialnosti 141 Elektroenergetika elektrotehnika ta elektromehanika Prof VS Bileckij - Zaporizza 2024 240*

ВІДЗНАКИ ДОНЕЦЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА ДО 150-РІЧЧЯ НТШ

З нагоди 150-річчя НТШ Донецьким відділенням виготовлено дві пам'ятних медалі (30 комплектів):

**ПАМ'ЯТНА МЕДАЛЬ
«СВГРАФ КОВАЛЕВСЬКИЙ»**

**ПАМ'ЯТНА МЕДАЛЬ
«МИКИТА ШАПОВАЛ»**

Опис цих медалей і нагороджені описані в статті: *Білецький В. С. Відзнаки Донецького відділення Наукового товариства імені Шевченка до 150-річчя НТШ / Володимир Білецький // Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. – Харків ; Запоріжжя : [б. в.], 2024. – Т. 53 : Постаті, філософія, історія, літературознавство, мовознавство, медіадидактика, відзнаки Донецького відділення НТШ, університетське життя, рецензії. – С. 6-20.*

<https://repository.kpi.kharkov.ua/items/4f325143-a37b-4f29-8534-90fe78cef173>

ВИСНОВОК

1. Таким чином, у 2024 році Донецьке відділення НТШ продовжувало різнопланову наукову і видавничу роботу.

Разом з тим, події 2014 р. на Донбасі вкрай негативно відбилися на діяльності Донецького відділення НТШ, по суті призупинили ряд напрямків.

Практично всі члени Донецького відділення НТШ покинули Донбас. При цьому перспектива їх повернення не простежується. Подальше повномасштабне вторгнення РФ в Україну 2022 року ще в більшій мірі ускладнило діяльність Донецького відділення НТШ.

2. Повнокровне відновлення діяльності Донецького відділення НТШ може відбутися тільки за умови звільнення всієї України і, зокрема, Донбасу українською армією і нормалізації життя в Україні та на Донбасі. А все це, навіть у оптимістичному сценарії – перспектива років.

3. Донецьке відділення НТШ змогло навіть у таких складних умовах зберегти і розвинути фаховий журнал «Схід» вивищивши його до рівня міжнародного і продовжує видавати «Донецький вісник НТШ», основні автори якого – члени Донецького відділення НТШ. Готує і видає наукові та навчальні видання.

4. **Коло членів Донецького відділення НТШ, які нині ведуть активну редакційну і публікаційну діяльність стабільне – це редактори і автори Білецький В.С., Соболев В.О., Башун О.В., Тимофієва (Сімченко) Г.В., Шпильовий Л.В., автори Гайко Г.І., Онкович Г.В., Орловський В.М., Зоя Пасько та ін..**

5. У 2023-2024 роках реалізована ідея заснування ВІДЗНАК Донецького відділення НТШ, яка висунута ще 2011 року (книга «Постаті»,

http://ntsh.org/sites/default/files/postati_narysy_pro_vydatnykh_ludej_donbasu.pdf):

- "Медалі імені Є.П. Ковалевського", яка присуджується за значні досягнення вчених Донбасу в галузі природничих та інженерних наук.

- «Медалі імені М.Ю. Шаповала», яка присуджується за значні досягнення в галузі гуманітарних наук та вченим-організаторам науки на Донбасі.

Загалом виготовлено 30 комплектів медалей. Всі нагороджені їх одержали.

УДК 37-042.3:32/.01/.04/.09

Шингоф Ірина

доктор філософії, спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

**ВПЛИВ НАЦІОНАЛЬНО СВІДОМОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ
ДОНЕЧЧИНИ НА МОТИВАЦІЮ ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ ДО
САМОЗРОСТАННЯ**

(КІНЕЦЬ 1980-Х – ПОЧАТОК 1990-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ)

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-9343-0792>

***Анотація.** Стаття висвітлює стан української освіти в кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, коли педагог змушений був виконувати роль провідника політики комуністичної партії та тоталітарної держави у закладі освіти. Досліджено внесок активістів ДонГУМ у відкриття першої української школи в Донецьку, її професійно-методичну опіку. Текст пояснює вплив наукової та творчої інтелігенції Донеччини на формування національної свідомості вчителів школи № 65 м. Донецька, мотивуванні їх до особистісного й професійного самозростання.*

Ключові слова: Донецьке обласне Товариство української мови Т. Г. Шевченка (ДонГУМ), національно свідомі інтелігенція, Донецька спеціалізована гуманітарна школа № 65, самоосвіта, національна школа, особистісне та професійне самозростання вчителя.

***Abstract.** The article describes the state of the Ukrainian education in the late 80s - early 90s of the twentieth century when a teacher was forced to guide school pupils through the communist party ideology and totalitarian state policy. The contribution of the Donetsk Taras Shevchenko Ukrainian Language Society to the founding of the first Ukrainian school in Donetsk and its professional and methodological support is investigated. The text explains the influence of scientific and creative intellectuals of the Donetsk region on the formation of the national consciousness of the teachers of the school № 65 in Donetsk as well as their personal and professional self-development.*

Keywords: the Donetsk Taras Shevchenko Ukrainian Language Society, nationally conscious intelligentsia, Donetsk Specialised Humanitarian

*«Українська інтелігенція –
головна державницька сила нашого народу,
що явила себе на початку і наприкінці ХХ століття» Дмитро Пав-
личко*

Постановка проблеми. Виховання громадянина нового часу завжди було надважливим завданням у всі періоди історії, особливо коли гостро поставала проблема змін: політичного устрою, економічних відносин, національно-культурного будівництва тощо. З огляду на ці проблеми зростала роль національної інтелігенції. У кінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, коли стрімко руйнувалася радянська «імперія зла», український народ виборював свою державність, тому важливими були заходи, які сприяли б зміні світогляду у багатьох співгромадян, особливо освітян, адже, як стверджує О. Лаврут, у ті часи «школа відігравала роль одного з інструментів конструювання радянської людини» [11, с. 174]. На думку авторки, Українська РСР зазнала більш інтенсивної русифікації освіти, ніж інші республіки колишнього СРСР. Із наукових праць, творів літератури, мистецтва вилучалися найбільш яскраві події з історії України, імена видатних діячів, які зробили помітний внесок в українську культуру; учитель був виразником політики комуністичної партії [11, с. 171].

Особливо жорсткої русифікації, вилучення української мови й культури зазнала в ті часи Донеччина. Як зазначає В. Білецький, «остання українська школа "померла" в Донецьку в 1986 р» (СШ № 40 в селищі Авдотьіне). Усього на Донеччині на кінець вісімдесятих років залишилося тільки 103 школи з українською мовою викладання, у яких навчалися лише 2,5% учнів у віддалених селах. Ці школи не мали необхідної бази для надання вихованцям належних освітніх послуг [12, с. 105].

Політика русифікації, командно-адміністративний устрій, імперська ідеологія викликали несприйняття, а часом і протест української наукової і творчої еліти. На відміну від радянської інтелігенції, українські провідники народу характеризувались наявністю критичного мислення, серйозною аргументацією, що ґрунтувалася на знаннях вітчизняної історії, культури, філософії. Критичне мис-

лення української еліти завжди було обґрунтовано-доказове, що свідчило про високий рівень інтелекту, здатність переконувати аудиторію і впливати на неї [2, с. 7].

Для української інтелігенції Донеччини одним із найважливіших було завдання створити українську школу не тільки з відповідною мовою викладання, а заклад освіти нового типу, у якому мали б можливість здобувати освіту наступні покоління української національно свідомої еліти. Закономірним було завдання добору й підготовки педагогічних кадрів, які відповідали б новітнім запитам суспільства. Одним із оптимальних шляхів розв'язання цієї проблеми керівництво ДонТУМ² обрало освітньо-просвітницьку діяльність та методичний супровід школи № 65 м. Донецька, що мало вплив на формування національної свідомості вчителів, мотивувало їх до особистісного й професійного самозростання.

Стан вивчення проблеми. Актуальним є питання: яку роль відіграє інтелігенція в житті суспільства. Слово «інтелігентність» походить із латинської мови й означає *обізнаний, мислячий*. С. Гончаренко вважає необхідними для інтелігентної особи як носія культури, зайнятої розумовою працею або художньою творчістю, наявність інтелектуальних і моральних якостей, що відповідають соціальним очікуванням, які ставляться передовою частиною суспільства: «загострене відчуття соціальної справедливості, прилучення до багатств світової й національної культури та засвоєння загальнолюдських цінностей, слідування велінням совісті, тактовність і особиста порядність, ідейна принциповість у поєднанні з терплячістю до інакодумства. С. Гончаренко слушно зауважує, що інтелігентна особистість має прагнути виховати гуманне демократичне суспільство [4, с. 147]. Отже, у поступі країни важлива роль належить національній еліті.

У науковій літературі досліджено історію та особливості становлення інтелігенції в різних країнах і ставлення до неї державних чиновників і громадськості. Я. Пасько дійшов висновку, що інтелігенція «традиційно мала авторитет і пошану у всіх центральноєвропейських суспільствах», які базувалися на високих моральних чеснотах. Наприкінці ХХ століття інтелігенція Центральної Європи (зокрема польська й чеська) була щільно пов'язаною з громадянсь-

² Донецьке обласне Товариство української мови імені Т.Г.Шевченка [12]

ким суспільством і була виразником протестних настроїв свого народу проти тоталітарно-комуністичної системи [14, с. 36, 40].

Російська інтелігенція традиційно була упослідженою, маргінальною, тому не змогла «виробити органічний проект модернізаційного розвитку» свого народу й держави [14, с. 31]. Негативно ставився до інтелігенції й Ленін, бо, на його думку, інтелектуальна еліта неспроможна вести за собою селян та робітників: вона не здатна навіть собі дати раду. [14, с. 33].

Натомість в українському суспільстві від національної інтелігенції завжди були високі очікування, хоча її рівень і внесок у громадську справу не завжди задовольняв суспільство. Згадаймо поему-послання Т. Шевченка «І мертвим, і живим, і ненародженим...», у якій поет не лише критикує українську еліту через її національне й історичне безпам'ятство, байдужість до проблем рідного народу, а й закликає до активного громадського життя заради відродження нації [19].

Дослідивши історичну роль української національно свідомої інтелігенції XIX століття в житті народу, І. Андропова дійшла висновку: незважаючи на те, що українська інтелігенція постійно перебувала в підпіллі й, долаючи неймовірні перешкоди на своєму шляху, не відступилася від справи національного відродження, поширювала національну свідомість серед народних мас і надавала українській справі загальнонародного масштабу [1, с. 10]. Найбільш свідома частина української інтелігенції виконувала націєтворчі функції, вона стала «одноосібним генератором національного руху», започаткувала «нові галузі та інститути національної культури і науки, а також продукувала політичні концепції [8, с. 101].

Для нашої статті цінними є дослідження Н. Ковальчук та Л. Овсянкіної про роль української національної ідеї на вирішальних етапах розвитку українського суспільства та окреслення її значення для сучасної України, оскільки усвідомлення необхідності державного самоствердження нації допомагає людині визначити своє місце та роль у формуванні майбутнього свого народу [9]. Учасники круглих столів висловили власне бачення ролі інтелігенції в державотворенні, зокрема в Києві: «Інтелектуали у сучасному світі: український контекст» (І. Лисий, Є. Головаха, А. Єрмоленко, І. Сікора, Т. Гардашук, Л. Шашкова) та Донецьку: «Самоідентифікація української інтелігенції в процесах демократичного розвитку» (О. Білокобильський, В. Білецький, М. Тищенко, І. Пасько та ін.)

[3]. Важливим є компаративний аналіз Паська Я. ставлення до інтелігенції в росії (в тому числі теоретиків марксизму-ленінізму) та західноєвропейському науковому та громадському дискурсі. Я. Білик, аналізуючи процеси державотворення в Україні кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття, порівняв українську і радянську інтелігенцією, показав їхню відмінність, підкреслив важливу культурну й громадсько-політичну роль національної еліти у перебігу політичних процесів, державотворенні. В українській громадсько-політичній думці традиційно склалося позитивне ставлення до інтелігенції, зокрема, до освічених людей завжди були високі очікування, на відміну від російської чи радянської інтелігенції. В. Даниленко проаналізував діяльність творчих спілок, громадських об'єднань, товариств і визначив роль інтелігенції як потужної рушійної сили національно-культурного відродження народу [6, с. 163].

Громадсько-політична, просвітницька діяльність ДонТУМ, спрямована на відкриття шкіл з українською мовою викладання на Донеччині висвітлена в окремих друкованих виданнях та інтернет-публікаціях. Про історію створення спеціалізованої гуманітарної школи №65, про очікувані результати її діяльності, освітньо-методичну допомогу навчальному закладу йдеться в збірнику ДонТУМ «Ми йдемо! Нариси з історії Донецького обласного Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка – першої масової національно-демократичної громадської організації Донеччини» (упорядник В. Білецький) [12]. Л. Огнева, М. Первак опублікували збірку «Гернистий шлях української освіти на Донеччині», у якій розповідається про історію відкриття, діяльності СШ №65 м. Донецька та її першого директора Л. Громова і спогади вчителів та учнів про нього [17].

За підтримки Європейського фонду за демократію (EED) інтернет-видання «Вільне Радіо» розмістило низку матеріалів, присвячених історії відкриття, діяльності педагогічного колективу та першого директора школи №65 Л. Громова: С. Стуканов у подкасті «Донецьк. Справжня історія українського міста» розповідає про громадсько-політичну, просвітницьку діяльність ДонТУМ, спрямовану на відкриття шкіл з українською мовою викладання на Донеччині, зокрема й про історію школи №65 м. Донецька [16]; А. Сердюк та Н. Жукова розповідають про те, якою була перша українська школа в Донецьку, яку виборювали, зокрема, протестами [15]; Н. Жукова розповідає, ким був Л. Громовий, перший директор

школи, чим цей освітній заклад був унікальний, яких зусиль, докладали педагоги, щоб сформувати й виховати справжніх громадян України [7].

Мета статті – дослідити роль наукової та творчої інтелігенції Донеччини кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття у формуванні національної свідомості, мотивації особистості вчителя до особистісного та професійного самозростання на прикладі Донецької спеціалізованої гуманітарної школи № 65.

Завдання статті. З'ясувати роль інтелектуальної еліти в житті народу й держави; розкрити визначальні риси української інтелігенції, її роль у формуванні національно свідомої ідентичності особи, здатної до націє- й державотворення

З'ясувати внесок активістів ДонГУМ у відкриття першої української школи в Донецьку.

Визначити вплив національно свідомої еліти Донеччини на мотивацію вчителів школи № 65 м. Донецька до особистісного та професійного самозростання, досягнення ними національних цінностей.

Розкрити здобутки учасників освітнього процесу Донецької спеціалізованої гуманітарної школи № 65 протягом 1990 – 2014 років.

Виклад основного матеріалу. Ознайомившись із працями українських науковців, ми дійшли висновку, що наприкінці 80 – на початку 90 років ХХ століття в Україні розпочала свою подвижницьку діяльність потужна плеяда патріотичної національної еліти, яка продовжила кращі традиції й національно-визвольну боротьбу українського народу ХІХ – початку ХХ століть, завдяки якій наш народ здобув незалежність і розпочав будівництво української держави. Про значну роль старшого покоління української еліти в націєтворчих процесах наприкінці ХХ століття йдеться в статті Д. Павличка «Українська національна ідея», у якій автор справедливо називає «духовними провідниками інтелігенції» колишніх в'язнів сумління брежнєвського режиму: Левко Лук'яненко, Юрій Бадзьо, В'ячеслав Чорновіл, Микола Руденко, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Василь Стус, Василь Овсієнко, Михайло й Богдан Горині та багато інших борців за свободу. Д. Павличко детально описує процес визрівання й поширення ідеї української державності «в середовищі наукової, гуманітарної й технічної інтелігенції, яка наприкінці 1980-х років створила багато громадських напівлегальних антирадянських організацій, внаслідок чого «виникла троїста плея-

да українських інтелігентів, що організувала Рух, очолила антирадянські демонстрації й мітинги, повела за собою народні маси, і, зрештою, створила революційну атмосферу, єдиним мирним виходом із якої могло бути тільки проголошення самостійної України. Як стверджував Д. Павличко: «Спрацював закон передачі української ідеї від покоління до покоління, що ґрунтувався на відновленні попереднього досвіду та пам'яті про жертви, віддані за ідею» [13, с. 20]. Я. Білик у статті, присвяченій дослідженню ролі інтелігенції в процесі державотворення кінця 80-х – початку 90-х років ХХ століття, доводить, що саме науковці склали левову частину серед борців за незалежність (В. Дончик, Л. Сандуляк, В. Черняк, М. Попович, Ю. Ключковський, В. Білецький та інші) [2, с. 8].

На Донеччині роль «предтечі партій і рухів» у значній мірі відіграло Донецьке обласне Товариство української мови імені Т. Г. Шевченка [12, с. 114], діяльністю якого цікавилася багато молодих учителів області. Відвідуючи щотижневі лекторії, де кожна лекція, круглий стіл, виступ, зустрічі з активістами та членами Дон ТУМу: головою, доктором технічних наук В. Білецьким, мистецтвознавицею В. Тихою, борцями за незалежність України, в'язнями сталінсько-брежнєвських таборів: М. Лаврів, П. Лаврівим, Я. Гомзою, поетами: Г. Гордасевич, С. Жуковським, науковцями-філологами: А. Загнітком, В. Познанською, В. Просаловою, істориками – докторами історичних наук В. Пірком, Р. Ляхом, методистами кабінету української мови і літератури обласного Інституту вдосконалення вчителів Л. Громовим (пізніше став директором першої в Донецьку школи № 65), В. Оліфіренком, Ф. Олехновичем, науковцями Донецького фізико-технічного інституту: член-кор. АН України, док. фіз.-мат. наук К. Толпиго, док. хім. наук О. Швайкою, канд. хім. наук М. Тищенком та багатьма іншими – формували в учителів новий світогляд, викликали бажання досконало вивчити історію, культуру України. Члени ДонТУМ стали для педагогів прикладом національної самосвідомості, прагнення до самоосвіти, вони мотивували багатьох учителів до саморефлексії, до зіставлення власної життєвої позиції, професійного досвіду, знань зі здобутками української еліти Донеччини, її ставленням до досягнення української історії, культури, освіти, прагненням до постійного самозростання й умінням донести свої знання, досвід і переконання до аудиторії. Набуття педагогами цих компетенцій були важливими на той час, оскільки необхідно було допомогти тоді ще радянсько-

му вчителеві, який часто був виразником ідей комуністичної партії, стати національно свідомим наставником українських дітей та молоді, носієм культури, мови, традицій рідного народу. Заходи ДонТУМу допомогли значній частині вчителів досягнути національні цінності, зорієнтуватися в напрямках особистісного й професійного саморозвитку, набутті якостей, необхідних для готовності педагогів збагачувати власну культуру.

Директором школи керівництвом ДонТУМ був призначений Л. Громовий, так само член Товариства. В. Білецький визнавав: очолити освітній україномовний навчальний заклад в Донецьку, в умовах існування СРСР – небезпечна в тогочасних умовах справа [12, с. 107]. Улітку 1990 року провідники ДонТУМ провели конкурс на зайняття посад педагогічних працівників школи №65 м. Донецька. Після індивідуальних співбесід з'ясовувалися не лише питання готовності вчителя працювати в школі нового типу, перед якою українська громадськість міста Донецька поставила високі вимоги, учитель повинен бути здатним виховувати свідому українську еліту. Учителі отримали поради-рекомендації із самоосвітньої й самовиховної діяльності, особливо ті, кого запросили стати членами педагогічного колективу школи і взяти участь у підготовці закладу освіти до нового навчального року.

1 вересня 1990 року в Донецьку відбулася визначна подія не лише для членів ДонТУМу, вчителів та учнів школи №65, а й для тієї частини українців, яка прихильно ставилася до проблем національного відродження рідного народу, – урочисте відкриття школи. Знаменним було те, що під час урочистостей вперше донеччани змогли побачити плакат чималого розміру із написом «ЗК Стус» і зображенням Василя Стуса, славетного нашого земляка, про якого тими днями мало хто знав (автор Микола Темненко). Поруч були написи: «Донеччина вшановує ім'я свого славетного сина», «Слава вірному сину України Василю Стусу». Ця інформація перевернула свідомість багатьох людей, бо чимало осіб мали бажання більше дізнатися про полум'яного патріота України, день пам'яті якого (5 років із дня загибелі) вшановували за кілька днів, 4 вересня. Кожен зображував у своїй уяві образ Василя Стуса, нашого сучасника, безкомпромісної людини, геніального поета, який віддав своє життя за право й можливість українського народу вільно спілкуватися рідною мовою. Ці роздуми утверджували переконання: кремлівський комуністичний режим несе нашому народові лише руїну, за

права свого народу треба боротися, ми, українці, повинні продовжувати справу видатного нашого земляка...

Доповнив ці роздуми і вірш Г. Гордасевич, який авторка прочитала в день відкриття школи: «Ми є!»

Довго вони панували.
Над краєм – холод і тьма.
Нам до тьми вбивали,
Що нас як народу – нема.
Будемо разом виходити
З того гніту і тьми,
Собі і світу доводити,
Що є ми.
Серце у грудях б'є:
Ми – є! [5].

Почуття національної й людської гідності викликали й інші поетичні рядки Г. Гордасевич, які вона емоційно декламувала під час зустрічей: «Яничарська балада», «Убиймо в собі раба», «Відроджуються древні храми» тощо [5].

ДонТУМ постійно опікувався розвитком шкіл з українською мовою викладання, дбав про їхній освітньо-методичний супровід. Лекторій В. Тихої допоміг учителям об'єктивно поцінувати літературний процес під час надзвичайно емоційно проведених лекцій про творчість поетів «розстріляного відродження», В. Сосюру, В. Стуса, Л. Костенко та ін. Авторська програма на Донецькому обласному радіо «Мово рідна, слово рідне...», яку організував і проводив докт. філолог. наук, проф. А. Загнітко, утверджувала патріотичні почуття слухачів, поглиблювала їхні знання про невичерпне багатство української мови, спонукала постійно поглиблювати свої знання рідного слова. Поглиблювали світогляд, формували громадянську позицію педагогів і зустрічі з науковцями, поетами, громадськими діячами, як представниками української діаспори, (В. Біляїв, Т. Гунчак, С. Бандера (онук провідника української нації), Яр Славутич тощо), так і громадянами України: (Д. Білоус, Д. Павличко, Р. Іваничук, В. Чорновіл та ін..), які відбувалися за сприяння ДонТУМу.

Підвищити рівень фахової компетентності вчителям допомагали посібники, видані за сприяння ДонТУМ, пізніше – Українського Культурологічного Центру (м.Донецьк): «Празька школа: хресто-

матія прозових творів» В. Просалової, «Уроки правди і добра», «Дума і пісня», «Вивчення літератури рідного краю в школі» доц. В.Оліфіренка; «Моя земля – земля моїх батьків», «Історія південно-східної України» краєзнавця, члена ДТУМ П. Лавріва; , «Між двома світами» І. Боднарука, «Отчі світильники” відомого маріупольського вчителя Павла Мазура, яка вміщує лекції зі спецкурсу з історії української школи XVI-XVIII ст., «Гірничий тлумачний словник» за загальною редакцією д-ра В. Білецького, посібник «Цікава Україна», «Словник поетичної мови Василя Стуса» Л. Оліфіренко та ін [12, с. 102-103]. Обласна газета-тижневик «Східний часопис» [12, с. 117], що виходила впродовж 1992-1997 рр., так само друкувала цікаві матеріали українознавчого змісту. Учителі, учні старших класів школи №65 не лише були активними її читачами, а й самі ділилися своїми знаннями, науковими дослідженнями. Аналітично-інформаційний журнал «Схід» [12, с. 128], у якому друкували дослідження краєзнавчого змісту провідні науковці Донеччини, так само був для вчителів джерелом самоосвіти. Ці науково-методичні видання сприяли поглибленню знань про Донеччину, її історію, невіддільну від долі України, невичерпні багатства області. Матеріали застосовувалися під час проведення уроків вивчення літератури рідного краю, підготовки учнівських повідомлень, виступів, рефератів, як важлива й актуальна інформація для проведення інтегрованого навчання чи міжпредметних зв'язків.

За сприяння ДонТУМ у СШ №65 було створено найкращу (серед шкільних) бібліотеку, оскільки для поповнення її фондів у 1990-х роках за тих часів, коли навчальний заклад очолював Л. Громовий, було придбано велику кількість літератури. Досвідчена бібліотекарка В. Орел, яка, напевно, прочитала всі книжки, що надходили до книгозбірні (особливо з українознавства та історії), була порадицею для всіх учителів: вона рекомендувала колегам опрацювати надходження відповідно до фаху вчителя. Наполеглива праця В. Орел сприяла тому, що низка педагогів стали авторами посібників, рекомендованих до друку Міністерством освіти і науки України. Особливу цінність для школи становили видання, які надійшли від українців діаспори, а саме: з Канади, Австралії, США тощо. Педагоги школи стали першими на Донеччині читачами багатьох заборонених раніше книг. Наприклад, охоче читали дитячу повість «Маруся» Марка Вовчка, надіслану з Торонто: україноцентричний твір, у якому прославляється прагнення українського на-

роду в XVII столітті (за часів гетьмана П. Дорошенка) звільнитися від московитів. Захоплювали читачів книги Д. Нитченка (Чуба), надіслані з далекої Австралії, зокрема дослідження «Живий Шевченко» дало можливість заглибитися у творчість геніального нашого поета (саме матеріали цієї книги стали переконливим аргументом для спростування антинаукових наклепницьких наративів про поетів Т. Шевченка, зроблені москвофілом О. Бузиною). Прочитавши книгу «Слідами Миклухо-Маклая», як учителі, так і учні були вражені зображеними картинами подорожей нащадка запорожця, сотника Степана Макухи, славного науковця й мандрівника М. Миклухо-Маклая до дивовижної Нової Гвінеї 1871 року. Ці та інші мало відомі твори української літератури увійшли до 5 хрестоматій із позакласного читання для учнів 5-9 класів, які були видані за загальною редакцією проф. А. Загнітка (автор-упорядник І. Шингоф). Л. Пилипенко в 5 посібниках опублікувала авторські розробки уроків з розвитку зв'язного мовлення. Л. Вудвуд стала авторкою 3 посібників з українського народознавства: «З родини йде життя людини», «З батьківської криниці», «Відкривай духовні острови», у яких уміщені сценарії свят, розробки уроків українознавства, дитячі ігри тощо. У 2 посібниках А. Плевницької «Свята в школі» та «Святкуймо разом» опубліковано захопливі сценарії з українознавства: українські вечорниці, вертепи, зустріч Нового року в народних традиціях, ігри та розваги для молоді, варіанти сценаріїв проведення традиційних шкільних свят – випускного балу, першого та останнього дзвінка, новорічних свят та ін.

«Людина – творець, Людина – патріот, Людина, яка володіє мистецтвом любити і бути любимою», – відповідно до цього гасла протягом багатьох років працював педагогічний колектив школи, який прагнув упроваджувати інноваційний зміст і технології «освіти через педагогічну майстерність учителя до формування особистості учня та підготовки його до життя в сучасних умовах» [17, с. 72]. Натхненником здійснення поставлених завдань був директор школи. В. Дегтярьова, учителька початкових класів та української мови та літератури порівнювала Л. Громового з образом, схожим «на Давида перед Голіафом або на Дон Кіхота, що готується битися з вітряками», називала директора «українським Пітером Пенном» (персонаж книг шотландського письменника сера Джеймса Баррі. Пітер Пен уміє літати й може навчити цього будь-яку дитину) [17, с. 64].

Досягнути поставленої мети допомогло й те, що «був підібраний колектив справжніх патріотів, які вболівали за ідеї відродження... Громовий Л. Г. вмів запалити людей, він був великим ентузіастом. У нього було багато чудових ідей, щоб збудувати школу майбутнього, школу духовності і радості. Але, на жаль, у цьому перешкоджала місцева влада, яка весь час чинила опір, яка не хотіла розвитку українства. Проте, незважаючи на тиск з боку проросійських сил, школа розвивалась. Вона стала острівцем українства, де відроджувалась українська мова, пісня, культура, українські звичаї та обряди, українська духовність, віра в Бога., тут викладалось українознавство з елементами християнської етики за авторською програмою Л.Ф.Вудвуд... Силами української громади були... обладнані навчальні кабінети, комп'ютерні класи, українська світлиця, де проводились уроки народознавства та українські свята» [17, с. 61-62].

Учителька початкових класів та української мови та літератури М. Первак згадує: «Для кожного кабінету початкових класів, української мови та іноземних мов були придбані фортепіано – близько 20!, 3 бандури, магнітофони і програвачі, був обладнаний лінгафонний кабінет для вивчення іноземних мов, працювало шкільне радіо! І це на порожньому місці колишнього НВК! ... Щороку передплачувалося близько 100 найменувань!!! Кожен учитель міг знайти в бібліотеці кілька фахових видань. У Леоніда Григоровича була власна унікальна бібліотека, де були видання художні, філософські, величезна кількість словників і довідників, і він ділився з нами... Спонукав нас до здобування вищої освіти. Майже всі вчителі початкових класів, що прийшли до школи одразу після педагогічного училища, заочно навчалися на філфаці ДонНУ і часто зверталися до Леоніда Григоровича. Наприклад, по «Сонячну машину» В.Винниченка, яку можна було знайти лише в читальному залі обласної бібліотеки, як і твори шістдесятників. У школі ж були повні зібрання творів класиків української літератури, були тритомники хрестоматії «Українське слово» на кожного учня 10-11 класів! Директор був глибоко переконаний: учитель повинен багато читати і постійно вчитися. Не перевіряв, але спонукав, розпитував, радив..., був залюблений у книги і нам прищеплював цю любов [17, с. 69].

Проф. В. Білецький дав високу оцінку діяльності педагогічного колективу СШ № 65, зазначивши, що школа відіграла «непересічну роль в усьому процесі повернення донецького шкільництва до рід-

ної української. Школа не тільки вижила, вона набула авторитету, на практиці показала життєвість і перспективність україномовного навчання в промисловому Донбасі... Так що перша українська, до відкриття якої так багато сил доклало Донецьке Товариство української мови, себе виправдала» [12, с. 110].

Я. Федорчук серед випускників школи називає доктора наук Києво-Могилянської академії М. Яковлева, відомого кобзаря Д. Носка, экс-керівника національної скаутської організації «Пласт» С. Андріішина тощо [15]. Значна частина педагогів і випускників школи не тільки брала участь у громадських рухах на Донеччині до початку війни, а й стала добровольцями у 2014-му. Багато хто досі воює, багато тих людей є досвідченими військовими волонтерами. На жаль, є герої, які загинули, захищаючи волю й незалежність України. Ми віримо, що незабаром сміливо і з гордістю зможемо назвати їхні імена й належним чином вшанувати кожного українського патріота в приміщенні школи № 65.

Висновки.

Як слушно зауважив док. істор. наук, проф. В. Задунайський, який очолював козацькі громадські та спортивно-просвітницькі організації на Донеччині, зокрема «Козацьку Вежу» в СШ № 65, час від виникнення в 1990 р. першої в Донецьку школи з українською мовою навчання і до 2014 р. «чітко співвідноситься із відповідним періодом новітньої історії України. Тож доля української освіти й освітян нерозривно пов'язана із долею країни» [17, с. 16].

Дійсно, становлення й розвиток особистості вчителя проходив ті самі етапи, що й розвиток держави. Патріотично налаштована частина освітян, ще в 1990 році, усвідомлюючи важливість своєї державницької місії, постійно самовдосконалювалася, докладала чималих зусиль, щоб стати гідними громадянами України, бути готовими плекати майбутню національну еліту. Саме тоді прийшло усвідомлення, яким має бути образ українського інтелігента: людини з чіткою громадянською, україноцентричною позицією, який плекає й розвиває цінності демократичного суспільства, людина високого рівня культури, орієнтована на націє- й державотворення, яка постійно прагне досягати вершин фахової майстерності у своїй галузі, яка не лише має глибокі знання з національної культури, а й здатна безперервно збагачувати їх, є носієм духовних надбань рідного народу. Збагнути й засвоїти цю істину значній частині українських

освітян допомогла національно свідомою інтелігенцією, зокрема члени ДонГУМу.

Порушена в цій статті проблема є актуальною з огляду на те, що протягом 33 років незалежності України органи державної влади, науковці, педагоги здобули чималих успіхів у створенні демократичної національної школи, однак, після окупації – починаючи з 2014 року, на окупованих росією територіях України вирости покоління молоді, виховані за стандартами й «цінностями» ворожої держави. Після визволення наших земель від окупантів важливим буде досвід організаційної, просвітницької роботи з молоддю, яку здійснювала українська національно свідомою інтелігенцією Донеччини, що згуртувалася в кінці 1980-х років у Донецькому ТУМ імені Тараса Шевченка, яка продовжувала кращі її традиції до початку окупації українських земель 2014 року й сьогодні накопичує свій потенціал, щоб плекати українську культуру на визволеній від агресора території Донецької області.

Література та джерела

1. Андропова, І. Історична роль української інтелігенції у формуванні політичної культури суспільства в ХІХ ст. Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України (Vernadsky National Library of Ukraine) URL:<http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/74641/36Andronova.pdf>
2. Білик, Я. (2020) Інтелігенція у процесі державотворення (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ століття) Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. Том 31 (70) № 3.
3. Білокобильський, О., Білецький, В., Тищенко, М. (2014) Самоідентифікація української інтелігенції в процесах демократичного розвитку. Філософська думка. Круглий стіл (Донецьк). № 2. С. 43-51 Гончаренко, С. (1997).
4. Гончаренко, С. (1997). Український педагогічний словник. Київ: Либідь.
5. Гордасевич, Г. (2000) Поетичні майстерні. Збірка поезій «Ера України» <https://maysterni.com/publication.php?id=9951>
6. Даниленко, В. (2018) Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. — К.: Інститут історії України НАН України.

7. Жукова, Н. (2023) На Київщині на могилі засновника першої української школи у Донецьку встановили козацький хрест. Ким був Леонід Громовий. Вільне радіо. URL: <https://freeradio.com.ua/na-kyivshchyni-na-mohyli-zasnovnyka-pershoi-ukrainskoi-shkoly-u-donetsku-vstanovyly-kozatskyi-khrest-kym-buv-leonid-hromovyi-foto-video/>
8. Зайцева, З. (2014) Формування модерної української інтелігенції та її роль у націєтворчих процесах кінця XIX – початку XX ст. *Українське суспільство на шляху до політичної нації: історія і сучасність* : колектив. Монографія. Дудко І. (Ред.) ; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана», Ін-т історії укр. суспільства. Київ : КНЕУ
9. Ковальчук, Н., Овсянкіна, Л. (2021) Українська національна ідея на вирішальних етапах розвитку українського суспільства. Освітній дискурс : Educational discourse : Collection of scientific papers. Київ : ТОВ «Науково-інформаційне агентство Наука-технології-інформація», Вип. 32(4).
10. Кристиняк, М. (2020) Особливості формування еліти в Україні та засади щодо вдосконалення процесу її створення. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки” № 3 (27).
11. Лаврут, О. (2021). Школа в УРСР у другій половині 1940-х – наприкінці 1980-х років: сучасні погляди. Емінак: Науковий щоквартальний журнал, (4(36), 171-182. URL: [https://doi.org/10.33782/eminak2021.4\(36\).56](https://doi.org/10.33782/eminak2021.4(36).56)
12. Ми йдемо! Нариси з історії Донецького обласного Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка — першої масової національно-демократичної громадської організації Донеччини. (1997) Білецький (Ред.). Донецьк: Український культурологічний центр. URL: <https://repository.kpi.kharkov.ua/items/2b40ae28-1f68-45e5-a635-8ba4fd03daca>
13. Павличко, Д. (2002) Українська національна ідея: Інавгурац. лекція почес. професора Нац. ун-ту «Києво-Могилян. акад.», 1 верес. 2002 р. Київ.
14. Пасько, Я. (2014). Пострадянська інтелігенція: ціннісна маргіналізація чи інтеріоризація європейського культурно-історичного спадку? *Філософська думка*. № 2.
15. Сердюк, А., Жукова, Н. (2023) Якою була перша українська школа у Донецьку, яку виборювали протестами та захопленням міськради. Вільне радіо. URL: <https://freeradio.com.ua/zhytel-toretskoi-hromady-zhvaltuvav-znaiomu-cherez-4-dni-pislia-zvilnennia-z-tiurmy-iaak-ioho-pokaraly-detali-spravy/>

16. Стуканов, С. (2024) Донецьк. Справжня історія українського міста. Східний варіант. URL: <https://v-variant.com.ua/article/donetsk-spravzhnia-istoriia/>
17. Тернистий шлях української освіти на Донеччині / Упорядкування, примітки Людмили Огневої та Майї Первак. – К. : ФОП Маслаков, 2020. — 140 с.
18. Фесенко, В. (2006). Вітчизняна політична еліта в контексті “проекту Україна” URL: <http://www.ji.lviv.ua/n45texts/fesenko.htm>
19. Шевченко, Т. (1845) І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=708>

УДК 133.5:54 + 1(091)

Костянтин РОДИГІН,

кандидат філософських наук,

Донецький національний університет ім. Василя Стуса, м. Вінниця

Михайло РОДИГІН,

кандидат хімічних наук,

Інститут фізико-органічної хімії та вуглехімії

ім. Л.М. Литвиненка НАН України, м. Київ

ВЕЛИКА СІМКА МЕТАЛІВ ДАВНИНИ У ТРАДИЦІЙНИХ УЯВЛЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АЛХІМІЇ ТА В НАТУРФІЛОСОФІЇ ТЕОФАНА ПРОКОПОВИЧА

Аналіз змісту трактату Теофана Прокоповича «Натурфілософія, або фізика» свідчить, що бачення проблематики Великої Сімки металів давнини філософом-могилянцем не суперечать уявленням європейської алхімії середньовічної та ранньомодерної доби. У трактаті Прокоповича критично висвітлено традиційні метало-планетні паралелі, історико-міфологічні аспекти виникнення металургії та гірничої справи, наведено ознаки та критерії досконалості металів. Зважаючи на педагогічну діяльність о.Теофана, можна припустити існування у Києво-Могилянській Академії та в наближених до неї колах осередку алхімічної вченості.

Ключові слова: *Теофан Прокопович, алхімія, натурфілософія, традиція, метали, Велика Сімка металів давнини, метало-планетні відповідності, досконалість.*

«Алхімія – це досконале знання всього того у природі та мистецтві, що належить до царства металів» [4, с. 1]. Ця думка Франциска Меркурія ван Гельмонта видається слушною, оскільки відтворює сутність феномена протягом двадцяти віків його існування [26, с. 15]. Принципових змін зазнавали теоретичні настанови та практичні підходи, світоглядні парадигми та аксіологічні пріоритети, змінювалось все, однак, дослідження природи металів ніколи не втрачало актуальності та залишалося в пріоритетах герметичного мистецтва. Це не видається дивним, адже витoki алхімії ґрунтуються на стародавніх уявленнях щодо Матері-Землі та практичному досвіді роботи з тілами та речовинами, перш за все обробці мінералів, витопленні металів, їх куванні та видозмінах (див.: [35]). Можливо, саме з цих міркувань поняття «метал» увійшло в новітні окультні уявлення як алегорія втілення таємних сил Природи [16, с. 40].

Метою цієї роботи є дослідження уявлень щодо Великої Сімки металів давнини в Україні часів високого бароко та їх порівняння з традиційними настановами алхімії європейського Середньовіччя. В основу джерельної бази дослідження покладено трактат Теофана Прокоповича «Натурфілософія, або фізика», що адекватно відтворює стан натурфілософії в науковому просторі України кінця XVII – початку XVIII ст.

Висвітлення проблематики металів Теофан Прокопович розпочинає з постулювання пар метало-планетних паралелей, актуалізуючи в такий спосіб розгляд цього базового для алхімічної доктрини питання: «сім металів внаслідок певної подібності й аналогії у хіміків називаються іменами семи планет. Золото називається ... сонцем, срібло – місяцем, мідь – венерою, залізо – марсом, олово – юпітером, свинець – сатурном. Живе срібло (ртуть) називається меркурієм» [24, с. 494]. В соціокультурному контексті ці міркування протягом багатьох століть певно є найстійкішими та найрозповсюдженішими. До популяризації теми в XIV ст. доклався Джеффри Чосер: «... Про сім планет, подібних до металів: / Так, Сонце – золото, а Місяць – срібло суть, / Залізо– Марс, Меркурій, звісно, – ртуть, / Юпітер – олово, Сатурн – це є свинець, / Венера – мідь. На цьому все. Кінець» [22, с. 26]. У XX–XXI ст. ідея набула статусу ледь не найголовнішого репрезентанта алхімії в суспільній свідо-

мості – звичного фігуранта популярної [18, с. 430-431; 19] та навчальної літератури [20, с. 27; 27, с. 35-36; 30, с. 130-131, 164].

Ідея космічно-земних паралелей має давнє легендарне та історичне коріння. За твердженнями молодшого сучасника Прокоповича, бенедиктинця Антуана-Жозефа Пернеті, герметична традиція виводить коріння містичних відповідностей планет і знаків Зодіаку зі спадщини легендарного Гермеса Трисмегіста. Далі послідовниками Гермеса, з урахуванням стихій-властивостей (тепла-холоду, вологості-сухості), було здійснено їх екстраполяцію на метали, що мало наслідком формування відомих метало-планетних відповідностей [21, с. 116]. Історія не суперечить легенді та підтверджує, що уявлення про метало-планетні паралелі дійсно було сформовано за елліністичної доби. Варто зазначити, що погляди неоплатоніка Олімпіодора (VI ст.) дещо відрізняються від сучасних. Юпітер він асоціює не з оловом, а зі сплавом електрику, олово ж – з Меркурієм замість ртуті, що в переліку металів взагалі відсутня. Однак, у VII ст., в творах Стефаноса Олександрійського картина метало-планетних відповідностей набуває сучасного вигляду, за винятком Меркурія, що посідає позицію безпосередньо перед оловом [31, с. 39].

Філософ-неоплатонік Прокл (V ст.) у коментарі до Платонового «Тимея» виголошує важливу для алхімії гіпотезу впливу небесних сил на земне зародження металів та мінералів і пов'язує це з містичною метало-планетною відповідністю [2, с. 78]. З цими уявленнями традиція пов'язує найдавнішу письмову згадку про хімію. За легендою (історично це фальсифікація) в книзі «Mathesis» Юлія Матерна Фірміка (336 р.) написано: «Якщо Місяць перебуває в домі Меркурія, то дарує астрономію, ... в домі Сатурна – науку алхімію» [13, с. 143]. З астрологічних міркувань стародавній вчений радив займатися хімічними справами особам народженим саме під знаком Сатурна [28, с. 16].

Середньовічна вчена думка не ставила під сумнів, що «Метали створено природою належно до будови відповідної йому Планети ... існує сім металів, кожен з яких бере участь у своїй планеті, а саме: Золото походить від Сонця та носить його ім'я; Срібло походить від Місяця; Залізо – від Марса; Живе Срібло – від Меркурія; Олово – від Юпітера; Свинець – від Сатурна; Мідь та Бронза – від Венери» (Псевдо-Аквінат, «Про Камінь філософів») [34, с. 273]. Природно, що в цій системі координат Золоту-Сонцю відводилася

особлива роль: «Серед тіл золото є тим, чим сонце серед зірок ... Завдяки сонцю з'являються речі на землі, [що виникають] із рослин, плодів та мінералів ... Так і золото: воно зберігає будь-яке тіло, та зберігається ним» (Разес, De Aluminibus et Salibus, гл.32) [10, с. 29].

Серед трактатів Василя Валентина є невеликий віршований твір під традиційно розлогою назвою «Про майстерність семи планет, їх сутності, властивості, силу та рух: а також про їх сокриті таємниці та перетворення» [14, с. 142-150]. Структура тексту та послідовність подання матеріалу дозволяє судити про уявлення автора та зробити певні порівняння: «Про першу та вищу планету Сатурн. Про другу планету Юпітер. Про третю ... Марс. ... четверту ... Сонце. ... п'яту ... Венеру. ... шосту ... Меркурій. ... сьому ... Місяць». Текст являє собою конгломерат символів та алегорій і в цьому є подібним до іншого трактату легендарного алхіміка – «De Occulta Philosophia або про таємне чудо-народження семи планет та металів» [14, с. 151-167]: «я ... презентую народження та походження планет та металів ... з цієї стислої оповіді можна пізнати чимало мудрого ... і все сокрите тут алегоричним методом ... Хоча я не дотримуюсь тут традиційного порядку, як інші в послідовності планет, як їм властиво» [14, с. 151-152].

Важко сказати, чому Василій Валентин стверджує, що «не дотримується традиційного порядку», оскільки наведена послідовність не суперечить системі Птолемея. «... на першій і найнижчій орбіті перебуває Місяць, на другій – Меркурій, на третій – Венера, на четвертій – Сонце, на п'ятій – Марс, на шостій – Юпітер, на сьомій – Сатурн» – так викладає її Прокопович [24, с. 285]. Цієї ж системи дотримувався, за століття до Прокоповича, значний англійський алхімік Роберт Фладд (1574 – 1637 рр.). За його космогонією над Землею були стихії вода, повітря та вогонь, а вже далі небесні тіла – Місяць, Меркурій, Венера, Сонце, Марс, Юпітер та Сатурн [3, с. 219].

Послідовність небесних тіл в алхімічних концепціях має принциповий характер. Наприклад, у поглядах Сетона Космополіта на метало-планетні відповідності можна побачити певну аналогію сучасному ряду хімічної активності металів (ряд Бекетова), такий собі «ряд алхімічної активності» (ряд Космополіта). «Щоб ... краще розуміти, як з'єднуються метали й дають ... сім'я, спостерігайте за небом та сферами планет. ... найвище розташовано Сатурн, за ним

... Юпітер, далі Марс, після нього Сонце, Венера, Меркурій та Місяць. Майте на увазі, що властивості планет не збільшуються, а зменшуються й досвід вчить ..., що з Венери не зробиш Марса, тоді як Венеру з Марсу ... можна, оскільки сфера Венери є нижчою. ... можна легко перетворити Юпітер на Меркурія, оскільки Юпітер розташовано другим, якщо рухатися небом до низу, а Меркурій другим, якщо підійматися вгору від Землі; Сатурн – найвищий, а Місяць – найнижчий. Коли Сонце є посередині, то воно змішується з усіма ... планетами, але ніколи не може бути покращено нижчими» [21, с. 117].

Проте, Прокопович фактично спростовує цю усталену алхіміко-астрономічну концепцію: «більшість небесних світил не завжди зберігає між собою той самий порядок, ... інколи вони ... зближуються, інколи віддаляються ... У зв'язку з цим ... багато астрономів твердить, що існує не одна, їх орбіта і що таких небесних світил є сім ..: Сонце, Місяць, Венера, Меркурій, Марс, Юпітер і Сатурн» [24, с.325]. Він дотримується такої послідовності планет [24, с. 341], хоча вона суперечить добре відомим о.Теофану поглядам Птолемея [24, с.285-286], системам Коперніка [24, с.287-289] та Тіхо Браге [24, с.289-290].

Можна припустити, що наведена послідовність небесних тіл відтворює погляди Прокоповича на градацію металів за досконалістю або віддає належне біблійній традиції. В книзі «Числа» священник Елеазар (тезка Прокоповича, хрещеного при народженні Єлеазаром) перераховує метали, певно, за номінальною вартістю: «золото й срібло, мідь, залізо, цину та олово» (4М. 31:22) («цина та олово» це старі українські назви металів №50 Stannum та №82 Plumbum відповідно). Отже, вибудовується та ж послідовність металів, що й наведена Прокоповичем для планет: Сонце – Місяць – Венера – Марс – Юпітер – Сатурн (за винятком планети-Меркурія, що може бути пов'язаним з ексклюзивним статусом металу-Меркурія).

о.Теофан доєднується до багатовікової алхімічної полеміки, вочевидь, добре йому відомої: «Про те, яким чином небеса діють на підмісячні тіла, різні автори говорять по-різному. Одні називають лише світло засобом їхньої дії, інші вважають, що світло діє спільно з рухом небесних тіл. Те, що кожне з них діє, зрозуміло ... Бо від світла відчуваємо тепло, внаслідок руху сонця найбільше пізнаємо різноманітність часу. Я вже не кажу про інші речі. Але, як підтвер-

джують численні досліді, не лише ці два чинники зумовлюють все: адже в надра землі, де народжуються метали та інші копалини, не проникає жодне світло, ані жоден рух» [24, с. 330].

До розгляду тематики металів учений підходить широко, ґрунтовно та систематично. «Одні розрізняють багато видів металів, інші – менше. Здається, що між думками про цю справу дві мають найбільшу ймовірність, з них одна нараховує сім видів, а саме: золото, срібло, мідь, залізо, свинець, олово, ртуть (живе срібло)³. Друга – тільки шість, відкидаючи олово, через те, що ніби олово є сплавом срібла і свинцю ... інші метали або відносяться до цих видів, або вони не прості, а складені з двох металів, як електр .., який утворюється змішуванням золота й срібла» [24, с. 492]. Цей фрагмент з «Натурфілософії...» видається надзвичайно інформативним.

По-перше, о.Теофан розрізняє метали і сплави. Це видається важливим, оскільки в алхімічних уявленнях метали мислилися складними речовинами. Прокопович, вочевидь, поділяв цю думку, оскільки згадував «начала металів», що виникають при їх розкладі [24, с. 486]. Водночас сплави він розглядав окремо [24, с. 492], хоча за таких умов межа між металами та сплавами виглядає значною мірою знівельованою. «Електр», у трактуванні Прокоповича, безумовно є сплавом, хоча незрозуміло, яке саме «змішування золота й срібла» – штучне чи природне автор має на увазі. Згаданий ученим «електрон» (єгиптяни звали його «азем», однак в історії залишилась грецька назва), вочевидь, спочатку був природного походження, оскільки золото тамтешніх родовищ містило іноді більше 30% срібла [15, с. 48]. Такі природні сплави для алхіміків не були дивиною. «Часто ... мідна руда багата на золото та срібло» - зауважував Василій Валентин у трактаті «Про гірничу справу» [14, с. 359], тобто мідь з цієї копальні буде містити благородну лігатуру. Станом на XV ст. методи розділення складників таких руд та природних сплавів було досконало відпрацьовано. Аґрікола відзначав, що часто з однієї руди видобувають два й більше металів (*De Re Metallica*, кн. 10) [12, с. 203]. Проте, за елліністичної доби таких технологій ще не було й у «Хризопеї Клеопатри» електрон фігурує, як самостійний метал містично пов'язаний з Юпітером, що надалі асоціювався з оловом.

³ Василій Валентин наводить метали у такій самій послідовності [14, с. 355].

По-друге, Прокопович скептично ставиться до думки, що «олово є сплавом срібла і свинцю», тобто вважає його індивідуальним металом, що можливо містить домішки, як це буває з іншими металами - «у свинці перебувають часточки срібла» [24, с.492]. Вочевидь, це було типовою ситуацією й не дарма, зважаючи на специфіку європейських родовищ, Василій Валентин срібні та свинцеві руди розглядає поруч [14, с. 354]. Водночас він підіймає важливе, як для алхімії, так і природознавства взагалі, питання стосовно домішок у металі або його чистоти: «У Лотарингії срібло є надчистим і кращим за інші метали, тому що надчистим вважається тоді, коли метал є вільним від ... інших металів. ... У розсипному золоті .., особливо у Валахії, де воно є найчистішим ...» [14, с.293]. Проте, не слід редукувати алхімічні погляди до хімічних. Наприклад, міркування Разеса свідчать, що майстри давнини могли вкладати в ці уявлення зміст відмінний від сучасного: свинець «утворено дією Кейона (Сатурна, араб.); у ньому присутні і золото, і срібло, але не виглядом, а силою» (*De Aluminibus et Salibus*, гл. 68) [10, с. 40-41]. Аналогічні за духом та формою погляди наводить і Альберт Великий у трактаті «*De Mineralibus*»: «золото у своїй таємниці є свинцем, а свинець – золотом, але їх матерії є спорідненішими між собою, подібно до того, як матерії Венери та заліза – до Місяця, а ... Сатурна та Місяця – до Сонця» (*De Mineralibus*, гл.2) [6, с. 310].

Наступна заява Василя Валентина видається надзвичайно цікавою, оскільки віддзеркалює тогочасну практику алхімічного шахрайства: «Ми знаходимо багато металеві руди, але мало чистої⁴ ... Лукаві артисти⁵ дійсно можуть ... безпідставно стверджувати, що можуть зробити срібло із заліза або з міді, що ... як у Швеції в Оземунді, завжди містить ... срібло. ... вони лише відділяють його, спалюють залізо та обдурюють людей, це ж вони роблять і в Штирії» [14, с. 294]. Водночас, погляди вченого монаха на походження цих домішок є абсолютно алхімічними та ґрунтуються на уявленнях про прагнення матерії до вдосконалення та природну трансмутацію металів: «у Європі рудники ... представляють ... нечисті ру-

⁴ Георгій Агрікола підходить до цього питання професійно. «Часто два метали, а іноді й більше виплавляють з однієї руди, тому що в природі завжди міститься деяка кількість золота в сріблі та міді, срібла – у золоті, міді, свинці та залізі, а також певна кількість міді – у золоті, сріблі, свинці та залізі, певна кількість свинцю – у сріблі й, нарешті, деяка кількість заліза – у міді» (*De Re Metallica*, кн. 10) [12, с. 203].

⁵ Артист, тобто людина мистецтва, – один із синонімів алхіміка, оскільки алхімія кваліфікувалася зокрема як мистецтво (*Arts*).

ди, тобто їх багато ... в одній кучі ... Відповідно це ... містить у собі іншу основу того, що метали, в їх досконалості, підіймаються та опускаються один в одного» [14, с.295].

По-третє, повертаючись до наведеного вище фрагменту з «Натурфілософії ...» Прокоповича [24, с. 492], варто зазначити, що не лише в алхімії, але й у середньовічній практиці видобутку та переробки металів, тривалий час існувала проблема з розрізненням металів темного Сатурна-свинця та світлого Юпітера-олова, чому вони нерідко фігурували під назвами *Plumbum Nigrum* (тобто Pb) та *Plumbum Album* (тобто Sn) [31, с. 112-113].

Нарешті, в цьому ж фрагменті автор презентує читачам Велику Сімку металів – непорушну основу середньовічного бачення Природи. Ось, що з цього приводу пише Василій Валентин у трактаті «Про великий камінь давніх філософів»: «слід ... вивчати та вдосконалювати знання науки, тобто того, що Творцем закладено в металах та мінералах землі. ... Бог дарував мені щастя пізнати чимало, й мої очі спромоглися побачити чудо .., яких у Природі знаходиться так багато в мінералах та металах, що непосвяченому складно зрозуміти» [14, с. 63]. До цієї думки він повертається й у трактаті «Про гірничу справу»: «всемогутній Бог ... надав для пізнання метали та мінерали, щоб ми ... навчилися тому, про що пророкували дванадцять сивілл ... Перед престолом Божим стоять сім архангелів, за сімома їх планетами ... з сімома видами металів за їх якістю ..: золото, срібло, мідь, залізо, олово, свинець та ртуть. Потім далі: вітриол, антимоній, ... сіль з усіма іншими породженнями гір» [14, с.354-355]. Аналогічний сюжет-алегорію має ілюстрація до трактату Петра Бонуса «*Pretiosa margarita novella*» [7, с. 30] (Рис. 1).

Рис. 1. Гравюра з трактату «*Pretiosa margarita novella*» (1546 р.) зображує Короля-золото на троні, перед яким схиляється решта менш благородних та досконалих металів

Класифікаційно Прокопович виділяє наступні характеристичні ознаки металів: «Що стосується афектів чи властивостей металів, то їх є чотири загальних (є й деякі спеціальні ...): плавитись від вогню, стискуватись від холоду, куватись молотком і вбирати ртуть» [24, с.494]. Наведені Прокоповичем ознаки металів стосуються фізичних властивостей та є подібними до сучасних визначень. Ось що з цього приводу повідомляє шкільний підручник хімії: «Метали мають особливий металевий блиск, здатні проводити електричний струм. ... Більшість металів є пластичними; їх можна кувати ... Температури плавлення більшості металів перевищують 1000°C» [23, с. 120]. Отже, відмінностей у визначеннях є лише дві: сучасний підручник не згадує амальгамування, підручник Прокоповича – електропровідність. Ознаками ж досконалості металів за Василієм Валентином є: «Колір, ковкість, текучість та міцність» [14, с. 296]. В межах алхімічної традиції ці думки є добре розтиражованими.

Отже, ковкість. На думку Альберта Великого, це є важливим критерієм якості металу: «... виробити золото й срібло, кращі за природні у кожному випробуванні або куванні» (*Libellus de Alchimia*, гл. 1) [1, с. 7]. Про золото, «поза сумнівами кращої якості за звичайне, м'якіше та більш ковке» – розповідає Ніколя Фламель [32, с. 52]. Альберт Великий в «*De Mineralibus*» розглядає теоретичні засади цієї властивості металів: «Причиною ковкості ... є якась волога, що є негорючою та нелетучою, але в природній спосіб витягнута власним вапном ... якщо в [тілах] переважає сухість, то вони будуть крихкими та нековкими: я бачив, що внаслідок цього багато майже підготовлених для кування [буквально – «для удару молота» – Авт.] [тіл] було зруйновано, оскільки ... бракувало жирної природної ... вологості» (*De Mineralibus*, гл.5) [6, с. 313].

До спільної думки щодо ковкості доєднується Василій Валентин («метал дійсно дуже добрий та ковкий» [14, с. 293]) та наводить власне обґрунтування цього: «метал, якщо в ньому ... нечистоти, стає нековким, оскільки вони ... дошкуляють при куванні» [14, с. 282]. Для практики ж обробки заліза цей критерій є визначальним: «... отримують сорт заліза, з якого роблять сталь. Таке залізо повинне легко плавитися, бути твердим та ковким. ... шматки ме-

талу перетворюються на ... сталь, яка набагато твердіша й біліша заліза» (Аґрікола, *De Re Metallica*, кн.9) [12, с. 191]. Серед властивостей металу, разом з плавкістю та ковкістю, Аґрікола наводить колір.

Альберт Великий також додає колір до характеристичних ознак металів: «всі метали можуть бути трансмутовані в золото і срібло, що подібні в усьому до природних ... ковкістю, пробами, кольором... » (*Libellus de Alchimia*, гл.10) [1, с. 19]. В алхімічній традиції колір набуває принциповості; вираз «забарвити метали» означає здійснити трансмутацію, та й стадії Великого Діяння характеризуються специфічним забарвленням: Чорний – Білий – Червоний – Пурпуровий. «Вся Праця є цілком природною; достатньо лише спостерігати різні кольори, що з'являтимуться протягом часу» – резюмує Псевдо-Аквінат [34, с. 287]. За Василієм Валентином: «Зауваж, що те що явно вказує та розрізняє метали, - це колір» [14, с. 306].

Василій Валентин не лише акцентує увагу на кольорі [14, с. 289], а й додає до переліку властивостей металів ще одну визначальну характеристику – питому вагу: «золото ... за кольором та вагою чисте» [14, с. 290]. Станом принаймні на другу половину XVIII ст. (проте цілком імовірно і на початку століття, за часів Прокоповича) ця характеристика вважалась пріоритетною, про що повідомляє англійський алхімік Джеймс Прайс: «Відносна вага зазвичай розглядалась як найменш сумнівна ознака ідентичності двох речовин» [8, с. II]. Згадане поняття «відносна вага» слід розуміти як «питома вага».

У практиці природознавства цей показник використовується з давніх-давен, щонайменше з часів Архімеда, а Роберт Бойль (див.: [5]) вважав його ледь не найбільш значимою характеристикою металів. Історію архімедового відкриття наводить в своєму трактаті Георгій Аґрікола: «прославлений математик Архімед, ... [щоб] надати ... послугу царю Гієрону, знайшов і інший спосіб встановлення проби металу, правда, не дуже швидкий і скоріш придатний для дослідження великих мас металу, ніж невеликих його кількостей» (*De Re Metallica*, кн. 7) [12, с. 37]. Цю історію наводить і о.Теофан, супроводжуючи її коментарями навчального спрямування. «Чи існує якась ознака, на підставі якої можна ... встановити, яке із ... тіл, що не відрізняються видом, є легшим або важчим? Відповідаю: ... існує одна важлива вказівка славетного Архімеда, а саме: з двох

твердих тіл однакової ваги те, що є більшим за розміром, є легшим за своєю природою, а важчим є те, що має меншу величину. На цій основі Архімед відкрив підроблене золото, що являло собою частину срібла з домішками золота. ... Гієрон, цар Сиракуз, ... наказав виготовити золоту корону, запідозривши, що ... до виробу додано трохи срібла, ... доручив справу Архімедові. А той, запримітивши у ванні, що води з неї вилилось стільки, скільки зайняло занурене тіло, звелів принести дві маси, однакової ваги з короною, одну золоту, другу – срібну ... занурив кожну ... у воду ... і виміряв, скільки води кожна з мас виштовхнула з посудини. Зрозуміло, що срібна маса виштовхнула більше, бо була більшою. ... на основі зіставлення [витісненої] води він встановив, що золото було підроблене домішкою срібла, тобто легшим тілом» [24, с. 371-372].

Вже у XI–XII ст. алхіміки визначили питому вагу металів з високою точністю, в чому можна переконатися, порівнюючи значення показників у таблиці 1. Василій Валентин згадує застосування методу в аналітичній практиці, що дозволяло, зважаючи на зовнішні ознаки, не помилятися в сутності речей: «Це є висока пробна річ, ... щоб розпізнати ... срібло-золото, відмінне від справжнього срібла, тому ... що воно важче за срібло, оскільки ще має корпус, а втратило лише колір» [14, с. 291].

Таблиця 1. Значення показників питомої ваги металів за сучасними та алхімічними визначеннями [28, с. 22-23].

Показник питомої ваги, г/см ³	Метали					
	Олово	Залізо	Мідь	Свинець	Ртуть	Золото
Алхімічний	7.32	7.74	8.66	11.32	13.560	19.05
Сучасний	7.28	7.86- 7.76	8.30- 8.92	11.34	13.546	19.21

Нарешті, щодо «вбирання ртуті». Певно йдеться про здатність ртуті утворювати амальгами з металами Великої Сімки за винятком заліза, що плаває на її поверхні, але не амальгамується, за виразом Разеса – «не збільшує меркурій» (*De Aluminibus et Salibus*, гл. 26) [10, с. 26]. Василій Валентин пише, що золото «доводиться до готовності, якщо спочатку зробити ... амальгаму» [14, с. 107] та, хоча й дещо туманно, згадує практичне використання цієї властивості:

«Ртуть ... багато в чому дуже дивно являє власну гідність ... Вона проникає та витягує за допомоги соку мінералу та металу, близьких за родинними зв'язками, створюючи при цьому безліч дивовижних ... створінь. Звідси вона є бажаною металам та за її допомоги ювеліри амальгамують та золотять» [14, с. 367]. Георгій Агрікола не лише згадує «ртуть, що поглинула все золото», а й детально описує техніку видалення золота з руд (*De Re Metallica*, кн.7, 8) або зняття позолоти зі срібних предметів (кн.10) за допомоги ртуті [12, с.32-33, 79-82, 217].

Ці властивості, вочевидь, вражали уяву алхіміків. «Я спостерігав на власні очі, як ртуть проникає ... в інші метали ... Відомо .., що живе срібло змішується з тілами та пронизує їх» – пише Псевдо-Аквінат [34, с. 276]. «Вірно те, що наш меркурій здатний цілком поглинути недосконалі метали» – вторить йому Фламель у «Короткому викладі філософії» [32, с. 131]. Прокопович щодо «вбирання ртуті» наводить такі теоретичні міркування: «Ртуть легко змішується з металами через подібність природи, так само, як олія легко прилипає до маслянистих речей, вода – до вологих. Його природа цікавила досі багатьох філософів, але ще не пізнана» [24, с.494]. «Природа» Меркурію й досі лишається значною мірою загадкою, однак, у 1649 р. Йоганном Глаубером було розроблено шкалу спорідненості металів зі ртуттю [33, с. 109].

Погляди Прокоповича на історію видобутку та використання металів лежать у річищі усталеної герметичної традиції: «Першим, хто твердив, що метали добуваються з надр землі, кажуть, був Тувалкаїн, який і використовував ... мідь і залізо, і тому в Біблії ... називається шукачем й ковалем великих покладів міді й заліза⁶ [24, с. 491-492]. На підставі цього біблійного фрагмента спагіриками було створено розвинену містичну легенду. Василій Валентин у трактаті «Про гірничу справу» пише, що уявлення про три первні речей (про Меркурій, Сульфур та Сіль) сформовано «першим досвідченим природознавцем, гірничих справ майстром Тувалкаїном» [14, с. 361-362]. Він же є й першим металургом та геологом – майстром досвідченим у «поводженні з каменями» [14, с. 363]. Алхімічна традиція зберігає трактат із розлогою назвою: ««*Donum Dei*» Самуеля Баруха .., що вивчив Велику таємницю великого майстра

⁶ Зважаючи на значущість та креативність ковальської справи Жан де Мен наводить образ Природи-ковалю: Геній наказує Природі «у кузні залишитися, трудитися, як зазвичай» [17, с. 249].

Тувалкаїна з його таблиць, що було знайдено Авраамом Елеазаром, Юдеєм» [29, с. 85]. «Бог ... відкрив мені таємну книгу Тувалкаїна ... таємниці великого Світу .., як тому був навчений Тувалкаїном наш брат Мойсей» [29, с. 95-96]. Рабин Авраам Елеазар повідомляє, що Таємниця була схована (замурована)⁷ посвяченими під час руйнації Єрусалима імператором Веспасіаном [11, с. 18]. Таємницю «буде знайдено біля входу до Святилища на сході, тут є склепіння, глибиною 500 п'ядей з вузьким входом ... [наведено довгий ретельний опис ознак розташування схованки – Авт.]; слід зруйнувати вхід і ... розчищувати .., поки не дістанетесь місця, де знайдете ... таємниці, якими володіли наші батьки» [11, с. 19]. Наведений текст є класикою герметичної традиції та ремінісценцією фрагменту «Видінь Зосими» з описом храму, де дракон охороняє Таємницю (див.: [9]).

На думку Прокоповича, метали відрізняються один від одного лише ступенем досконалості й за цим критерієм поділяються на благородні та неблагородні (звичайні). «... види [металів] хіміки ділять, називаючи одні ... благородними, інші – звичайними. Благородним є той, що має тонку ртутну субстанцію, без всякої шкоди витримує будь-яке випробування вогнем і щонайкраще кується молотком. Оскільки всі ці ознаки є в золоті, то воно вважається найвищим з усіх ... металів» [24, с. 493]. Отже, запропоновано не лише поділ «благородні – неблагородні», але визначено найвищу позицію на цій шкалі досконалості – золото. До фізичних критеріїв досконалості – ковкості та кольору – о. Теофан додає хімічний – стійкість до дії вогню, що узгоджується з думкою Парацельса. «Елемент «Вогню» змінює метали недосконали та знищує їх. Таких металів є п'ять – ртуть, свинець, олово, залізо, мідь. Метали досконали від вогню не змінюються» (цит. за [25, с. 41]). Такої ж думки дотримується Агрікола: «Нині золото й срібло вважаються дорогоцінними металами, усі ж інші – дешевими ... Іноді навіть спалюють дешеві метали, щоб мати можливість отримати дорогоцінні» (*De Re Metallica*, кн. 7) [12, с. 37].

Цікаві пояснення таких властивостей золота містяться в «*De Aluminibus et Salibus*» Разеса: «сонце – це пан над планетами, тілами та камнями. ... воно не псується ані землею, ані водою, ані пові-

⁷ «Замурована таємниця» є улюбленим сюжетом алхімічної легенди. «Хімічні трактати» Василя Валентина теж були знайденими «в Ерфурті замурованими у високому олтарі в його монастирі» [14, с. 271].

трям, ані вогнем, й те, що не тільки не зменшується від вогню, але навіть виправляється ним ... Його складають чотири елементи, що є рівними у ньому, тому його не можна ані додати, ані вбавити» (*De Aluminibus et Salibus*, гл. 32) [10, с. 28-29]. Здатність же неблагородних металів до окиснення не лише відома, а й використовується на практиці з давніх-давен. Інформація щодо цього збережена в текстах Святого письма (4М. 31:22-23; Єз. 22:18, 20, 22; Зах. 13:9). Фрагмент із пророцтв Захарії – «введу на огонь, і очищу їх, як очищається срібло, і випробую, як випробовується золото», – безпосередньо стосується методу випробування вогнем. «За допомогою подібного спалювання ... стародавні дізнавалися ..., яка частка золота міститься в сріблі» – писав Агрікола (*De Re Metallica*, кн. 7) [12, с. 37].

Різновидом вогняного тесту є особлива процедура «купеляції», що призначалась для визначення вмісту золота або срібла у сплаві або очистки «благородних» металів від домішок «неблагородних». Згадки про нього містяться у клинописних табличках вавілонян, рукописах Стокгольмського та Лейденського папірусів, природознавчих творах Плінія [28, с. 17-18], в алхімічних трактатах Гебера та Альберта Великого [28, с. 24]. Вочевидь, саме його має на увазі Василій Валентин, коли серед характеристик якості золота згадує, що воно «нічого не втратило» [14, с. 290] та «нема після золота в його досконалості нічого стійкішого за срібло» [14, с. 358]. Купеляцію як метод визначення проби золота на законодавчому рівні було затверджено в 1343 р. вердиктом короля Філіпа VI Валуа. Вважається, що це найдавніший приклад державної стандартизації аналітичних методик [28, с. 24]. Величезну увагу цій важливій металургійній пробі приділяв Георгій Агрікола (*De Re Metallica*, кн. 7) [12, с. 13-17].

«Звичайні метали мають менш досконалі основи, менш плавкі, тверді й чисті. Вони не витримують без шкоди випробування вогнем, тому що здебільшого всі згоряють, переходять у дим, попіл, шлаки» [24, с. 493]. Це формулювання Прокоповича видається не лише біблійною алюзією – «дім Ізраїлів став мені жужелицею; усі вони мідь, і цина, і залізо, і оливо в середині горна, жужелицею ... сталися» (Єз. 22:18), – а й висновком, що встановлення причин досконалості, а отже й розробка дієвих підходів до здійснення трансмутації, вимагає вивчення «основ» природи металів, оскільки

«будь-яка недосконалість вдосконалюється ... за допомоги природи та мистецтва» (Альберт Великий, *De Mineralibus*, гл. 2) [6, с. 310].

Висновки. У трактаті «Натурфілософія, або фізика» Теофан Прокопович докладно висвітлює власне бачення проблематики Великої Сімки металів давнини. Його настанови в цілому не суперечать уявленням європейської алхімії середньовічної та ранньомодерної доби та засвідчують їх історичну генезу. Філософом-могилянцем розглянуто базові положення алхімії щодо походження та сутності металів, наведено їх класифікаційні критерії та узагальнено світовий досвід з цієї проблематики. Широка педагогічна практика Теофана Прокоповича та факт видання трактату-підручника «Натурфілософія, або фізика» дозволяють припустити існування станом на XVII–XVIII ст. у Києво-Могилянській Академії та наближених до неї колах осередку натурфілософських студій та алхімічної вченості, де уявлення герметичного мистецтва зазнавали асиміляції та розвитку в межах української наукової традиції.

Література

1. Albertus Magnus. *Libellus de Alchimia* / translation by Sister Virginia Heines. Cambridge Univ. Press, 1958. 79 p.
2. Berthelot M. *Introduction a l'Etude de la Chimie des Anciens et du Moyen Age*. Paris: Georges Steinheil, 1889. 330 p.
3. Fludd R. *Utriusque cosmi maioris scilicet et minoris metaphysica, physica atque technica historia*. Tomus 2, Tractatus 1. Oppenheimii: Ære Johan-Theodori de Bry, typis Hieronymi Galleri, 1617. 277 p.
4. Helmont F.M. van. *One hundred fifty three chymical aphorisms*. London: Printed for the author, sold by W.Cooper, 1688. 63 p.
5. Ihde A.J. *Alchemy in reverse: Robert Boyle on the degradation of Gold // Chymia*. Philadelphia: Pennsylvania Univ. Press, 1964. Vol. 9. P. 47-57.
6. Kibre P. *An alchemical tract attributed to Albertus Magnus // Isis*. 1945. Vol.35. P.303-316.
7. Petrus Bonus. *Pretiosa magrarita novella // Pretiosa magrarita novella*. Venetia, 1546. P. 1-135.
8. Price J. *An account of some experiments on mercury, silver and gold, made in Guilford in May 1782 in the laboratory of James Price*. Oxford: at the Clarendon press, 1782. viii+28 p.
9. Sherwood Taylor F. *The Visions of Zosimos // Ambix*. 1937. Vol. 1, No. 1. P. 88-92.
10. Steele R. *Practical Chemistry in the Twelfth Century. Rasis De aluminibus et salibus // Isis*. 1929. Vol.12. P.10-46
11. Авраам Елеазар. *Древнее химическое делание / пер. В. фон Эрцен-Глерона*. К.: Пор-Рояль, 2006. 160 с.

12. Агрикола Г. Про гірничу справу XII книг (книги VII – XII). Переклад і редакція В.С. Білецького та Г.І. Гайка. Львів: Видавництво ПП «Новий Світ-2000», 2023. 343 с.
13. Блох М.А. Дополнения // Герц В. Очерк истории развития основных воззрений химии. Л.: НХТИ, 1924. С.137-237.
14. Василий Валентин. Алхимические трактаты / пер. с нем. В. фон Эрцен-Глерона. К.: Автограф, 2008. 592 с.
15. Возникновение и развитие химии с древнейших времен до XVII века. Всеобщая история химии / отв.ред. Ю.И.Соловьев. М.: Наука, 1983. 399 с.
16. Гессманн Г.В. Тайные символы алхимии, фармацевтики и астрологии средних веков. К.: ИП Береза, 2012. 224 с.
17. Гильом де Лоррис, Жан де Мен. Роман о Розе / пер. со старофр. Н.В. Забабуровой на осн. подстрочника Д.Н. Вальяно. Ростов-на-Дону, 2001. 287 с.
18. Ильин М., Сегал Е. Как человек стал великаном. М.: РИПОЛ, 1994. 602 с. С.430-431
19. Морозов Н.А. В поисках философского камня. СПб.: Типография т-ва «Общественная польза», 1909. 303 с.
20. Парменов К.Я. Алхимия // Книга для чтения по химии / сост. К.Я. Парменов, Л.М. Сморгонский. М.: Учпедгиз, 1955. Ч. 1. С. 24-40.
21. Пернети А.-Ж. Мифо-герметический словарь. К.: ИП Береза, 2012. 384 с.
22. Поетична алхімія Джеффри Чосера / Пер. К. Родигіна. К.: ФОП Халіков, 2017. 113 с.
23. Попель П.П., Крикля Л.С. Хімія: підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. К.: ВЦ «Академія», 2010. 208 с.
24. Прокопович Ф. Натурфілософія або фізика. Філософські твори в 3-х тт. К.: Наукова думка, 1980. Т. 2. С.113-502.
25. Пуассон А. Теории и символы алхимиков // Шварц Ф., Пуассон А., Блаватская Е.П. Теории и символы алхимиков. М.: Новый Акрополь, 1995. С. 17-141.
26. Родиченков Ю.Ф. Двадцать веков алхимии: от псевдо-Демокрита до наших дней. СПб.: Изд. РХГА, 2019. 565 с.
27. Рошаль А.Д. Химия – это просто. Занимательный учебник по химии. Харьков: Веста; Ранок, 2002. 136 с.
28. Сабадвари Ф., Робинсон А. История аналитической химии. М.: Мир, 1984. 304 с.
29. Самуэль Барух. Donum Dei // Авраам Елеазар. Древнее химическое делание / пер. В. фон Эрцен-Глерона. К.: Пор-Рояль, 2006. С.85-142.
30. Степин Б.Д., Аликберова Л.Ю. Книга по химии для домашнего чтения. М.: Химия, 1995. 400 с.
31. Фигуровский Н.А. Открытие химических элементов и происхождение их названий. М.: Наука, 1970. 208 с.

32. Фламель Н. Алхимия / пер. Г.А.Бутузова. СПб.: Азбука; Петербургское Востоковедение, 2001. 384 с.

33. Фолта Я., Новы Л. История естествознания в датах. М.: Прогресс, 1987. 495 с.

34. Фома Аквинский. О камне философов и прежде всего о телах сверхнебесных. Об искусстве алхимии /пер. В. Рохмистрова // Свинцовые врата алхимии: Теории, символы, практика. СПб.: Амфора, 2002. С. 261-295.

35. Элиаде М. Кузнецы и алхимики // Элиаде М. Азиатская алхимия. М.: Янус-К, 1998. С. 140-253.

УДК 016

Віталій Орловський

кандидат технічних наук, доцент, член НТШ

ЮРІЙ ЛИПА

Юрій Іванович Липа – український громадський діяч, письменник, поет, публіцист, лікар, діяч визвольного руху, автор української геополітичної Чорноморської доктрини, один з ідеологів українського націоналізму. Його вважають одним з провідних українських філософів першої половини ХХ ст.

Юрій Липа народився 5 травня 1900 року в містечку Старі Санжари Полтавського повіту Полтавської губернії (наразі село Ново-Санжарської територіальної громади Полтавського району Полтавської області) [1, 2].

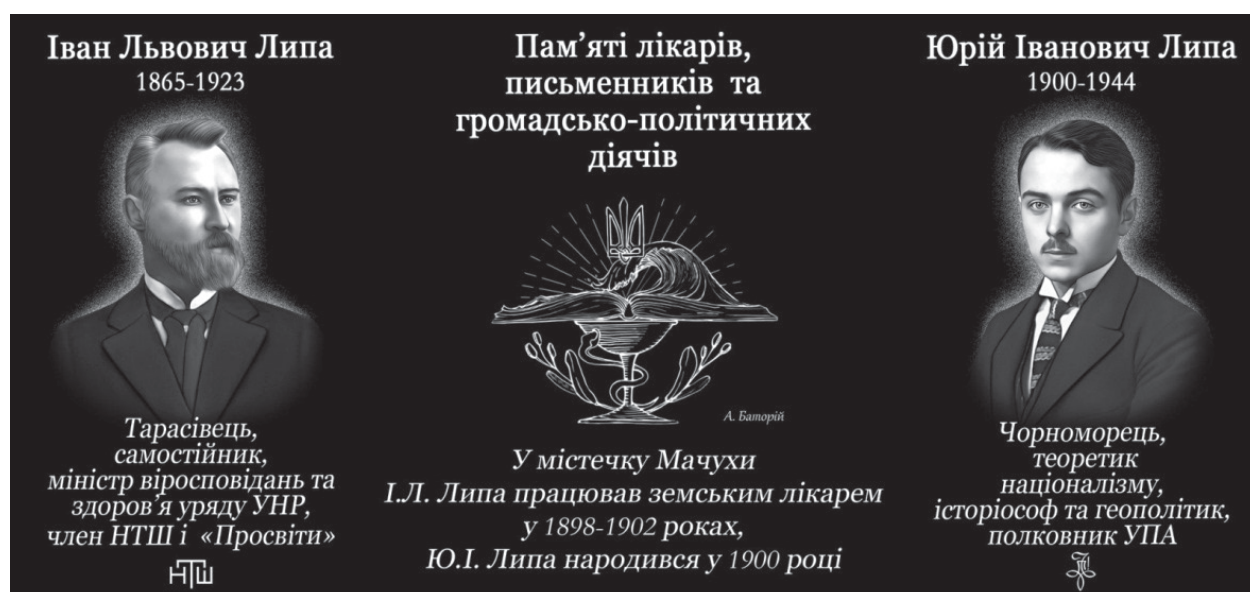
Документи засвідчують, що Юрій Липа був хрещений під ім'ям Георгій в Успенській церкві села Старі Санжари. Хрещення провів його дід, отець Іоан

(Булдовський). Дослідниця життєвого та творчого шляху Юрія Липи Світлана Кучаренко вважає, що його батьком був Іван Липа, який у 1898–1902 роках працював земським лікарем у містечку Мачухи під Полтавою. У Мачухах проживала мати Юрія Єлизавета Геращенко (дівоче прізвище Булдовська). Дядько Ю. Липи по матері – Феофіл, митрополит всієї України, Української соборно-єпископської церкви (1929–1937), Української автокефальної православної церкви (1942–1943), архієпископ Харківський та Полтавський. Його розстріляли органи НКВС у 1944 році. Рідний брат Юрія по матері Ігор Геращенко у 1918 році героїчно загинув під Крутами, стримуючи більшовицьку навалу на Київ [3].

Мал. 1. Юрій Липа. Світлина:

<https://www.ukrlib.com.ua/my/images/full/lypa-iuriy-ivanovych.jpg>

Батько Юрія Іван Львович Липа (1865–1923) – видатний український письменник, лікар і борець за самостійність України. Він мав визначальний вплив на сина. Народився у місті Керч, в родині міщан. Навчався у Харківському університеті. Був одним із засновників таємної політичної організації «Братство тарасівців», яке мало за мету визволення українського народу від московського рабства. Після відбуття арешту Іван Липа закінчив вищу освіту у Казанському університеті. Працював лікарем четвертої медичної дільниці, приймальне відділення якої розташовувалося у містечку Мачухи Полтавського повіту Полтавської губернії. Він опікувався хворими, боротьбою з тогочасними епідеміями.

Мал. 1. Меморіальна дошка присвячена Івану та Юрію Липам у Мачухах, встановлена на будівлі центру первинної медичної допомоги (вул. В. Грека, 6), яка висвітлює чотири знакові роки у житті Івана Львовича Липи, коли він, у Мачухах лікарював, займався літературною, просвітницькою, громадською діяльністю і зустрів кохану жінку, яка народила йому сина. Світлина: <https://nibu.kyiv.ua/irbis/catalogs/11/search/?A=&K=%D0%BE%D0%BF%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%8F&T=&G=&page=4>

У Мачухах Іван Липа також займався громадською діяльністю. Намагався відкрити книгарню, на різдвяні свята дарував місцевим дітям українські книжки: «Кобзар» Т. Шевченка, «Чорна рада» П. Куліша та інші. У 1917 році Іван Липа – комісар Одеси від Центральної, член ЦК Української партії соціалістів-самостійників. У 1919 році – міністр культів і віросповідань Директорії УНР, автор проекту її першої Конституції (1918). Він був членом Всеукраїнської Національної Ради та Ради Республіки. Із серпня 1920 року входив до складу комісії з підготовки Конституції УНР, деякий час обіймав посаду міністра охорони здоров'я в Уряді Української Народної Республіки в екзилі (1921). Помер Іван Львович Липа 13 листопада 1923 року. Похований у містечку Винники під Львовом [1 – 3].

Така офіційна версія народження Юрія (Георгія) Липи. Однак дослідники з'ясували, що насправді Юрій народився у родині священника Андрія Геращенко, а після смерті матері у 1909 році був усиновлений Іваном Липою [1].

Після смерті матері, у лютому 1910 року у Старих Санжарах Георгій був усиновлений своїми хрещеними батьками, лікарем Іваном Львовичем Липою та дружиною священника Григорія Прихожого – Євлампією Іванівною [1 – 4]. Георгія забрали зі Старих Санжар до Одеси у родину Івана Липи, який на той час був одружений. Йому змінили прізвище, ім'я на Юрій та по батькові [1 – 3]. Існує припущення, що Григорій Геращенко насправді був рідним сином Івана Липи від Єлизавети Геращенко, але народженим в сім'ї Андрія Геращенко [4].

Початкову освіту Юрій здобув у гімназії № 4 м. Одеси, після чого вступив на юридичний факультет одеського (Новоросійського) університету [1, 2].

У 1917 р. Юрій робить свої перші кроки в літературі – він редактор часопису "Вісник Одеси", пише свої перші брошури: "Союз визволення України" (історія і діяльність), "Королівство Київське за проектом Бісмарка", "Носіть свої відзнаки", "Гетьман Іван Мазепа", які були видані у заснованому батьком видавництві "Народний стяг" [1, 2].

Наприкінці 1917 року, під час існуючої небезпеки більшовицького перевороту у м. Одесі, Юрій вступає до лав організованої полковником І. Луценком та підполковником В. Змієнком Гайдамацької дивізії, у перший курінь, брав участь у боях із більшовиками на вулицях Одеси [1, 2].

Після вступу у місто союзних німецько-австрійських та українських частин Юрій Липа стає заступником командира одеської "Січі" Т. Яніва. У той час він редагує українську щоденну газету, видає останню, написану в Одесі, книжку "Табори полонених українців".

Пізніше вступив до куреня Морської піхоти Збройних сил Української Народної Республіки, із яким брав участь у визвольній війні, і разом з військом відступив за Збруч та був інтернований у Польщі [1, 2].

У 1922 р. Юрій вступає до Познанського університету на медичний факультет. У Польщі він продовжує громадсько-політичну діяльність. З колишніх вояків армій УНР і ЗУНР, які пішли навчатись і стали студентами, за почином Юрія утворюється таємне товариство, корпорація "Чорноморе" (1925–1933, Данциг, Познань, Варшава), де він обіймає посаду ідеологічного референта. В умовах бездержав'я українські емігранти, очолені Юрієм Липою, намагалися зберегти своє національне обличчя, думали про майбуття України [2, 3].

У міжвоєнний період Юрій Липа був пов'язаний з життям української політичної еміграції у Польщі. У виданнях з'являється друком перша поетична збірка Юрія Липи під назвою "Світлість".

Після закінченні університету у 1929 році Юрій Липа по 1943 рік жив і працював у Варшаві. Разом з Є. Маланюком він стає натхненником і організатором літературної групи "Танк". Друкувався в альманасі "Сонцецвіт".

У 1931 р. з'являється друга збірка поезій Юрія Липи – "Суворість".

На шпальтах “Вісника” друкуються його літературознавчі

статті: “Розмова з порожнечою”, “Розмова з минулим”, “Совіцькі фільми”, “Розмова з наукою”, “Організація почуття”, “Боротьба з янголом”, “Розмова з Заходом”, “Селянський король”, “Сатриз Мапіз”, “Провідництво письменства”, “Батько дефетистів”, “Сіре, жовте і червоне” [2, 3].

В 1934 р у Варшаві вийшов роман письменника: “Козаки в Московії”. У 1935 р. видана збірка літературознавчих есе під назвою “Бій за українську літературу”.

Мал. 3. Юрій Липа. Світлина: <http://nbuv.gov.ua/node/5366>

У 1936 р. вийшло три томи новел “Нотатник” на тему національно-визвольних змагань 1917–1921 років (новели “Кам'янець столичний”, “Гринів” та ін.) та дві політичні праці – “Українська доба” і “Українська раса” з аналізом політичних доктрин Європи ХХ століття [2].

Опублікував і дослідницькі праці про лікувальні властивості рослин: «Фітотерапія» (1933), «Цілющі рослини в давній і сучасній медицині» (1937), «Ліки під ногами» (1943) [3].

Головною працею всього життя для Юрія Липи стала філософсько-політологічна трилогія “Призначення України” (1938), “Чорноморська доктрина” (1940), “Розподіл Росії” (1941). У цих творах Юрій Липа сформулював геополітичну доктрину про необхідність створення Антиросійського блоку причорноморських країн – України, Туреччини, Грузії, Болгарії, Румунії, Дону, Кубані. На його думку лідером такого об’єднання мала стати Україна, зважаючи на велику територію, чисельність і працьовитість населення [1, 2].

У 1933–1934 рр. (Варшава) Юрій Липа – співробітник Українського Економічного Бюро, у 1940 р. (Варшава) – очільник Українського допомогового комітету. [3].

Юрій Липа запропонував створити Балтійсько-Чорноморську вісь –союзницький блок, долучивши до нього Білорусь, Польщу, Литву, Латвію, Естонію, які зацікавлені у протистоянні російській

експансії на захід. Балтійсько-Чорноморський блок держав мав би повторювати середньовічний шлях “із варягів у греки”, відокремлювати Центральну і Західну Європу з її цивілізаційними цінностями від “російської азійщини” та забезпечувати незалежність і економічний розвиток країн-учасниць союзу [1].

У час воєнного лихоліття в 1940 році Юрій Липа разом із Левом Биковським та професором Іваном Шовгенівим (батьком Олени Теліги) утворюють у Варшаві Український Чорноморський інститут – науково-дослідну установу вивчення політичних і економічних проблем, що постануть перед Україною після здобуття незалежності. Протягом 1940–1942 років вони видали 40 актуальних праць. У 1942 р. Юрій Липа приїздив до Одеси та організував видання декількох наукових збірок [1, 2].

Юрій Липа був одружений з художницею Галиною-Оленою Захаріясевиц (1910–1968). Родина мала доньку Марту (1943–2001), яка стала активною громадсько-політичною діячкою [1].

Влітку 1943 року Юрій Липа з родиною переїхав з Варшави на Львівщину, до Яворова (тепер Львівська область), де став одним з активних учасників українського руху Опору. Юрій працював лікарем і організував підпільні курси з підготовки медичного персоналу для Української Повстанської Армії, готував тексти листівок та відозви до населення і німецьких вояків. Діяльність Юрія Липи стала помітною у вищому державному проводі фашистської Німеччини. У 1943 р. за наказом Гітлера його було перепроваджено до Берліна, оскільки, на думку проводу Німеччини, Юрій Липа був найбільшим українським ідеологом-державником. Йому було запропонували очолити маріонетковий уряд України, але Юрій відмовився від такої пропозиції [1, 3].

3 липня 1944 р. Юрій служив інструктор першої Старшинської школи УПА в Карпатах. З наближенням фронту він категорично відмовився евакуюватися на Захід перед наступом Червоної Армії – говорив “Мій обов’язок – бути з пораненими воїнами. Краще вмерти на своїй землі гідно у боротьбі” [1 – 3].

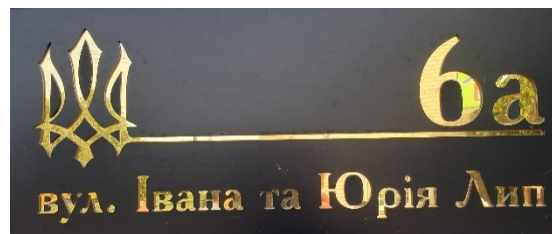
19 серпня 1944 р. Юрій Липа був захоплений підрозділом НКВС у селі Іваники, Яворівського району, а на світанку 20 серпня 1944 р. його по-звірячому замордували у с. Шутова Яворівського району на Львівщині.

Мал. 4. Пам'ятник у с. Шутова неподалік від місця загибелі Юрія Липи, напис: «Цей хрест – німий свідок катувань 19–20 серпня 1944 р. і трагічної смерті від рук комуністів Юрія Липи» Світлина: Інтернет-видання Полтавщина

<https://poltava.to/project/6171/>

Юрія Липу поховали в селі Бунів Яворівського району. Наказом головного штабу УПА від 10 жовтня 1945 року йому посмертно присвоєно звання полковника УПА. На його честь названі вулиці у Києві, Одесі, Львові, Сумах, Кропивницькому, Конотопі, Стрию, Яворові, у селі Мачухи Полтавського району та інших поселеннях України. Проводяться Липівські читання, перевидаються твори, осмислюється творча спадщина видатного українця [1 – 3].

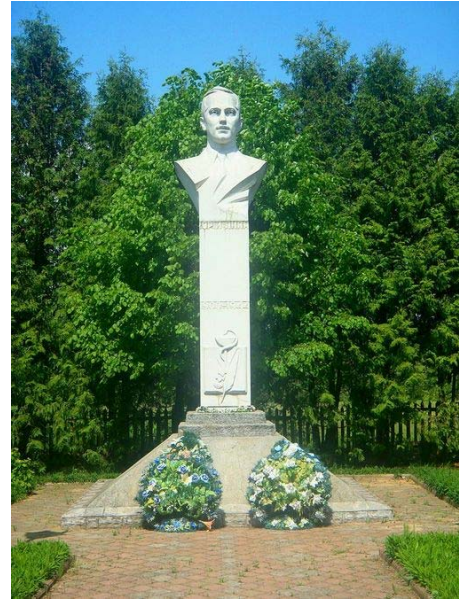

Мал.5. Світлина із назвою вулиці у честь батька і сина Лип у селі Мачухи Полтавського району, де у 1898 – 1902 рр. працював земським лікарем Іван Липа

Ідеї Юрія Липи продовжують зберігати актуальність і у XXI столітті.

Мал.6. Могила у с. Бунів Яворівського р-ну Львівської області

Мал.7 Пам'ятник Юрію Липі у с. Іваники на Львівщині Світлина: <https://uain.press/blogs/1233877-1233877>

Історик Ігор Стамбол писав: «Мабуть, ніхто так не прагнув вивести Україну на роль країни «першого світу», як Юрій Липа. Його тексти – це не тужливі нариси про «все пропало» і «ми такі нещасні», а потужна і надихаюча стратегія для великого народу, якому судилося вершити долю регіону, а може, і світу. А тими, хто прочитали його праці «Призначення України», «Чорноморська доктрина», «Розподіл Росії», на думку І. Стамбола, «питання всемогутності Росії, «єдино можливості» шляху до ЄС, усвідомлення України між Сходом і Заходом – вже ніколи не сприйматимуться так, як раніше».

Джерела

1. Марися Тишкевич. Юрій Липа: А що ж є більше понад віру? / Український інтерес. – 2024-10-12. URL: <https://uain.press/blogs/1233877-1233877>
2. Липа Юрій Іванович. УкрЛіб (Бібліотека Української літератури). URL: <https://www.ukrlib.com.ua/bio/printit.php?tid=27689>
3. 120 років тому народився Юрій Липа – письменник, лікар, один із засновників фітотерапії, полковник УПА, ідеолог українсь-

кого націоналізму / Інтернет-видання Полтавщина. URL:
<https://poltava.to/project/6171/>

4. Липа Юрій Іванович. URL:
https://uk.wikipedia.org/w/index.php?title=%D0%9B%D0%B8%D0%BF%D0%B0_%D0%AE%D1%80%D1%96%D0%B9_%D0%86%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87&stable=1

УДК 94(477.62)«18»

Сергій Гайдук

член Національної спілки краєзнавців України

ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ СТРИТЕНКИ Й КАЛИНОВОГО (ВОЛНОВАСЬКИЙ Р-Н)

Стрітенка й Калинове – населені пункти Хлібодарівської сільської територіальної громади Волноваського району Донецької області. Це одні з 40 казенних поселень які були засновані державними селянами, козаками, військовими обивателями й військовими поселенцями з Чернігівської, Харківської й Полтавської губерній та західними однодворцями (у переважній більшості з Київської губернії) у 40-х роках ХІХ ст. на сході Олександрівського повіту Катер-

ринославської губернії (на сьогодні це частина території сучасної Донецької області) [6, 61-70].

Стрітенка – точка на мапі – $47^{\circ} 30' 22''$ пн.ш. та $37^{\circ} 28' 38''$ сх.д., що у верхів'ї річки Велико-Тарама (рис.1). Перші поселенці прибули на місце у 1844 році. Це були 68 сімей державних селяни й козаків з Козелецького, Стародубського й Остерського повітів Чернігівської губернії.

З Козелецького повіту:

- села Церковище – державні селяни Яцукненко, Трутень, Косуля, Жидок, Фомич, Тищенко, Силка, М.Й.Ткач, П.С.Ткач й Бабич;
- села Пісоцьке – державний селянин Демченко;
- села Лихачів – державні селяни Пустовойт, Черненький, Єдок й Кропива;
- села Піски – державні селяни Кравченко, Гаркуша, Т.І.Євенко, П.Я.Євенко, П.С.Євенко, Мороз, С.О.Олешко, П.К.Олешко, Проценко й Середа;
- села Ярославка – державні селяни Ромашка й Сидорчук.

З Стародубського повіту:

- села Павличі – державні селяни Грицунов, Жиров й Копачев;
- села Андрійковичі – козаки Євланов й Сафонов;
- села Случевськ – козак Романенко;
- хутора Алейніков – козак Єлисей Степанович Гайдук (прапрапрадід автора);
- села Колодязькі – козаки Г.Г.Кучерявенко й Комарь.

З Остерського повіту:

- села Надинівка – козак Лучина;
- села Копачів – козаки К.К.Ольховик й Я.Л.Ольховик;
- села Омелянів – козак Салоєд;
- села Бобрик – козаки Лукашенко, Конох, Ходос, Попович, Богданович, Піддубний, Дяченко й Дудченко;
- села Красилівка – козак Біленко;
- села Короп'є – козаки Гуска, Дикуха, Шостка, Задир, П.М.Скидан, Тимофій Степанович Дьяченко (прапрапрадід автора), Тетерюк, Єфременко, Литвиненко, П.Л.Скидан, А.Г.Скидан;
- села Димерка – козак Сидоренко;
- села Требухів – козаки З.П.Кучерявенко, Солодкий, Штакун, Журба й Швидак;

- містечка Гоголів – козаки Прокурашко й Куліш (рис.2)[4, 82 - 90].

Ще 30 сімей прибули до 1847 року. Це були державні селяни й військові обивателі з Валківського, Зміївського, Ізюмського й Богодухівського повітів Харківської губернії.

З Валківського повіту:

- міста Валки – Вовк, Мазюк(Мизюк), Гармашенко, Коробка, Зюбан й Котан?;

- слободи Коломак – Коваленко, П.Л.Мацегора й І.П.Мацегора;

- села Замоське (Замоський) – Ус й Журій;

- села Минківка й Минківської волості – Є.С.Розумний, Д.С.Розумний, Харченко, Г.Г.Ольховський, В.П.Ольховський, Ф.П.Ольховський, Олейник й Молодченко;

- села Огульці – Лищенко;

- слободи Караванська – Я.Є.Мойсеєнко;

- села Рубанівка – Ф.Т.Литвин й Я.А.Литвин.

Зі Зміївського повіту:

- села Нижня Оріль – Солодовник, Шморголенко й Шинкаренко;

- села Закутне – Лейбенко(Лейба).

З Ізюмського повіту:

- міста Ізюм – Волошин;

- слободи Цареборисівка – Олійник.

З Богодухівського повіту села Іванівка – Є.О.Мойсеєнко [2, 71 – 72зв.; 4, 91 – 92зв.].

Можливо хтось з них вже перебували у цій місцевості до 1844 року як орендарі (працівники у орендаря) чи були самовільними поселенцями. Так у місцині, де була заснована Стрітенка, вже був хутір десь на 20 дворів орендаторів з Харківської губернії [7, 641 - 646].

У ревізькій казці від 12 жовтня 1850 року по казенному поселенню Стрітенське крім названих були ще сім'ї: Балюченко, Дегтярь, Лесконог, Коропцов, С.Я.Мірошніченко, Ф.Г.Мірошніченко, Петрухнов, Поляцьковий й Проскурня [5, 586 - 629].

Калинове (одна з варіацій першої назви – Архангельське) – точка на мапі – $47^{\circ} 27' 26''$ пн.ш. та $37^{\circ} 27' 57''$ сх.д., що на лівому березі річки Велико-Тарама (рис.1). Перші поселенці прибули на

місце у 1844 році. Це були 48 сімей державних селяни й козаків з Кролевецького, Ніжинського й Остерського повітів Чернігівської губернії.

З Кролевецького повіту села Плоске – державні селяни Проколейко, Ф.С.Коломоєць, М.Н.Коломоєць, Швидун, І.С.Коломоєць.

З Ніжинського повіту:

- села Хотинівка – козаки Вакулик й Заїка (Заїка);
- села Дримайлівка – козак Сидячка;
- села Орлівка – козаки Лигора, Калиниченко(Калініченко), Щербина, Лаптей, Носенко(Носик) й Пинчук;
- села Дроздівка – козаки Сергієнко, Силка, Близнюк й Єсипенко;
- містечка Носівка – козаки Баклан, Онищенко, Гуленко, Коваленко, Мандрика, Галка, Клименко (Климченко) й Лебідь.

З Остерського повіту:

- села Виповзів – державні селяни Бруй, Р.Г.Шинкаренко, І.Д.Прохоренко, М.Т.Троян, Грек, А.Д.Прохоренко, Ковдин (Кобик), П.Д.Шинкаренко й Є.Г.Троян;
- села Лутава – державні селяни Велігоша (Велігош), Білоус, Г.С.Волошин, Т.А.Волошин, Скопець й С.С.Волошин;
- села Русанів – державні селяни Петренко, Войтенко, Юрченко, Киричок, Жук й Носатенко;
- села Савин – державний селянин Гарбуз;
- села Булахів – державний селянин Соловей [3, 28 - 33].

Ще 10 сімей прибули до 1847 року. Це були військові обивателі з Валківського, Зміївського й Богодухівського повітів Харківської губернії.

З Валківського повіту села Замоське (Замоський) – Кулинич, Кобець й Шульга.

Зі Зміївського повіту:

- села Нижня Оріль – Ковалинський (Ковалінський) й Швидкий;
- села Закутнє – Ф.А.Кутя (Кутья), Є.К.Кутя (Кутья) й Пішта.

З Богодухівського повіту – Коваль (Коваленко) й Шалимага [2, 22 – 24зв., 59 – 60зв.].

Можливо хтось з них вже перебували у цій місцевості до 1844 року як орендарі (працівники у орендаря) чи були самовільними поселенцями.

У ревізській казці від 12 жовтня 1850 року по казенному поселенню Архангельське крім названих була ще сім'я Кошовий [5, 823 – 847].

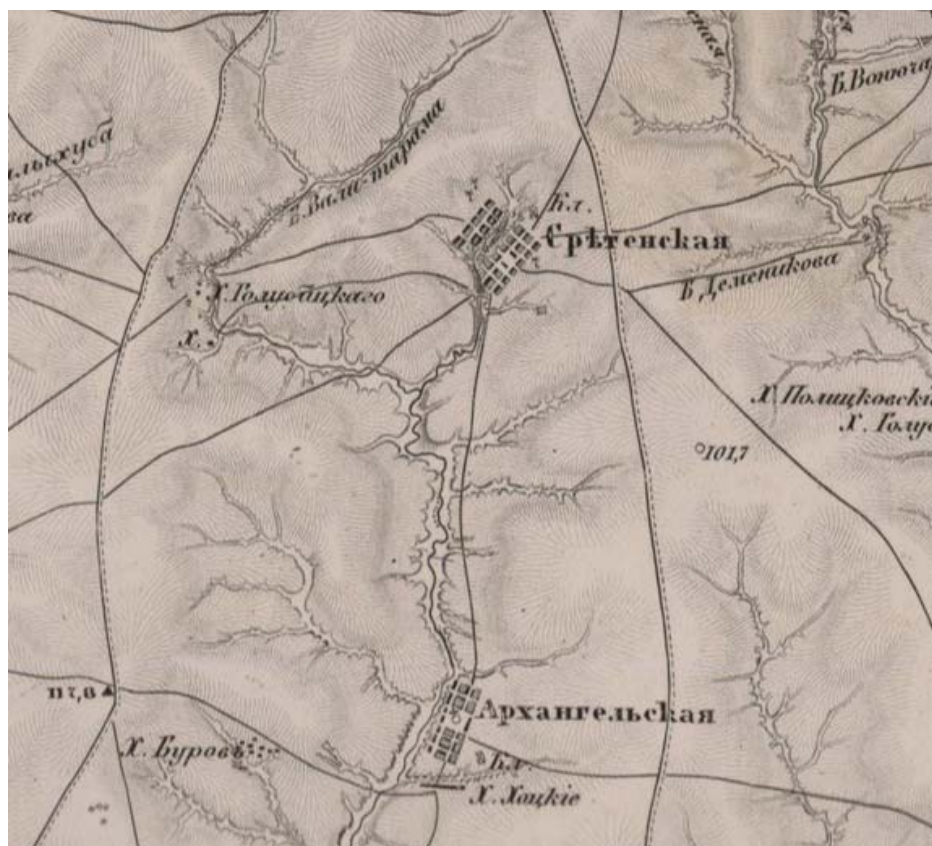

Рис.1. З військово-топографічної мапи Катеринославської губернії, лист XXVIII-16 (1861р.) [1, с.30].

Миланский Список Роман
 Переписанный в соответствии с
 Самарской и Угдской припиской Самарской
 части Самарской губернии.

№	Имя	Семейное имя	Возраст	Состояние	Земельный участок
Название Самарской губернии					
Черниговской губернии Киевского округа и Угды Черниговской губернии села Самарского					
1.	3.	Василий	Матвей	Деду	
		Матвей			52
		Матвей			30
		Матвей			9
		Федор			5
		Симон			2
2.	41.	Антон	Кирилл	Федор	12
		Матвей			20
		Федор	Василь		19
		Симон	Михаил		5
		Кирилл			2
		Антон	Федор	Матвей	36
3.	13.	Федор	Антон	Василь	44
		Симон			15
		Петр			7
		Матвей			15
4.	34.	Федор	Матвей		50
		Матвей			13

Рис. 2. Аркуш архівної справи 263 [4, с. 83]

Література та джерела

1. Военно-топографическая карта Екатеринославской губернии. – 1861. <http://resource.history.org.ua/item/0014319>.
2. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.222.
3. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.227.
4. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.263.
5. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.264.
6. Гайдук С. Заселення земель Північного Приазов'я у 40-х роках ХІХ ст./ Донецький вісник наукового товариства ім.Шевченка – т.50 – Харків-Запоріжжя, 2022. <https://ntsh.org/node/1078>.
7. Земцов. Краткий обзор экономического положения населения Мариупольского уезда. / Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. Екатеринослав: Типография губернского земства, 1905. <https://old.libr.dp.ua/fullkr/?pbp=627>.

Сергій Гайдук

член Національної спілки краєзнавців України

ПЕРШІ ПОСЕЛЕНЦІ МАР'ІНКИ Й МАКСИМІЛЬЯНІВКИ (ПОКРОВСЬКИЙ Р-Н, ДОНЕЦЬКА ОБЛ.)

Мар'їнка й Максимільянівка – населені пункти Мар'їнської міської територіальної громади Покровського району Донецької області. Це одні з 40 казенних поселень які були засновані державними селянами, козаками, військовими обивателями й військовими поселенцями з Чернігівської, Харківської й Полтавської губерній та західними однодворцями (у переважній більшості з Київської губернії) у першій половині 40-х роках ХІХ ст. на сході Олександрівського повіту Катеринославської губернії (на сьогодні це частина території сучасної Донецької області) [8, 61-70].

Мар'їнка – точка на мапі – 47⁰ 45' 16'' пн.ш. та 37⁰ 13' 05'' сх.д., що на лівому березі річки *Осикова* (рис.1). Перші поселенці прибули на місце у 1841 році. Це була 171 сім'я державних селяни з Харківської губернії.

З Богодухівського повіту слободи Мурафа – Білаш, Бондалет, Повний.

З Валківського повіту:

- слободи Люботин – Бойко (2 сім'ї), Бутенко (6), Бутивченко, Вінник, Гахов, Глущенко (3), Деменко, Деркач (7), Еткало, Загоруйко, Іващенко, Калиненко (3), Каплун, Каракаптан, Касьяненко (2), Коваленко (4), Козар(Козарь) (2), Котляр, Кривошея, Крохмаль (2), Куценко, Логвиненко, Лопата, Лук'яненко, Луценко, Максименко, Манько (2), Міщенко(Мищенко) (2), Набок (2), Нестеренко, Панчешенко, Пилипченко, Повний, Почепецький (3), Приходько, Проненко, Санжаровський (2), Семченко, Серeda (2), Скороход, Соловей (2), Соломка, Спартесний, Стребіж, Стрічка, Тарануха, Тижненко, Ткаченко, Чалий (3), Чопенко, Шавкун(Шовкун) (3), Шолудько, Щербак (4), Яловенко, Ященко;

- села Огульці – Антоненко, Буцький (3), Веліток(Велиток) (3), Вистороп (2), Волошин (2), Гречка(Гречко) (2), Грищенко, Дейнека (2), Дзюба (2), Дьяченко (2), Євтушенко (2), Єресько (2), Киричен-

ко, Котелівець, Кучиренко, Лебеденко, Лебедь (3), Линник, Лисенко, Мокрий (2), Мотика, Несвітій, Павленко, Певний (2), Пелишенко, Пилипенко, Погорілий, Порубай, Пустовойт, Резниченко, Салтовець, Свинар (2), Свідко, Стариченко, Теличка (2), Хоменко, Цибульник (8), Черкас, Швець (2), Шевченко (2), Ширин (3), Ярецько.

З Охтирського повіту – Діденко, Путіленко, Чуков.

У 1842 році на місце прибула 21 сім'я західних однодворців з Таращанського повіту Київської губернії:

- села Гостра Могила – Бугуцький, Бурграбський (2), Геролт?, Грушковський, Пільневич, Поцята;

- села Богатирка – Боровський, Гонсицький, Горшковський, Дубницький, Жураковський, Липницький, Собіщанський, Сулковський;

- села Кривець – Владзимірський, Градовський, Зволінський, Круліковський (2), Яворський [2, 105 - 129зв.].

Дата прибуття ще 15 сімей військових обивателів й державних селян з Харківської губернії не встановлена. Можливо частина з них вже перебувала у цій місцевості як орендарі (працівники у орендаря).

З Валківського повіту:

- міста Валки – Коверя;

- села Огульці – Безотосний, Буцький (2), Гриценко, Лищенко, Цибульник(Цибулькин);

- слободи Черемушна – Коваленко, Кононенко, Решетняк (2);

- слободи Караванська – Гринченко.

З Ізюмського повіту:

- слободи Барвінкове – Баран;

- села Ямпіль – Гарькавенко.

З Харківського повіту села Вільшана – Костенко [2, 131; 3, 7зв. – 8зв., 20 – 20зв.; 7, 94].

У ревізькій казці від 12 жовтні 1850 року по казенному поселенню Мар'їнському року крім названих сімей були ще: Головка, Дудка, Москалевич, Сауров, Тупіченко, Чернищенко [6, 145 - 223].

Максимільянівка – точка на мапі $47^{\circ}58'25''$ пн.ш. та $37^{\circ}23'18''$ сх.д., що на лівому березі річки Осикова у 5 км на північний захід від Мар'їнки (рис.1). Перші поселенці прибули на місце у 1841 ро-

ці. Це були 123 сім'ї козаків й державних селян з Полтавської губернії.

З Полтавського повіту села Гавронці – козаки Авраменко, Багрій, Головка, Інзик?, Павлій, Степаненко.

З Зіньківського повіту:

- міста Зіньків – козак Никитенко;
- села Скелька – селянин Буханець;
- слободи Зарічна – селяни Бочкир, Дьяченко(Дяченко) (3), Кравченко, Лагута, Москаленко, Нещерет, Романець, Сало;
- села Черничий Яр – селяни Кужель, Титаренко;
- села Тарасівка – селяни – Білоус, Ігнатенко, Кирза, Колос, Логвиненко (2), Нагорний, Падалка, Підько(Педько) (4), Свириденко (2), Сіпаченко, Скляр, Стиценко(Стаценко), Фенько, Циганець(Циганок), Шульга;
- села Батьки – козаки Венжега, Гвоздик, Головащенко, Гомля, Коротич, Мороховець, Сопун, Стеблевський;
- села Велика Павлівка – козаки Клименко, Лісничий, Любченко, Шкицький (2), Яреха;
- села Павловочка – козак Гриндюк;
- села Власівка – козаки Богомол, Чирка;
- села Бобрівник – козаки Дичко, Зубань, Смитана.

З Лохвицького повіту:

- містечка Вороньки – селяни Бабенко, Басенко (3), Безсалий, Безшапка, Безпечний(Беспечний), Білобородько, Бульба, Волощенко, Гацула (2), Горбань, Гуска, Дараган, Деркач, Єресько, Зайка, Іваненко, Іващенко, Івченко, Ілюсь, Кісель, Коваленко, Коваль, Ковтун, Котляр, Кривойван, Кузьменко, Линниченко, Луценко, Лябах, Малукало, Марченко, Масась, Миргородський, Мурко(Мурка), Науменко, Овсієнко, Оробець (2), Оряб, Перелай, Петренко, Погорілий, Постільник, Прудкий, Риженко, Саражин, Селин, Серета, Сільченко, Сова, Сулацький, Тарашенко (3), Тур, Удод(Одуд), Шульга, Шутко.

У 1842 році на місце прибуло 20 сімей західних однодворців з Богуславського повіту Київської губернії:

- села Ісайки – Ведлицький, Зеленський, Яблонський, Яницький;
- хутора Гута Медвинська? – Клеванський (3), Новицький;
- села Булей? – Скритський;
- села Красногорка – Мертинський;
- села Миронівка – Засидкевич;

- села Янівка – Галінський, Цихаревський, Янковський;
- села Віївці – Володковський;
 - хутора Малих Прицень – Янишевський (3);
 - села Миколаївка – Короткевич;
 - Згурський [5, 1 - 13].

Вірогідно у 1844 році прибуло ще 32 сім'ї державних селян й козаків з **Лохвицького повіту Полтавської губернії**:

- містечка Вороньки – козаки Ковтун, Шляховий, селяни Гацула, Іващенко, Коваль, Колбаса, Крячко, Петренко, Таращенко, Тусь;
- хутора Човного – селянин Лук'янець;
- села Позники – селяни Болотюк, Буц, Буценко, Ворона, Грос, Дардан (3), Карась, Панасенко, Стадніченко, Стрілець (2), Терещенко (3), Чоботько, Ярошенко;
- хутора Величковський – селяни Железняк, Литвиненко, Шутенко [4, 56 – 59зв.].

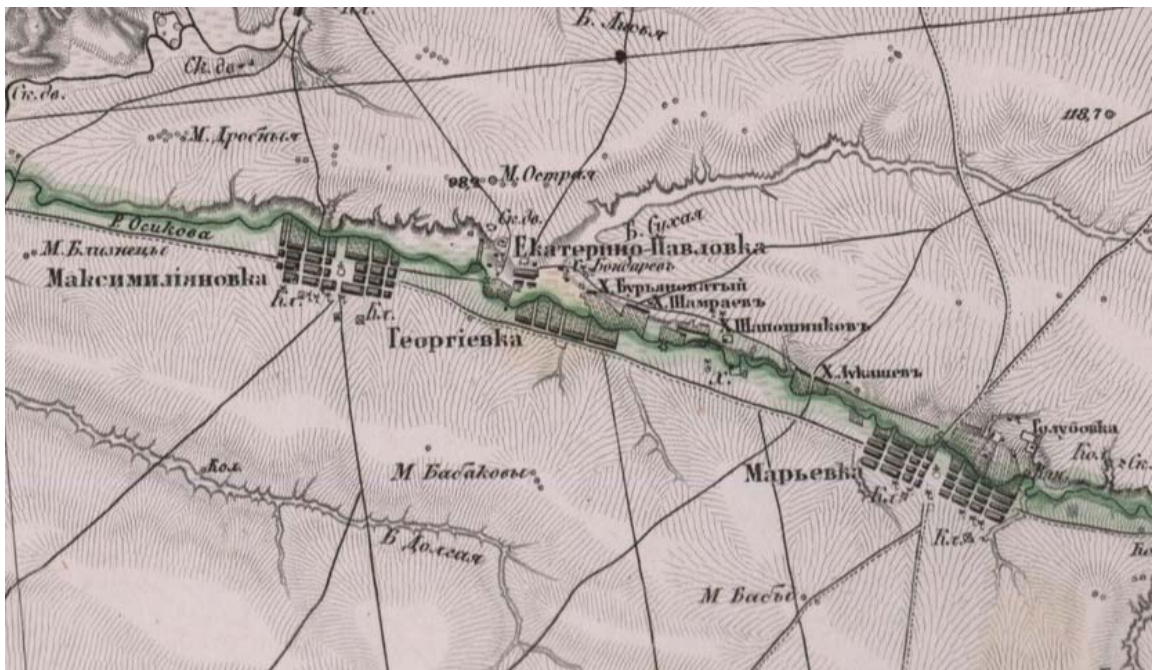

Рис.1. З військово-топографічної мапи Катеринославської губернії, лист XXVII-16 (1861р.) [1, с.23].

Дата прибуття ще 13 сімей військових обивателів з Харківської губернії не встановлена. Можливо частина з них вже перебувала у цій місцевості як орендарі (працівники у орендаря).

З Валківського повіту:

- слободи Перекоп – Добрабаба;

- слободи Черемушна – Черкас;
- села Кивалов? – Почапський;
- Міняйло.

Зі Зміївського повіту:

- села Нижня Оріль – Дзига, Москаленко, Погорілий, Чуприна;
- села Закутнє – Лобенко.

З Ізюмського повіту села Цареборисівка – Зірка, Копил, Куниця, Тариченко [3,7зв., 21 – 21зв.; 7, 93зв.].

У ревізькій казці від 9 жовтня 1850 року по казенному поселенню Максимільянівському крім названих сімей були ще: Білецький, Кияшко(Кіяшко) та з згаданого раніше села Тарасівка – Бойко, Грушка й Косяк [6, 711 - 782].

Минский Синодъ

Списокъ имуществъ въ селеніи Максимільянск. въ

№	Имя отцовъ и фамилія	число душъ		Въ томъ числѣ
		мужск.	женск.	
1. 82	Павелъ Павловичъ Савицкій	50	—	Всего душъ 100
	Павловъ Иванъ Павловичъ	5	—	
	Мартинъ Павловичъ	—	16	
	Василь Павловичъ	—	9	
	Александръ Павловичъ	—	7	
2. 138	Павловъ Иванъ Павловичъ	44	—	Всего душъ 100
	Мавръ Федоровъ Бандюк	59	—	
3. 814	Мавръ Павловъ Павловичъ	58	—	Всего душъ 100
	Мавръ Павловичъ	—	35	
	Домитръ Павловичъ	—	12	
	Ксенія Павловна	—	15	
4. 182	Александръ Павловичъ Павловъ	53	—	Всего душъ 100
	Мавръ Павловичъ	—	50	
	Домитръ Павловичъ	—	30	
	Гаврило Павловичъ	—	17	
	Василь Павловичъ	—	10	

Всего душъ 100

Рис.2. Аркуш з архівної справи 171 [2, с.106].

Университетъ Императорскій
 Департаментъ Землеустроительный и казенная
 съдѣбная канцелярія въ г. Петербургѣ
 графа въ Петербургѣ Александръ Ивановичъ Соколовъ

№	Имя	Возрастъ	Состояніе	Земельныя владѣнія	Примечанія
1.	58.	Петръ Павловичъ Соколовъ	54.		Ж
		жена его Катерина	39.		
		дѣти ихъ Евдокимъ	10.		
		Василій	5.		
		Сестра Евдокия			
		Петръ Александръ Соколовъ	26.		
		жена его Наталья	20.		
		дѣти ихъ Евдокимъ	2.		
		Евдокимъ Александръ Соколовъ	19.		
		Андрей Николаевичъ Соколовъ	20.		
2.	158.	Матвѣя	48.		Ж
		мать его Матвѣя	28.		
		сестра Андрей Николаевичъ Соколовъ	16.		
		Матвѣя	14.		
		дѣти ихъ Андрей Николаевичъ Соколовъ	10.		
		Антонъ	5.		
		Дмитрій	3.		
		Дѣти ихъ Андрей Николаевичъ Соколовъ	26.		
3.	59.	Николай Ивановичъ Соколовъ	30.		Ж
		жена его Параскева	3.		
		дѣти ихъ Николай Ивановичъ Соколовъ	2.		
		Антонъ	2.		
		Отецъ Николай Ивановичъ Соколовъ	54.		
		Андрей Николаевичъ Соколовъ	48.		
		дѣти ихъ Евдокимъ	15.		
	Евдокимъ	7.			
	Ирина	22.			
	Или сестра				

Рис.3 Аркуш з архівної справи 228 [5, с.2].

Література та джерела

1. Военно-топографическая карта Екатеринославской губернии. – 1861. <http://resource.history.org.ua/item/0014319>.
2. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.171.
3. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.222.
4. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.227.
5. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.228.
6. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.235.
7. Державний архів Запорізької області. Ф.12, Оп.2, Спр.263.
8. Гайдук С. Заселення земель Північного Приазов'я у 40-х роках ХІХ ст./ Донецький вісник наукового товариства ім.Шевченка – т.50 – Харків-Запоріжжя, 2022. <https://ntsh.org/node/1078>.

УДК 016

Віталій Орловський
кандидат технічних наук, доцент, член НТШ
Олександр Шеремет
Лубенський район Полтавської області

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ НА ЧОРНУХИНЩИНІ ОЧИМА СВІДКІВ ТА МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

«Великий перелом» на селі, що почався у 1929 році, супроводжувався розоренням мільйонів господарств, розкуркулюванням заможних селян, а часто і середняків.

На Чорнухинщині на той час Харківської області (наразі Полтавська обл.) місцевими комуно-більшовицькими органами влади було заплановано до розкуркулювання 94 господарства. Станом на 1 січня 1931 р. у політико-економічній характеристиці району зазначалось: *«Если по формальным признакам... кулацкая группа незначительная, то по настроению она даёт себя сильно чувствовать в таких сёлах: Ковали, Чернухи, Куринька, Белоусовка, Богодаровка, Хейловицина, Сухоносовка, Бубны...»* [1].

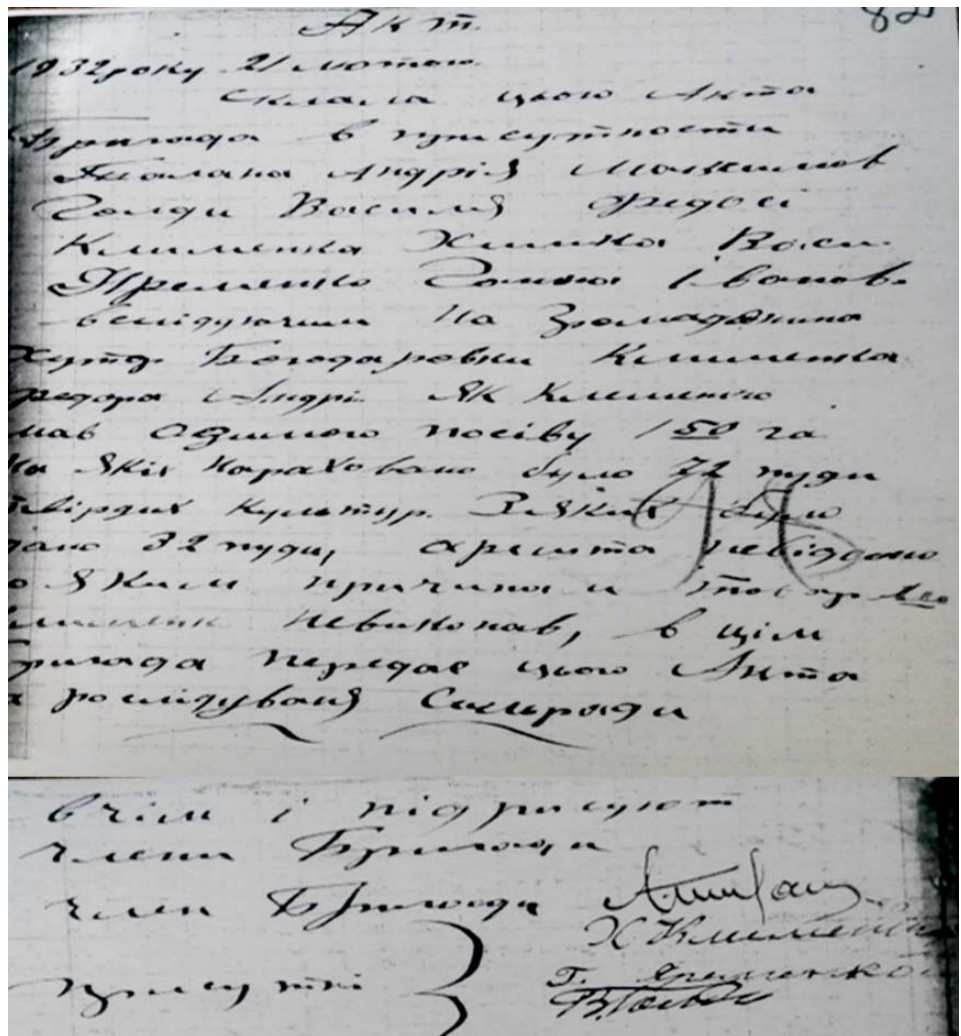
У створених примусовими методами колгоспах ситуація була складною. Там панувала безгосподарність і абсолютна незацікавленість селян у примусовій рабській праці. Про це йдеться в інформаційному зведенні Укрколгоспцентру. Так, «В селі Ковалі в колгоспі загинуло 300 пудів віки, коні стояли у воді, і безгосподарно використовувалося сіно» [2]. Крім того, через відсутність необхідного посівного насіння та фізичне ослаблення селян від голоду колгоспна нива не була своєчасно засіяна. Посівна розтяглася на два місяці, агротехнічних норм не дотримувалися.

У 1932 р. становище з продовольством погіршувалося з кожним днем. Примара голоду нависала над селами Чорнухинщини. Про це свідчить доповідна записка Харківського обкому КП(б)У (філії ВКП(б)) у червні 1932 р. в якій наводяться серйозні факти складного становища з продовольством та голод у 34-х районах Харківської області, зокрема й у Чорнухинському районі [3].

Хлібозаготівлі того року проходили низькими темпами. Райвиконкоми і райкоми КП(б)У вимагали покласти персональну відповідальність за виконання завдань хлібозаготівлі на голів сільських рад і колгоспів. Для цього рекомендували «для роботи притягти кращих колгоспників, партійні і комсомольські організації, а хто не виконуватиме, складати списки і притягати до судової відповідальності» [4]. Повсюдно у районі почали створювати «буксирні бригади». Про це свідчить акт «буксирної бригади» про нездачу хліба громадянином хутора Богодарівка Клименком Ф. А. (рис. 1).

Аналізуючи хід хлібозаготівель в районі у серпні 1932 року, Чорнухинський райвиконком відзначив занадто велику видачу колгоспникам натуральної частини авансів, значні витрати хліба на громадське харчування, що «ставить під загрозу виконання плану хлібозаготівлі». Від місцевих керівників вимагалось «... негайно припинити розбазарювання вже обмолоченого хліба

шляхом неправильного, незапланованого, явно куркульського видання натуральних авансів... колгоспникам, що працюють у колгоспі, видавати спільне харчування, лише гарячу страву, а хліб колгоспники мусять брати з дому...» (рис. 2). Вимагалось також провести перевірку стану охорони зерна, налагодити чіткий облік, заборонити торгівлю хлібом, проводити боротьбу із спекулянтами та перекупниками хліба (рис. 3).

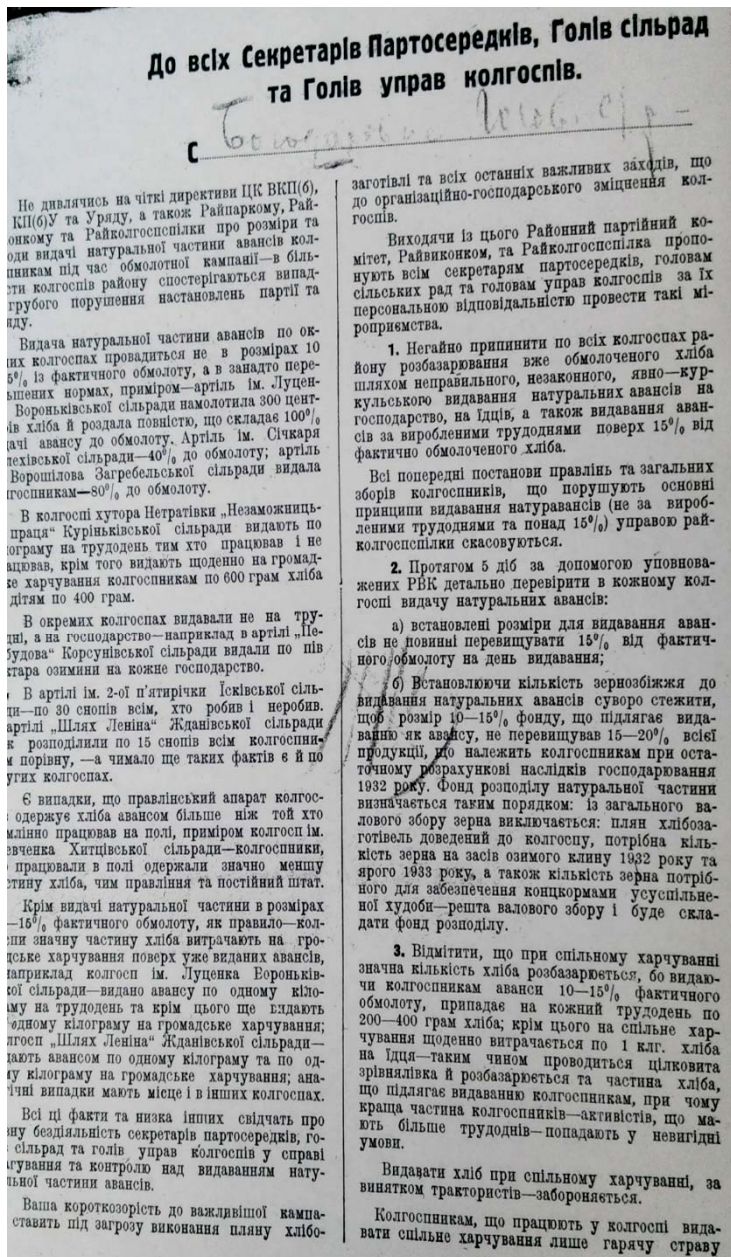

Мал. 1. Акт буксирної бригади про не здачу хліба громадянином хутора Богодарівка Ф. А. Клименком

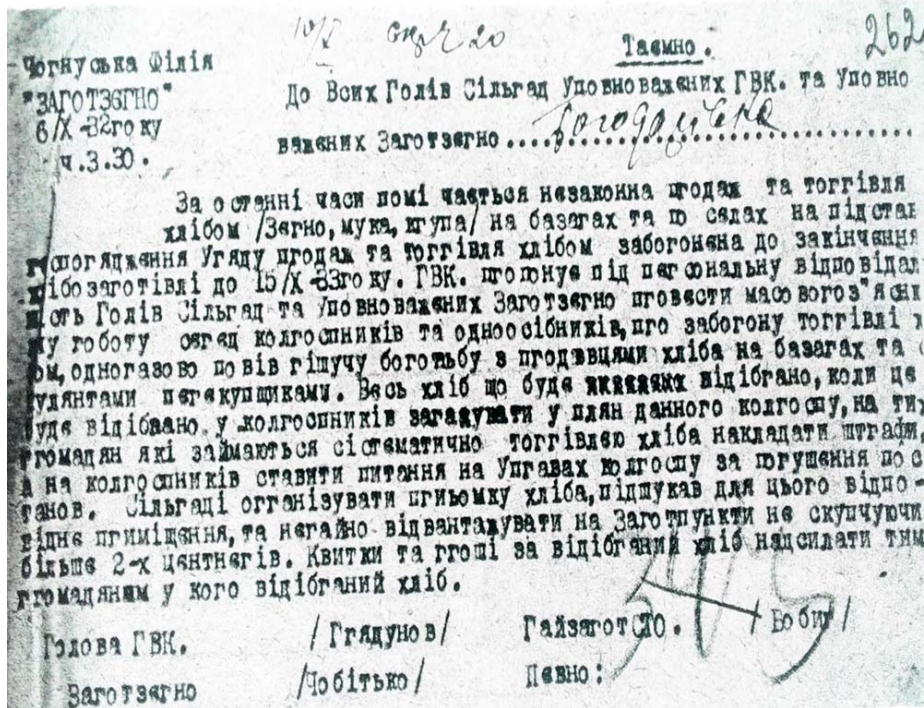
У 1932 р. у селах Чорнухинського району були закриті олійниці, зокрема у с. Вороньки закрито 7 олійниць, зупинились вітряні млини. Усім сільським радам району було надіслано директиву: «Надсилаючи при цьому копію відношення Наркомснабу, райвиконком пропонує з одержанням цього закрити олійниці, коли такі робили до цього часу. Копія: Чорнухинський райвиконком. У вашому районі працюють олійниці, всупереч нашій директиві 4672/3... Категорично вимагаємо в добовий термін закрити всі олійниці. Степанський»[4].

У селян забирали жорна, щоб не мололи прихованого зерна. Винних у зберіганні жорен притягували до судової відповідальності. Було заборонено

брати мірчук борошном, а лише зерном, прийнято постанову, якою «видавати хліб при спільному харчуванні у колгоспах, за винятком трактористів, забороняється» [4].

Мал. 2. Звернення до секретарів партосередків, голів сільрад та голів управ колгоспів Чорнухинського району (24 серпня 1932 р.)

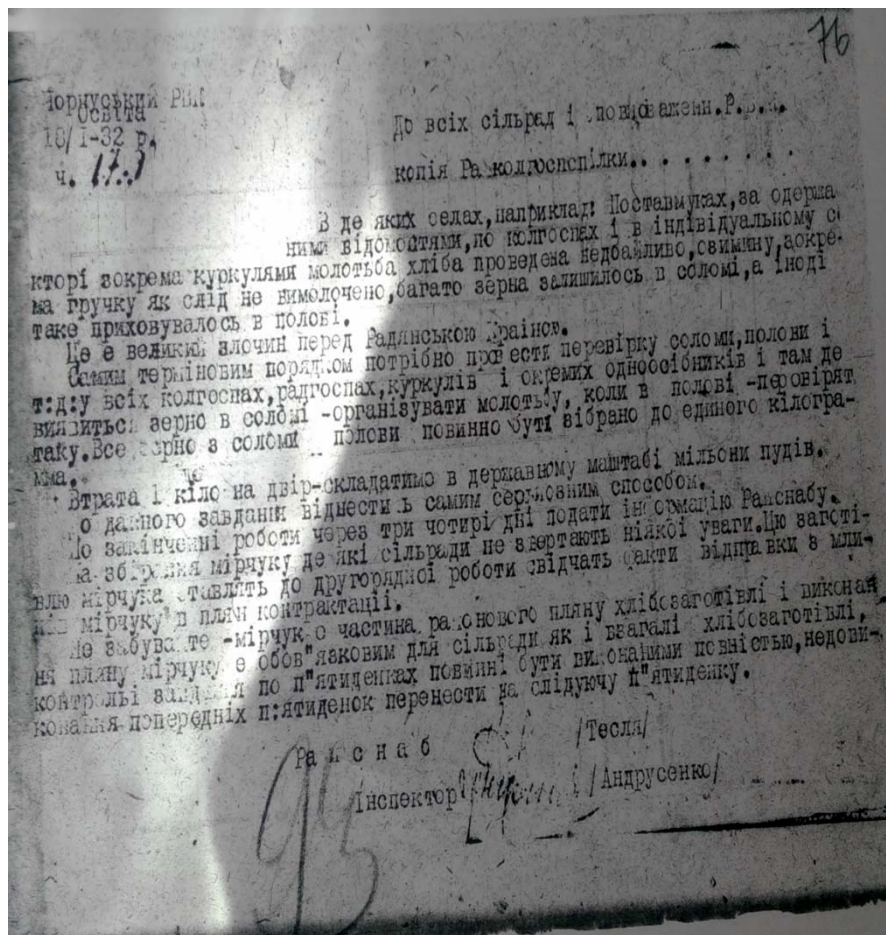
Мал.3. Розпорядження Чорнухінського РВК про заборону торгівлі хлібом (6 жовтня 1932р.)

У середині 1932 року вже відчувалось наближення голоду. Селяни боялись знову лишитися без хліба і йшли на «маленькі хитрощі» – не домолочували снопів, приховували зерно у полові, не поспішали косити та скирдувати хліб. «Молотьба хліба проводиться недбайливо, багато зерна залишається у соломі, а іноді таке приховується у полові» (рис. 4) [4].

Активісти застосовували різні незаконні силові методи, щоб примусити селян вступати до колгоспів, та виконати план хлібозаготівлі. Про це свідчить розпорядження ВУЦВК Чорнухінському Райвиконкому тодішньої Харківської області від 16 червня 1932 року стосовно перевірки заяви одноосібника Гаркуші М. Т. про незаконно відібране сільською радою майно. Громадянин Гаркуша Марко Трохимович, одноосібник, землі має 5 га, їдоків 8, син працює на ХТЗ звернувся до голови ВУЦВК Петровського зі скаргою: «Всі податки виконав, та сільрада відбрала все майно, хатні речі, печений хліб, навіть портрети з стіни, говорячи: «Хай тепер Гаркуша господарює, коли не хотів іти до колгоспу» [5].

Комуно-більшовицький режим намагався примусити селян до рабської праці злочинними адміністративними методами. Насильно загнані до колгоспів селяни перестали бути господарями землі. Ліквідувавши приватну власність, злочинний режим позбавив селян мотивації до праці у колгоспах, де за свою працю вони не отримували належної плати.

Селяни-одноосібники скорочували посіви до мінімуму бо знали, що при хлібозаготівлі хліб у них заберуть.

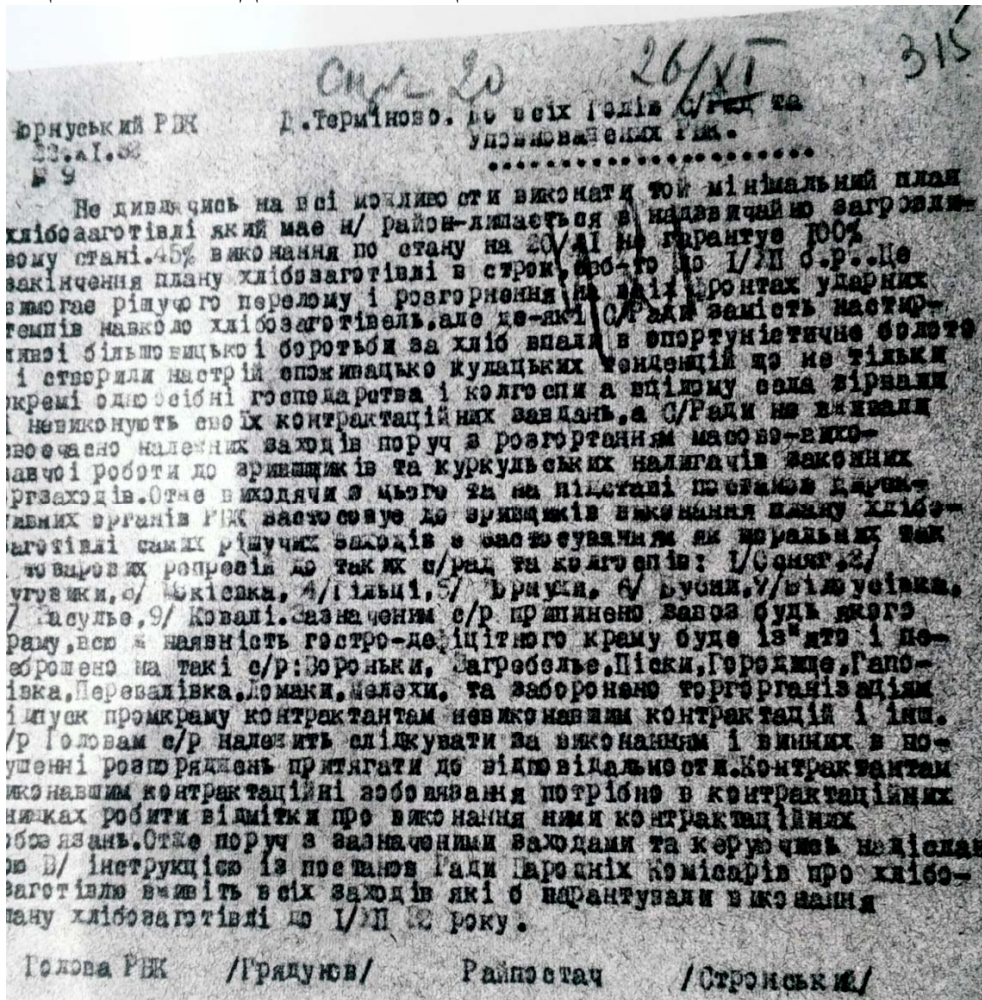

Мал. 4. Розпорядження Чорнухинського РВК про термінову перевірку обмолоченого збіжжя від 10 жовтня 1932р.

На виконання постанови Раднаркому УРСР від 20 листопада 1932 р. «Про заходи підсилення хлібозаготівлі» заборонялося видавати хліб колгоспникам у колгоспах, які не справлялися з хлібозаготівлями і, навіть, забирали виданий хліб. Це та інші репресивні дії влади відштовхували багатьох селян від праці у колгоспі. Харківську область тоді охопив масовий вихід із колгоспів, у 312 колгоспах 21-го району було подано 9 973 заяви про вихід. Серед них лідером був Чорнухинський район, на який припадало 25 % (2 443 заяви) [2].

Восени 1932 року запроваджується специфічний метод «активізації» хлібозаготівель – занесення сіл, які повільно здавали хліб, на «чорні дошки». Спочатку на «чорні дошки» заносились окремі села за рішенням уряду республіки, а з початку грудня 1932 р. – за рішенням райвиконкомів. Такі села були приречені на вимирання. До них припинялись поставки харчових продуктів і промислових товарів та вивозили залишки товарів із крамниць. Селянам заборонялось виїжджати за межі села для придбання продуктів. Керівники Чорнухинського району попередили, що при невиконанні плану хлібозаготівлі, поставки промислових товарів буде припинено. Так колгосп «Третій вирішальний» що у с. Гільці був занесений на «чорну дошку» (знятий 22 січня 1933 р.) [3]. «Не дивлячись на всі можливості виконати навіть мініма-

льний план хлібозаготівель, який має Чорнухинський район, він лишається в загрозовому стані. РВК застосовує до зривників виконання плану хліба с-мих рішучих заходів, як моральних, так і товарних репресій до таких сільських рад і колгоспів: Осняг, Луговики, Мокиївка, Гільці, Чорнухи, Бубни, Білоусівка, Ковалі припинити завезення будь-якого краму, а всю ж наявність гостродефіцитного краму буде вилучено...» (рис. 5) [3]. Так позбавляли голодуючих селян необхідних товарів (сірники, сіль, мило тощо), що погіршувало і без цього їх складне становище.

Мал. 5. Розпорядження Чорнухинського РВК про товарні репресії до сільських рад і колгоспів які не виконали план хлібозаготівель

У грудні 1932 р. було запроваджено внутрішній «паспорт», який не давав можливості без дозволу місцевої влади переїхати до міста не тільки, так званим тогочасним режимом «куркулям», а і бідним прошаркам сільського населення. Хлібозаготівельна компанія перетворилася на цілеспрямоване винищення селянства.

З особливою жорстокістю хлібозаготівля здійснювалась стосовно селян-одноосібників. Метою було не тільки примусити одноосібні господарства виконувати хлібозаготівельні плани, а ще й примусити селян вступати до колгоспів. Одноосібникам були встановлені занадто завищені норми здачі

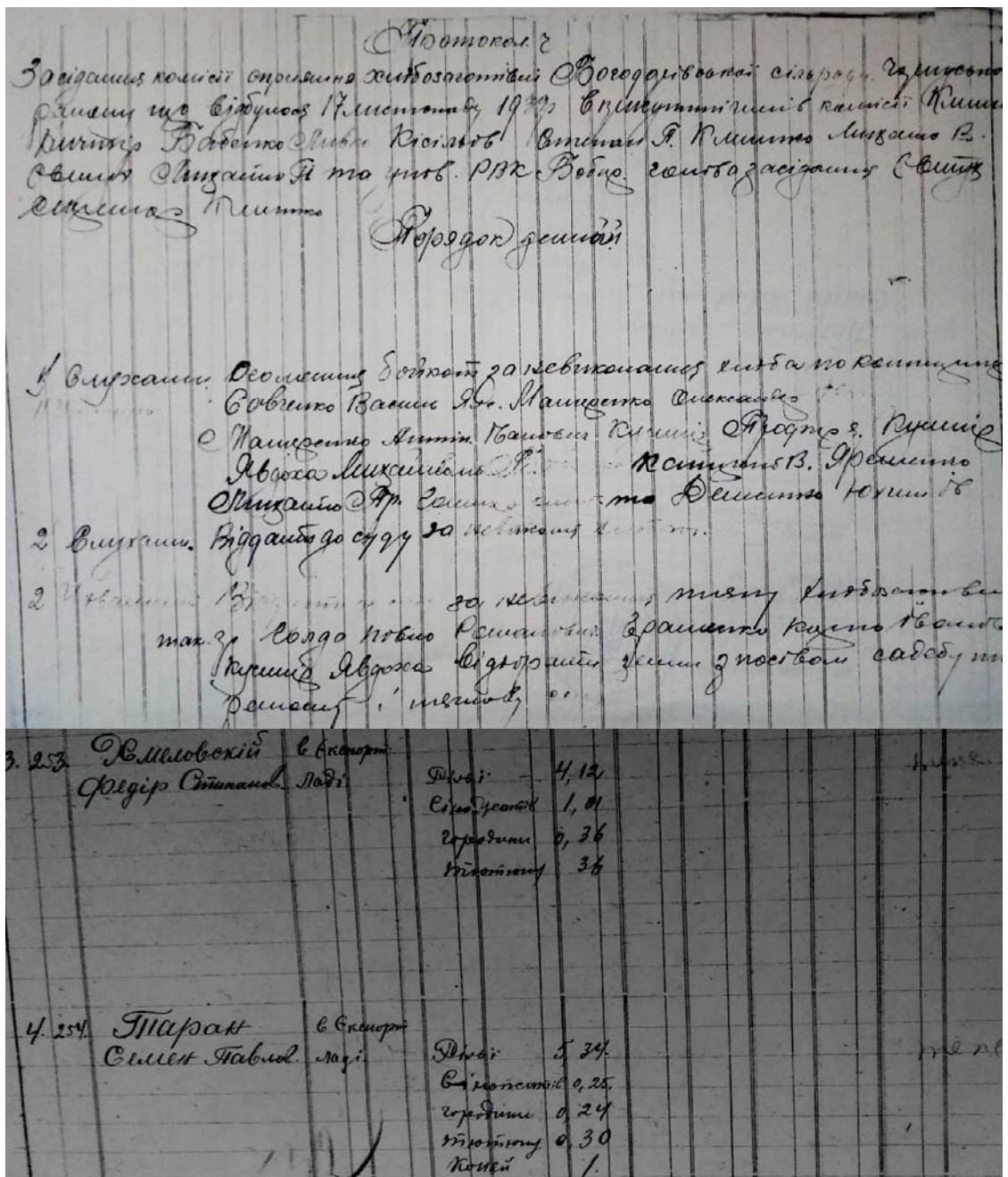
хліба (табл. 1). Невиконання планових завдань хлібозаготівлі заможними одноосібними господарствами каралися конфіскацією майна (без суду) та силовим виселенням із їхніх домівок.

Таблиця 1. Ставки сільськогосподарського податку у 1933 році

№ з/п	Назва культури	Для колгоспів, крб. за га	Для одноосібників, крб. за га
1	Зернові і кормові	2,3	68
2	Картопля	2,5	80
3	Махорка	7,0	340
4	Городина і баштани	14,0	360
5	Сіножаті	1,5	30
6	Садки	28,0	500

У сільські ради з низьким виконанням хлібозаготівлі одноосібниками виїжджали уповноважені райкомів і райвиконкомів, для виявлення «злісних нездатчиків» та притягнення їх до суду. Інформацію про свавілля таких уповноважених зафіксовано у протоколі засідання комісії зі сприяння проведення хлібозаготівель Богодарівською сільською радою: «віддати до суду за невиконання хлібозаготівель таких громадян: Голуба Павла Романовича, Граменка Карпа Івановича. У Кушнір Явдохи відібрати землю з посівом, садибу та реманент і тяглову силу» (рис. 6).

Восени 1932 року, коли люди вже помирали від голоду, в Україну приїхала хлібозаготівельна комісія із надзвичайними повноваженнями на чолі з головою РНК ССРСР Молотовим В. для «наведення порядку». Методи хлібозаготівель восени 1932 і взимку 1933 років мали доволі жорстокий характер: подвірні обшуки, конфіскація зерна, одержаного на трудодні, знущання над селянами. Те, що при хлібозаготівлях 1929–1930 років вважалося перегином тепер стало нормою. Намагаючись любою ціною виконати план, Молотов В. запропонував карати селян через відсутність хліба. По селах створювали групи активістів, яких називали «буксирними бригадами». Вдень і вночі вони без дозволу господарів вривалися до селянських обійсць озброєні палицями із металевими наконечниками–щупами і ретельно обшукували усі закутки у пошуках захованого хліба або інших харчових продуктів. Розвалювали у хатах печі, шукали закопане у землі зерно. Активісти забирали усі харчові продукти, які знаходили у садибах і прирікали родини на голодну смерть. Конфіскація була свідомо спрямована на повільне фізичне винищування селянства. У січні 1933 року Чорнухинський район виконав завдання хлібозаготівлі на 79,5% і у доповідній записці Харківського обкому партії ЦК КП(б)У значився у числі відстаючих [3].

Мал. 6. Протокол засідання комісії сприяння хлібозаготівлі Богодарівської сільської ради

Почуваючи себе повноправними господарями на селі, представники комуністичної районної номенклатури, активісти «буксирних бригад» здійснювали злочинні дії над беззахисними селянами не зважаючи на голосіння жінок і плач дітей. Помітне місце у «буксирних бригадах» займали люмпенські елементи. Заручившись підтримкою місцевої влади вони, добре «піджились», здійснюючи розкуркулювання односельців. Кампанія хлібозаготівлі давала їм можливість, практично безкарно, творити злочини – привласнювати чужу власність, руйнувати помешкання і бити людей. Своє беззаконня во-

ни прикривали заявами про «боротьбу проти ворожих дій куркулів», «захист інтересів пролетарської держави».

У спогадах очевидців закарбовані у людській пам'яті події страшних 1932–1933 років на Чорнухинщині.

Зі спогадів Підлісної Марії Іванівни із селища Чорнухи: «Страшно й згадати, скільки того люду перемерло, ходячи. У Микити Прокопенка трое синів було. То батьки померли, він раніше, а вона – пізніше. А два хлопчики разом. Третій уже мав іти на призов, і він Богові душу віддав. Кажуть, їм мати натовкла качанів із кукурудзи та підмішала туди ще чогось ото вони пообідали та й не повставали» [6].

Колот Михайло Васильович 1917 року народження із с. Сухоносівка пригадує: «Так наше село голодувало. Ох і бідували ж ми. І спокою не знали ні вдень, ні вночі від отих «буксирів». Як налетять було до села із Вороньків проси не проси не зглянуться. Приїздив Дерев'яно – уповноважений з району. Ото вони з головою сільради Зінченком, що із Сенчі зберуть на підмогу «буксирам» наших комсомольців та активістів, і нишпорять гуртом по всіх закутках. Нічого від них не сховаєш ні в хаті, ні в повітці. Було, порозвалюють і комини. Досі мені впам'ятку, як вони забрали у нашій хаті за сволоком мої зошити й олівці» [6].

Багрій Софія Павлівна із селища Чорнухи розповідає: «Їли ми все, що попало. Але найприкріше було, коли до нашої хати приходили «буксири». Серед них був і наш сусід Сагура Овсій. Забирали все – висипали з горщиків, навіть знайшли маленьку торбинку з крупою, яку мати заховала за образами».

Лець Параска Єгорівна згадує ті часи: «Більшовицькі активісти проводили грабінницьку політику. У нашу стареньку хату через вікно вдерлися ці посіпаки Журавель Степан та Мужанов. Вони забрали з горища все до насіннячка – рижій, квасолу, зерно, чечевицю. Благала, молилась і біла поклони наша мати, сама знесилена, старалась спасти нас від лютої смерті... Пам'ятаю, як мати боялася, щоб не забрали все описане у скрині. В один кошик склала все, що там було, і подалася у Дяченьків ліс та й просиділа в лютий мороз на пенечку аж до ранку. Але знайшлися лихі люди, вислідили і видали матір. Швидко про це написали в газеті і намалювали її з кошиком».

Зі спогадів Коротич Насті Тимофіївни із с. Вороньки, 1921 року народження: «Врятувала нас від голодної смерті корівка, та ще пуд нечищеної гречки, який батько зумів заховати у лісі, бо жили ми на хуторі Іванина. То така вона була добра, що потовкли і поїли з лушпайками. А товкли вночі, щоб борони боже ніхто не побачив. А ще сусідський хлопчик Мишко Федощин приходив, то мати, як не скрутно було, а йому мішанки дасть і молочка, водою розведеного, то він і вижив, а решта його сім'ї, 5 чоловік, всі вимерли» (рис. 7).

**Запис свідчень про голод 1932-1933 р.р. зроблено
в селі Вороньки Чорнухинського району
Полтавської області
17 червня 2007 року ученицею 8 класу
Вороньківського НВК
Блохою Тетяною Петрівною**

На даний час в селі Вороньки нараховується 524 дворів
проживає 1083 жителі.

Згадує Коротич Настя Тимофіївна 1921 року народження. (Записано
мовою очевидців).

- ✓ **Насте Тимофіївно, чи пам'ятаєте Ви, що у 1932 – 1933 роках був голод?**
- ✓ Чого не пам'ятати, як він у печінках сів.
- ✓ **А чому ж був цей голод?**
- ✓ Податки були страшні, урожай забрала влада.
- ✓ **А хто ж відбирав урожай ?**
- ✓ Були свої буксири і забирали. Собирали комсомольців і примушували ходити по дворах.
- ✓ **А чи були в них якісь документи на збирання продуктів ?**
- ✓ Ніхто не питав, а вони казали, що присилають їх.
- ✓ **Чи застосовували до людей покарання, побиття, арешти ?**
- ✓ Авжеж , було. Забирали і відсилали так, що й не поверталися.
- ✓ **Як люди боронилися ?**
- ✓ Ніхто нічого не боронився, а ховали : хто під клуню, і в колисці в дітей. І там шукали й находили.
- ✓ **Чи давали їжу тим, хто пішов до колгоспу ?**
- ✓ Давали, варили галушки. Так за їх ох як тяжко треба було працювати.
- ✓ **Забирали лише продукти харчування чи й інші речі ?**
- ✓ Брали, що знайдуть. І рушники, і платки, і кожушанки. Ходила така, Мелашкою звали, так та у наших сусідів два гарних платки забрала, а в них були ще три дівчат, так дуже просили, щоб оставили ті платки, а вона

Мал. 7. Запис свідчень про голод 1932–1933рр. зроблений у селі Вороньки Чорнухинського району

Находила весна 1933 року, та нависла вона чорною пеленою над українськими селами. Не маючі продуктів для харчування селяни, щоб вижити, вживали м'ясо собак, котів, дохлих коней, листя лободи, липи, цвіт акації тощо.

Пригадує Колот Михайло Васильович із с. Сухоносівки: «Ми ледве животіли, а тут Вороньківський колгосп вигнав до Сухоносівки у ліс коней пасти. Саме голод у розпалі. І раптом дощ, мороз і ожеледь. Багато тих тварин розчахнулося на схилах. То ми за ножі і туди. Відбатовували шматки м'яса, смажили і їли. Яка ж бо вона смачна та здохлятина...» [7].

Захворюваність і смерть через виснаження набули масового характеру. У голодних людей зникли усі бажання, окрім одного – їсти. Немає більшої

муки ніж померати голодною смертю, а у той час люди сприймали її як позбавлення від земних страждань.

Згадує Безсала Христина Петрівна із с. Вороньки: «Їсти було нічого, особливо на весну. Помер батько, а сестричка старша розуміла, що не виживе, і все у мами просила: «мамочко, дайте хоч перед смерти рісочку до рота покласти». Страшне довелось пережити, а найстрашніше, коли дитина їсти просить, а мати не може дати».

Настало літо 1933 року. Колосилися і наливалися зерном поля. Ослабле колгоспне селянство з надією чекало на урожай, бо ті хто вижив мусили жити.

Після важких років примусової колективізації та голоду, українське село виглядало, як суцільна руїна. Дослідник історії штучного голодомору в Україні 1932 – 1933 років Роберт Конквест так характеризує події тих років: «Якщо 1921 рік був часом переконливої перемоги українського селянства, а 1930 рік скінчився несприятливою нічиєю, то період 1931 – 1932 років став свідком його нищівної поразки» [8].

Сумні події штучного голодомору 1932–1933 років – це геноцидальний злочин російського тоталітарного комуно-більшовицького режиму проти українського народу. Організацію масового голодомору в Україні було застосовано як зброю масового знищення української нації. Полтавщина за роки штучного голодомору 1932 – 1933 років зазнала великих людських втрат, але встановити точне число людських жертв від голодної смерті вже неможливо. Інформацію про кількість померлих у наслідок організованого комуністичним режимом голодомору влада ретельно приховувала. Переписи населення до і після голодомору 1932 – 1933 років органами НКВС вилучені ще до Другої світової війни і назавжди зникли. Але встановити приблизні втрати можна. Так у 1926 році у межах Полтавської області на території площею 33,1 тис. км² мешкало 2 644 тис. жителів. За 12 років між двома демографічними переписами кількість населення Полтавщини скоротилась на 414,2 тис. жителів, тобто на 15,7 % [9]. Сюди не увійшов природний приріст населення Полтавщини за ці роки, який має становити не менше 550 – 570 тис. жителів. Отже, загальні демографічні втрати, яких зазнала Полтавщина у наслідок голодомору 1932 – 1933 років становить близько мільйона осіб. Зменшення чисельності населення області відбувалось за рахунок сільської місцевості.

У Чорнухинському районі, як і в інших районах, скорочення сільського населення мало значний відсоток. З частково вцілілих актів запису про смерть деяких сільських рад району проглядає сумна картина голодомору. Якщо по с. Мокиївка у 1932 р. за рік зареєстровано 33 смерті, то в наступному 1933 році – у 4 рази більше. Переважну більшість померлих становили люди працездатного віку та діти і лише п'яту частину померлих – люди старше 60 років [10]. По Хейлівщинській сільській раді за перше півріччя 1933 року зареєстровано 200 смертей, по Сухоносівській – 157. Аналіз причин смерті за актовими записами показує, що у більшості випадків причини смерті фальсифікувались за вказівками зверху. Із 100 актових записів про смерть у Мокиївській сільській сільраді, у 35 випадках причина «параліч серця», в 11 випадках «по слабості» (табл.

2). З діагнозом «запалення нирок» по Куріньківській сільській раді зареєстровано 25 смертей. Такий діагноз вписано дорослим і дітям. І лише в актових записах про смерть Луговицької сільської ради проставлено реальні причини смерті – «від голоду» та «від недоїдання» (табл. 3).

Таблиця 2. З книги записів про смертність Мокиївської сільської ради Чорнухинського району 3 лютого – 19 жовтня 1933 р.

№ актового запису	Прізвище, ім'я, по батькові	Дата смерті	Вік	Причина смерті
1	Підгорна Тетяна Никифорівна	3 лютого	5 років	Чахотка легенів
3	Бойко Олексій Якович	5 лютого	3 роки	Від слабкості
4	Будченко Настя Климівна	26 лютого	1 місяць	Преждевременні роди на 8 місяці
16	Бойко Наталка Варфоломіївна	10 травня	4 роки	Англійська болізь рахіт
17	Стефанова Раїса Панасівна	11 травня	11 місяців	Золотуха, рожа
19	Яценко Кузьма Семенович	14 травня		Параліч серця
20	Бутченко Тетяна Кузьмівна	22 травня	2 роки	Параліч серця
22	Кононенко Мефодій Андрійович			Параліч серця
25	Кулик Одарка Михайлівна	28 травня	9 років	Параліч серця
26	Чоха Катерина Петрівна	27 травня	6 років	Параліч серця
32	Омельяненко Явдоха Іванівна	4 червня	8 місяців	Запалення легенів
42	Омельяненко Олександр Федорович	6 червня	9 років	Плохе питанія, параліч серця

Характерним було порушення дат реєстрації смертей, оскільки виснажені голодом люди не завжди мали можливість прийти у сільську раду, для реєстрації смерті своїх рідних. У записах Мокиївської сільської ради зустрічаються дані про смерть зареєстровані різними датами травня і червня 1933 року. [10]. Це лише частина актових записів про смерть, що вціліли. По решті сільських рад актові записи про смерть, очевидно свідомо, знищені. Збереглися записи за 1929 – 1931 роки, а далі за 1934 і наступні роки, але відсутні акти за 1932 – 1933 роки.

Непрямими свідченнями про велику смертність на Чорнухинщині у 1932–1933 роках є дані про народжуваність по деяких сільських радах. Так у Ковалях у 1926 році народилося 90 осіб, а у 1932 не зроблено жодного актового запису, у 1934 р. народилось тільки 26 осіб [11]. Збережена і наведена

тут інформація далеко не повна, але вона є свідченням спланованого і проведеного в Україні геноциду вищим керівництвом імперської держави ССРСР.

Таблиця 3. З книги записів про смертність Луговицької сільської ради Чорнухинського району 20 травня – 5 червня 1933 р.

№ актового запису	Прізвище, ім'я, по батькові	Дата смерті	Вік	Причина смерті
48	Хомут Василь Михайлович	20 травня	3 роки	Від голоду
49	Приймак Іван Михайлович	21 травня	42 роки	Невідома
50	Демиденко Кіндрат Антонович	21 травня	20 років	Від голоду
51	Міщенко Василь Дмитрович	25 травня	56 років	Від голоду
52	Хомутован Надія Михайлівна	23 травня	5 років	Від голоду
53	Демиденко Михайло Антонович	23 травня	14 років	Від голоду
54	Мисник Анрій Іванович	22 травня		
55	Коляда Марія Борисівна	25 травня	12 років	Від голоду
56	Коляда Уляна Борисівна	26 травня	13 років	Від голоду
57	Коляда Степан Андрійович	25 травня	6 років	Від голоду
58	Миколаєнко Дмитро Іванович	26 травня	43 роки	Від голоду
59	Горбунова Наталка Іванівна	27 травня	3 роки	Від голоду

Таблиця 4. Народжуваність по деяких сільських радах Чорнухинського району

Роки	Загребельська	Ковалівська	Піско-Удайська	Постав-муцька	Харсіцька
1926	46	90	40	81	62
1931	36	–	45	62	48
1932	25	–	41	46	–
1933	17	26	34	31	16
1934	13	25	32	38	23
1939	50	45	43	66	54

Отже, аналіз доступної демографічної статистики дає змогу приблизно підрахувати втрати на Чорнухинщині у період штучного голодомору 1932–1933 років організованого злочинним комуно-більшовицьким режимом імперської держави ССРСР. Ці втрати становлять третину населення району.

Умовні позначення

1. ДАПО – Державний архів Полтавської області
2. РАЦС - Реєстрація актів цивільного стану
3. ЦК – Центральний комітет

4. ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
5. ХТЗ – Харківський тракторний завод
6. НКВС – Народний Комісаріат Внутрішніх Справ
7. ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії більшовиків України
8. РВК – районний виконавчий комітет
9. ДПУ – Державне політичне управління

Джерельну базу дослідження складають документи Державного архіву Полтавської області, Архів відділу РАЦСу Чорнухинського районного управління юстиції Полтавської області наукова і краєзнавча література, спогади очевидців.

Джерела

1. Колективізація сільського господарства і голод на Полтавщині 1929–1933 [Текст] // Збірник документів. – Полтава, 1994. – С. 127.
2. Колективізація і голод на Україні 1929–1933 [Текст] // Збірник документів і матеріалів. – Київ: Наукова думка, 1992. – С. 312, 324, 525–526.
3. Булда М. І. Ні могили, ні хресного знаку: Голодомори 1932–1933 і 1946–1947 років у Чорнухинському районі Полтавщини / М.І. Булда // Матеріали, спогади, свідчення. – Чорнухи–Київ, 2004. – С. 23, 92, 93, 123.
4. Державний архів Полтавської області: документ [Текст]. – Ф.Р. 2001. – Оп.1. – Спр. 3а. – Арк. 212, 10, 211, 76.
5. Центральний державний архів вищих органів України: документ [Текст] – Ф.1. – Оп. 8. – Спр. 117. – Арк. 27.
6. Бабенко І. М. Чорний рік: стаття [Текст] / І. М. Бабенко // Нова праця. – 1998.23.09. – С. 3.
7. Бабенко І. М. Людської пам'яті ріка: стаття [Текст] / І. М. Бабенко // Нова праця. – 1993.2.07. – С. 4.
8. Конквест Р. Советская коллективизация и террор голодом: стаття [Текст] / Р. Конквест // Новый мир, 1989. – № 10. – С. 196.
9. Єрмак О. П Матеріали державного архіву Полтавської області про демографічні процеси на Полтавщині в 30-ті роки: матеріали ювілейної наукової конференції присвячені 90-річчю Полтавської Вченої Архівної комісії [Текст] / О. П. Єрмак. – Полтава, 1993. – С. 156 – 157.
10. Архів відділу РАЦСу Чорнухинського управління юстиції Полтавської області. Книга реєстрації актів про смерть по Мокиївській сільській раді за 1933 рік: документ [Текст]. – С. 1–65.
11. Архів відділу РАЦСу Чорнухинського управління юстиції Полтавської області. Книга реєстрації актів про народження по Ковалівській сільській раді за 1929 – 1935 роки: документ [Текст]. – С. 1–50.

Віталій Орловський

кандидат технічних наук, доцент, член НТШ

НАРИСИ З ІСТОРІЇ ДЕЯКИХ ПОСЕЛЕНЬ МАЧУХІВСЬКОЇ ОБ'ЄДНАНОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ (ОТГ)

Калашники

Село Калашники розташоване у степовій частині Полтавського району на лівому березі річки Полузир'я за 23 км на південний-захід від Полтави. До Калашників примикає село Сердюки, а поблизу села знаходяться села Малі Козуби, Михайлики, Писаренки, Клименки, Підлепичі.

Назва села Калашники, очевидно, походить від прізвища за професійною ознакою від назви фаху тих, хто випікав калачі – калачники, пізніше калашники.

На старій карті-триверствіці Ф.Ф. Шуберта 1846 р. позначені хутори Калашники, Сердюки, Клименки, Надлиповка (пізніші Підлепичі). Очевидно дата заснування хутора Калашники більш давня [1]. Хутір Калашники згадується і в інших історичних джерелах XVIII століття [2].

Одним із перших власників Калашників був сотник першої полтавської сотні Михайло Старицький. Через сто років власником деяких калашниківських хуторів був дідич Петро Федорович Сахновський [3].

У 1858 році землевласниками хуторів навколо Калашниківських були: Велика княгиня Олена Павлівна, генерал-лейтенант Олександр Михайлович Тимашевський, генерал-ад'ютант Іван Михайлович Корба. Один із хуторів поблизу Калашників називався прізвищем колишнього землевласника – Корби. За часів Російської імперії тут були володіння й інших дворян: Василя Ночового, Михайла Федоровича Манька, Олександри Василівни Дякової, О. В. Старицького, П. Ф. Сахновського, колезького асесора В. Г. Северина, секретаря Ю. Д. Старицького, козака А. А. Ладура, дружини колезького асесора Марії Сердюк та ін. [3].

У 1859 р. на Калашниківських хуторах було 34 козацьких двори де налічувалось 200 жителів [2].

У 1900 р. у Калашниках Мачуської волості Полтавського повіту було 26 дворів та налічувався 171 житель, діяла церковно-парафіяльна школа [2].

У 1910 р. у Калашниках було 35 дворів і проживало 222 жителі [2].

Після поразки Української національно-визвольної революції, у кінці листопада 1919 року приполтавську територію окуповано ордою більшовицької Росії та встановлено окупаційну владу російських більшовиків.

З 1782 по 1923 роки Калашники належали до Полтавського повіту Мачухівської волості [4].

З 1923–1926 роки за існування Мачухівського району, Калашниківська сільська рада відносилась до Мачуського райвиконкому. У травні 1959 року Калашниківську сільську раду приєднано до Мачухівської сільської ради Полтавського району [3].

У 1926 р. у Калашниках було 34 двори та проживало 178 жителів [2].

З 1929 року на території сільради створено колгоспи: імені Калініна, ім. Лобача, «Червоної міліції» [3]. У 1930 р. у Калашниках створено колгосп «Червоний партизан» [2].

У 1950 році усі колгоспи на Калашниківській території були об'єднані в один колгосп імені Воровського [3].

Під час штучних голодоморів у 1932 – 1933 та 1946 – 1947 років, організованих окупаційною владою російських більшовиків, у селі люди помирали від голоду. У «Національній книзі пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні» інформація про кількість померлих від голоду відсутня, тобто не встановлена. Але у навколишніх селах, зокрема у Великих Козубах, за свідченням жительки Калашників Калага Анни Олександрівни (1911 р. н.), яка в часи голодомору жила у хуторі Великі Козуби, тоді померло багато людей [5]. Тодішня окупаційна влада ретельно приховувала свій злочин проти людства.

За період німецької окупації з 15.09.1941 по 23.09.1943 років з Калашників вивезено на примусові роботи до Німеччини 4 жителів. Німецькі окупанти повністю спалили підпорядковані Калашниківській сільській раді хутори Віхтишина Долина, Корби, Матяші, Тишпки [2].

З фронтів Другої світової війни у село не повернувся 161 житель [3].

У післявоєнний час в Калашниках діє середня школа, дитячий садок, клуб, бібліотека, краєзнавчий музей.

З 1975 по 2020 роки с. Калашники були адміністративним центром Калашниківської сільської ради, до якої входили села Гвоздиківка, Клименки, Малі Козуби, Михайлики, Писаренки, Підлепичі, Сердюки, Твердохліби [4].

У 2020 році село увійшло до складу Мачухівської об'єднаної територіальної громади Полтавського району.

За даними перепису 2001 року населення села становило 468 осіб.

Джерела

1. Старинные карты [Електронний ресурс] // Первый мегапортал карт в Украине/ URL: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy>.

2. Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – Київ: Українська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.

3. Мачухівська територіальна громада. Історична довідка. URL: <https://machtg.gov.ua/istorichna-dovidka-15-23-00-23-04-2020/>

4. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648 – 2012 рр.) : довідник з історії адміністративно-територіального поділу. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с.

5. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 –1933 років в Україні. Полтавська область. – Полтава: Оріяна, 2008. – С. 1115.

Плоске

Село Плоске розташоване у степовій частині Полтавського району на правому березі річки Полузір'я на південний-захід від Полтави. Вище за течією на відстані 1,5 км знаходиться село Левенцівка, нижче за течією на відстані 3 км – село Чередники, на протилежному березі річки – село Твердохліби.

Хутір Плоске заснований козаками [1]. За даними Генерального опису Лівобережної України 1765 – 1769 рр. хутір Плоске на річці Полузір'є входив до складу Полтавської сотні Полтавського Полку [1, 2]. Населення займалось сільським господарством, рибальством, торгівлею. У Плоскому щорічно проводився ярмарок [1].

У 1826 році тут збудовано кам'яну Спасо-Вознесенську церкву [3].

З часом більшість жителів села були закріпачені, а більшість придатних для обробітку земель стали власністю поміщиків [1]. Так за даними 1846 року у с. Плоскому значиться вже 261 поміщицьких селян [4].

У 1859 році у Плоскому – власницькому селі Полтавського повіту Полтавської губернії існував завод і православна церква, налічувалось 85 дворових господарств, мешкало 679 осіб (347 – чоловічої і 332 – жіночої статі) [1, 5].

У 1863 р. у с. Плоскому Полтавського повіту, Полтавської губернії була Плосківська (Площанська) волость для тимчасово зобов'язаних селян. Плосківська волость існувала включно до 1920 року [6].

У другій половині ХІХ ст. в Полтавській губернії почали відкриватись початкові школи різних напрямків: земські, церковно-парафіяльні, школи грамоти. Значну роль у розвитку шкіл на Полтавщині відіграли повітові земства. У 1872 році Полтавське земство відкрило школу у с. Плоске в якій навчалось 18 учнів обох статей. Нагляд за земськими школами здійснювали члени земських рад та попечителі [7].

З 1884 року поряд із земськими школами почали відкриватись церковно-парафіяльні (приходські) школи, які створювалися священиками за кошти церковного приходу. У 1889 р. в селі відкрито церковно-парафіяльну школу в якій навчалось 64 учні. Серед перших учнів Площанської церковно-парафіяльної школи був майбутній письменник-гуморист О. І. Ковінька. В однокласних церковно-парафіяльних школах вивчали закон божий, церковний спів, російську мову (читання і пись-

мо), арифметику. У двокласних церковно-парафіяльних школах окрім цього вивчали історію та церковнослов'янську мову. У той час у школі за будь-яку провину дітей карали різками. [1, 7].

Земська та церковно-парафіяльна школи не охоплювали всіх дітей волості початковою освітою. На 01.01.1914 року у Площанській школі не навчались 36,4 % дітей [7].

У 1885 році у колишньому власницькому селі, центрі Площанської волості, існували православна церква, постійний будинок, 2 лавки, налічувалось 135 дворових господарств, мешкало 762 особи [8].

За переписом 1897 року у Плоскому мешкало 950 осіб (459 чоловічої статі і 491 – жіночої), з них 925 осіб православної віри [9].

У 1900 р. в селі було 152 дворових господарств і проживало 849 жителів [1].

За даними 1910 р. у с. Плоскому було 187 дворових господарств і проживало 1113 жителів. У 1911 р. в селі збудовано земством та відкрито початкову школу [1].

Після поразки Української національно-визвольної революції, у кінці листопада 1919 року с. Плоске, як і всю приполтавську територію, окупувала орда більшовицької Росії. У селі було встановлено окупаційну владу російських більшовиків.

Після окупації України у школі навчалось багато дітей, але учнів виховували у дусі відданості окупаційній російській більшовицькій владі [7].

За переписом 1926 р. у с. Плоскому Плосківської сільської ради Решетилівського району, Полтавської округи було 255 дворів та проживало 1240 жителів. У селі відкрили клуб і хату-читальню [1].

Під час штучних голодоморів у 1932 – 1933 та 1946 – 1947 роках, організованих окупаційною владою російських більшовиків, люди в селі помирали від голоду. У «Національній книзі пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні» інформація про померлих від голоду у с. Плоске відсутня. Її не вдалось встановити так-як цей злочин ретельно приховувався окупаційною владою. Але у навколишніх селах, наприклад, у с. Мирне, з розповіді жительки цього села Вовк О. В., від голоду померло 50 жителів [10].

У 1931–1933 роках крім Плоского ще працювала початкова школа у селі Сліпки. Під час голодомору, незважаючи на відсутність продуктів, діти у школах харчувалися один раз на день, отримували суп. Так школа намагалась рятувати дітей від голодної смерті [7].

Перед Другою світовою війною у селі не було радіо та електроенергії працювала лише хата-читальня [7].

17 вересня 1941 року село Плоске окупували війська вермахту Німеччини. Під німецькою окупацією навчання у школі розпочався 1-го верес-

ня 1942 року, але навчалися лише учні 1–4 класів. Школа працювала до березня 1943 року. За період німецької окупації з 17.09.1941 по 24.09.1943 рр. з території Плосківської сільської ради на примусові роботи до Німеччини було вивезено 70 жителів. При відступі німецьких військ, карателі зруйнували колгоспні будівлі, спалили одну з найбільших і найкращих будівель школи та багато будинків сільських жителів [1, 7].

Після звільнення Полтавщини від німецької окупації, у Плоскому з 10 жовтня 1943 року почала працювати семирічна школа. У той час не було підручників, зошитів, класи не опалювалися, люди у селі жили бідно і більшості учнів не вистачало одягу та взуття. Тоді в один клас ходили учні різного віку, серед яких були й учасники війни. У селах Левенцівка та Сліпки працювали початкові школи. За свідченням вчительки початкових класів Осадчої К. П., дітей у школі було багато, але на два перших класи був лише один буквар. У класах було холодно, чорнило замерзало. А після уроків учні працювали у колгоспі – перебирали кукурудзу, збирали картоплю, а у весняно-літню пору пололи буряки, також учні приймали участь в художній самодіяльності [7].

У 1949–1950 навчальному році відкрито Площанську середню школу у якій почали навчання 402 учні. У 1970 р., через малу кількість дітей, школу перевели на восьмирічну, а з 1983 р. вона знову стала середньою. У 1984–1986 роках відкриваються початкові школи у селах Твердохліби і Левенцівка [7].

У післявоєнний час Площанській сільській раді підпорядковувались села Браїлки, Левенцівка, Сліпки, Тарани, Твердохліби, Чередники. У селі колгосп «Шлях до комунізму», середня школа, будинок культури, бібліотека, історико-краєзнавчий музей, фельдшерсько-акушерський пункт, дитячий садок [1, 2].

Вихідцями із с. Плоского були: український письменник-гуморист Кови́нька О. І. (справжнє прізвище Кови́нько) (1900–1985 рр.); український письменник-фантаст, поет, публіцист і журналіст Григоренко А. К. (1937–2001 рр.); один з фундаторів

Мал. 1. Меморіальна дошка у селі Плоске присвячена українському письменнику-гумористу Кови́нька О. І.

Черкаського обласного музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка, директор, художній керівник, головний режисер, актор, Заслужений артист УРСР Попов Микола Васильович (1907–1985) [1, 3].

Після відновлення державності України у 1991 році с. Плоске до 2020 року було адміністративним центром Плосківської сільської ради, до якої входили села Браїлки, Левенцівка, Твердохліби, Чередники [1].

У 2020 році село увійшло до складу Мачухівської об'єднаної територіальної громади Полтавського району. Цього ж року у Площанській загальноосвітній школі І–ІІІ ступенів відкрили музей гумориста О. І. Ковіньки [7].

За даними перепису 2001 року у селі проживало 562 особи.

Мал. 2. Дошка у с. Плоске у парку імені А. К. Григоренка. Автор: Julia.Yulia K – власна робота, CC BY-SA 4.0: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=42274097>

Джерела

1. Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – Київ: Українська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – Київ, 1967. – 1028 с.
3. Плоске (Полтавський район). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B5_\(%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD\)#](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B5_(%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%B9%D0%BE%D0%BD)#)
4. Арандаренко Н.И. Записки о Полтавской губернии: в трех частях (репринтне видання). – Харків: Сага, 2012. – Ч. III. -512 с.
5. Полтавская губернія. Списокъ населенныхъ мѣстъ по свѣдѣніямъ 1859 года, томъ XXXIII. Изданъ Центральнымъ статистическимъ комитетомъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ. СанктПетербургъ. 1862 – 263 с., (код 288).
6. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648 – 2012 рр.) : довідник з історії адміністративно-територіального поділу. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с.
7. Плосківська ЗОШ І – ІІІ. ступенів. Історія школи. URL: <https://sites.google.com/site/ploskivskazosiiiist/home/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8>

8. Волости и важнѣйшія селенія Европейской Россіи. По даннымъ обслѣдованія, произведеннаго статистическими учрежденіями Министерства Внутреннихъ Дѣлъ, по порученію Статистическаго Совѣта. Изданіе Центральнаго Статистическаго Комитета. Выпускъ III. Губерніи Малороссійскія и Юго-Западныя / Составиль старшій редакторъ В. В. Зверинскій – СанктПетербургъ, 1885.

9. Населенные места Российской империи в 500 и более жителей с указанием всего наличного в них населения и числа жителей преобладающихъ вероисповѣданій : по даннымъ первой всеобщей переписи населения 1897 г. / Под ред. Н. А. Тройницкаго – СанктПетербургъ : Типографія «Общественная польза»: [паровая типолитографія Н. Л. Ныркина], 1905. – С. 1–175. – X, 270, 120 с.

10. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 –1933 років в Україні. Полтавська область. – Полтава: Оріяна, 2008. – С. 1115.

Полузир'я

Село Полузир'я розташоване у степовій частині Полтавського району на лівому березі річки Полузир'я на південний захід від Полтави. До с. Полузир'я примикає село Дмитренки, а на відстані 0,5 км знаходиться село Бондури.

Село виникло у першій половині XVIII століття. У 1782 році згадуються Полузирські хутори, що належали військовому товаришу (старшині) Сулимі [1, 2].

У 1859 р. в селі було 42 двори і 309 жителів [1].

У 1866 році на Полузирські хутори Полтавського повіту була перенесена із села Старі Санжари дерев'яна п'ятиверха церква Михаїла де була споруджена у 1701 році [3].

У 1902 році Михайлівська церква володіла 1 десятина землі ружної садибної, 33 десятинами ріллі. У селі діяли бібліотека, чоловіча і жіноча школа грамоти, церковно-парафіяльна школа, земське училище [3].

До церковної парафії входили хутори: Гергелевий, Оборожний, П'ятаки, Скрилі, Сліпці, Бондури, Марусичеві, Білоконеві, Оріхівські [3].

У 1900 р. в селі 79 господарств, з них селянських 74 та 472 жителі, землі 351 десятина, у тому числі 268 десятин ріллі [1].

У 1902 р. серед прихожан було 1142 душ чоловічої і 1174 жіночої статі.

У 1912 р. серед прихожан 8 душ привілейованих станів, 2330 козаків і 157 селян [3].

Після поразки Української національно-визвольної революції, у кінці листопада 1919 року приполтавську територію окупувала орда більшовицької Росії. У селі було встановлено окупаційну владу російських більшовиків.

У 1926 р. у Полузірській сільській раді налічувалось 13 хуторів, 673 господарства, 3401 жителів.

Під час штучних голодоморів у 1932 – 1933 та 1946 – 1947 років, організованих окупаційною владою російських більшовиків, у селі люди помирали від голоду. У «Національній книзі пам'яті жертв голодомору 1932 – 1933 років в Україні» у сусідніх селах Бондури і Дмитренки значаться загиблі від голоду. Влада ретельно приховувала свій злочин. Кількість померлих від голоду у Полузір'ї не встановлена.

За період німецької окупації з 17.09.1941 по 23.09.1943 років було вивезено до Німеччини 69 жителів. При відступі німецького війська карателями спалено 29 хат.

У післявоєнний час в Полузір'ї центральна садиба колгоспу «Заповіт Леніна», працює лікарня, 2 восьмирічні та 2 початкові школи, бібліотека, клуб [2].

У 1960-х роках населення села – 220 чоловік. Сільській раді підпорядковані населені пункти Білоконі, Бондури, Бридуни, Гергели, Дмитренки, Назаренки, Судівка, Шевці, Шпортьки [2].

Після відновлення державності України, у селі працює загальноосвітня школа I–III ступенів акредитації, дитячий садок, лікарська амбулаторія загальної практики сімейної медицини, будинок культури.

До 2020 село Полузір'я було органом місцевого самоврядування. Полузірська сільська рада включала села Дмитренки та Бондури.

У 2020 році село увійшло до складу Мачухівської об'єднаної територіальної громади Полтавського району.

За даними перепису 2001 року населення села становило 328 осіб.

Джерела

1. Полтавщина. Енциклопедичний довідник. – Київ: Українська Енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1992. – 1024 с.

2. Історія міст і сіл Української РСР. Полтавська область. – Київ, 1967. – 1028 с.

3. Михайлівська церква с. Полузір'я / Краєзнавство Новосанжарського краю.

URL:

<https://www.facebook.com/groups/3183018141727531/permalink/3571391332890208/>

Судіївка

Село Судіївка розташоване у степовій частині Полтавського району на південний захід від Полтави. Село межує із с. Мачухи і знаходиться на відстані 1 км від сіл Снопове та Вищі Вільшани. Поруч проходить автомобільна дорога міжнародного значення Полтава – Олександрія М22, яка є частиною європейського маршруту Е584.

Назва села походить від посади власника села, який був суддею. До 1860 року село було поміщицьким і належало судді Жиглову [1].

У XVIII ст. с. Судіївка відносилось до адміністративно-територіальної одиниці Запорізької Січі – Протовчанської паланки (1766–1775) [2].

За переписом населення у 1859 році в Судіївці було 12 дворів і проживав 71 житель [1].

У 1909 р. село Судіївка відносилось до Полтавського повіту, Полтавської губернії.

Після поразки в Україні національно-визвольного руху у кінці 1919 року в селі встановлено окупаційну владу російських більшовиків.

Під час штучних голодоморів у 1932 – 1933 та 1946 – 1947 років, організованих окупаційною владою російських більшовиків, у селі люди помирали від голоду. Жертвою голодомору 1932–1933 років стало 14 осіб [3].

У часи Другої світової війни з 17 жовтня 1941 по 23 жовтня 1943 року Судіївка була під німецькою окупацією.

Після відновлення державності України, у 1992 р. в Полтавському районі утворено Судіївську сільраду з центром у селі Судіївка до якої увійшли села Судіївка і Шевченки [4].

У селі працює загальноосвітня школа I–II ступенів, будинок культури, ясла-садок, фельдшерсько-акушерський пункт.

Судіївська сільська рада існувала до 2017 р., потім село було підпорядковано Мачухівській сільській раді.

У 2020 році село увійшло до складу Мачухівської об'єднаної територіальної громади Полтавського району.

За даними перепису 2001 року населення села становило 1240 осіб.

Джерела

1. Мачухівська територіальна громада. Історична довідка. URL: <https://machtg.gov.ua/istorichna-dovidka-15-23-00-23-04-2020/>

2. Вирський Д. С. Протовчанська паланка // Енциклопедія історії України : у 10 т. – К. : Наукова думка, 2012. – Т. 9.

3. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932 –1933 років в Україні. Полтавська область. – Полтава: Оріяна, 2008. – С. 1115.

4. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648 – 2012 рр.) : довідник з історії адміністративно-територіального поділу. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с.

УДК 94(477)*6

Володимир Сергійчук

завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор.

ДЕКОМУНІЗАЦІЯ ЧЕРЕЗ... ДЕУКРАЇНІЗАЦІЮ?

Наш геніальний гетьман Іван Мазепа досить мудро пояснив причину багатьох поразок українців: «Самі себе зводили!».

Але хіба ми вже отямилися, завжди тверезо реагуємо на виклики часу? Скажімо, чи добре приглядаємося до свого минулого і чи далекоглядно дивимося вперед, оцінюючи внесок усіх видатних вихідців з нашої землі, яким зможуть гордитися перед світом і нащадки?

На жаль, процеси декомунізації, які розгорнулися в Україні після Революції гідності головним чином через перейменування населених пунктів, вулиць, установ і закладів, змушують визнати в багатьох випадках поспішність і непродуманість, що перетворюється на відверту війну з нашою історичною пам'яттю. Особливо при цьому дістається тим видатним українцям, яким довелося жити й творити у царській чи радянській Росії.

Ось рішення Чернігівської міської ради, яка 10 липня цього року перейменувала 35 вулиць та провулків в обласному центрі. Серед перших новацій впадає в око те, що відтепер у топоніміці цього славного міста зникне ім'я першого лауреата Нобелівської премії з України Іллі Мечникова⁸. Чим він завинив перед чернігівцями – важко сказати: цей видатний зоолог і фізіолог, закінчивши Харківський університет за два роки, замість встановлених

⁸ Ілля Ілліч Мечников (3 (15) травня 1845, Іванівка, Куп'янський повіт, Харківська губернія, Російська імперія — 2 (15) липня 1916, Париж, Франція) — український та французький науковець російського, молдовського та єврейського походження, один з основоположників порівняльної патології, еволюційної ембріології, імунології і мікробіології, творець наукової школи.

тоді чотирьох, водночас уже під час навчання друкує дві наукові праці. Після стажування в Італії та Німеччині наш земляк блискуче захищає магістерську дисертацію у 1867 в Санкт-Петербурзі. Потім переїжджає до Одеси, де працює доцентом університету й розпочинає свої всесвітньо відомі дослідження з внутрішньоклітинного травлення, що завершилися створенням теорії фагоцитозу, яка принесла йому заслужену славу. В галузі філогенетики він розв'язав дві важливі наукові проблеми: висунув теорію походження багатоклітинних організмів і так звану ктенофорну теорію походження голкошкірих і хордових.

Це підняло нашого земляка Іллю Мечникова до найбільш видатних ембріологів у світовій науці, відтак його вважають одним із засновників порівняльної ембріології. Неоціненне наукове значення мають також його праці з мікробіології й імунітету. Саме за ці новаторські дослідження йому було присвоєно звання почесного члена Американської академії мистецтв і наук (1898), Паризької АН (1904). Але для чернігівців цього виявилось замало...

А от українець за походженням Костянтин Ушинський безпосередньо пов'язаний з чернігівською землею: він закінчив Новгород-Сіверську гімназію, в яку добирався за 5 кілометрів з приміського родинного хутора. Це він розробляв учення про мету виховання як підготовку до праці та життя, про формування національного обов'язку, завжди обстоював думку, що дитина для максимально повного розвитку індивідуальності повинна навчатися рідною мовою, особливо ж захищав права української мови.

На його думку, навчання дітей рідною мовою розвиває „природжену душевну здібність”. Викладання рідної мови має важливе значення і в формуванні світогляду учнів, наголошував Костянтин Ушинський: “Рідне слово є саме тим духовним одягом, у який повинне одягтися всяке знання, щоб стати справжньою власністю людської свідомості”.

«Вина» перед українством Костянтина Ціолковського, очевидно, полягає в тому, що його батька, уродженця Рівненщини, після закінчення лісотехнічного інституту в Санкт-Петербурзі направили на роботу до російської Калуги, де й з'явився на світ майбутній видатний теоретик космонавтики. Тож його ім'я також зникне з карти Чернігова.

А щодо справді великого російського демократа Олександра Герцена, то тут уже нічого й сказати. Хоч мали б пам'ятати не тіль-

ки в Чернігові, а й українці всього світу, що саме ця людина фактично першою стала на захист прав нашої нації. Це йому належать знамениті слова: «російська демократія закінчується там, де починається українське питання».

Тобто, понад сто років тому Олександр Герцен мав мужність привселюдно заявити те, що на захист прав українців проголошував на Київському Майдані взимку 2014 року американський сенатор Джон Маккейн. Ім'ям останнього цілком заслужено названо вулицю в Києві, а в Чернігові стирають з пам'яті того, кого ми мали б шанувати завжди.

Таким чином, складається враження, що ось така ситуація з перейменуваннями – просто мала обізнаність членів відповідних комісій і місцевих депутатів. Чи, як кажуть постійно за поребриком: «усе йде по плану, відповідно до графіка»?..

Але давайте повернемося до своїх співвітчизників, котрі змушені були працювати на теренах росії. Скажімо, видатний український філософ Памфил Юркевич, який народився на Полтавщині. Вже здобувши диплом магістра в Київській духовній академії 1852 року, він став найбільш кваліфікованим викладачем філософії в усій російській імперії, що стверджується спеціальною грамотою, якою його вшанував Священний Синод. Треба розуміти, що своїми ж першими філософськими трактатами "Ідея" і "Серце і його значення в духовному розвитку людини згідно зі Словом Божим" молодий український філософ завоював прихильність не тільки київських студентів. Розвиваючи свої теорії стосовно людини, свою нову систематичну антропологію, вироблену в душі конкретного християнського ідеалізму, він вніс свіжий струмінь у наукову думку тогочасного світу, посідаючи своє гідне місце серед його мислителів.

Особливо ж Памфил Юркевич заявив про себе голосно, коли у відповідь на матеріалістичний твір Миколи Чернишевського "Антропологічні принципи в філософії" опублікував свою відповідь під назвою "З науки про дух людини", у якій він вказав на хиби російського автора. Тоді Памфилу Юркевичу довелося витримати своєрідний "хрестовий похід", на який він відповідає новими працями з київських пагорбів: "З приводу статей богословського змісту, поміщених у Філософським лексиконі", "Докази існування Бога" та "Мир з ближніми як передумова християнського співжиття".

Очевидно, ця полеміка і вирішила майбутнє вже всім відомого українського філософа: з 1861 року Юркевича переводять на поса-

ду професора філософії Московського університету, де він публікує ще один філософський твір, підготовлений у Києві: "Мова фізіологів і психологів". Невдовзі після переїзду до Москви Юркевич обійняв посаду декана історико-філософського факультету, відтак більше уваги почав приділяти педагогіці. Його перша по суті і остання філософська праця за межами України була озвучена лише через п'ять років під назвою "Розум згідно з наукою Платона і досвід згідно з наукою Канта".

Його учень Володимир Соловйов писав згодом про свого вчителя: "Індивідуальний характер Юркевича, без сумніву, формувався на загальному тлі української природи. Їй відповідала його задумливість, заглибленість у самого себе, чутливість більш інтенсивна, ніж екстенсивна, а також і впертість і замкненість, що доходила до хитрості... До цих рис треба додати ще одну, також українську рису – особливий рід зосередженого гумору, – він смішив мене сам тільки злегка посміхаючись".

А чи ж маємо ми право відмовитися ще від одного видатного філософа – Миколи Бердяєва, котрий народився в Києві. У 1898 році під час навчання в університеті Св. Володимира він був заарештований за пропаганду соціалістичних ідей і засланий у Вологодську губернію. Наш земляк розробляв ідею свободи творчості особистості, що лягли в основу антропології, соціальної філософії та етики. Критично ставився до капіталізму та християнства, визнавав навіть "правду комунізму", що полягала в усупільненні виробництва. Єдиною реальністю Бердяєв проголошував існування суб'єкта, основою творчості якого є "абсолютна свобода", змістом цієї творчості є містерія "народження Бога в людині та людини в Богові". Проголошував ідею нового середньовіччя як повернення до гармонії між Богом і людиною.

І ці названі мною видатні уродженці нашої землі, і ще багато інших, хто в силу різних обставин працював для Росії, свою користь українству приносили: саме вони творили оту російську науку, техніку й культуру, якою вони тепер гордяться. Але ми маємо сказати світові: так то ж наші! Взяти ракетну техніку: Олександр Засядько, Микола Кибальчич, Юрій Кондратюк, Сергій Корольов, Валентин Глушко, Володимир Челомей, Михайло Янгель – вони тепер для світу «русские». Проте в їхніх жилах текла наша кров – важливо, щоб про це знав увесь світ. І в цьому полягає наше завдання.

А ми, на жаль, відстаємо в поширенні цих знань, чим нехайно користуються наші сусіди, приписуючи собі й те, що не може не бути українським. Наприклад, у книзі «Ольшаны – некрополь русской эмиграции», опублікованій видавництвом «Русская традиция» в Празі, поховання на цьому цвинтарі чеської столиці таких видатних українців, як поет Олександр Олесь, посол УНР у Чехословаччині Максим Славинський, голова Українського правничого товариства в Чехословаччині Сергій Шелухин, професор фінансового права Українського Вільного Університету Олексій Одарченко, директор Української гімназії в Празі Євген Іваненко – це «русский некрополь».

Є сумніви щодо віднесення в цій книзі до «русской эмиграции» й ще низки відомих діячів українського походження, які в умовах нашої бездержавності формально працювали на російську імперію. Але ж уродженець Києва генерал Микола Ходорович як командувач Київським військовим округом у квітні 1917 року приймав парад українізованих військ гарнізону, причому тоді виголосив здоров'я за вільну Україну.

Така ж доля склалася і для інших уродженців України. Зокрема, для вихідця з села Плиски Чернігівської губернії Івана Петрунkevича, депутата Першої Державної Думи, організатора російської партії конституційних демократів; полтавця Володимира Тукалевського, засновника і першого директора Слов'янської бібліотеки в Празі; рівненця Володимира Рафальського, відомого дипломата-сходознавця...

Наше завдання – повернути ці та інші видатні постаті української землі до історичної пам'яті нашої нації. Інакше проголошена декомунізація обернеться для нас деукраїнізацією історичної пам'яті, що призведе до суттєвого послаблення джерел національної свідомості й ідентичності.

УДК 94(477)03.

Володимир СЕРГІЙЧУК,

завідувач кафедри історії світового українства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор історичних наук, професор.

НА СВОЇЙ ЗЕМЛІ

У ці дні особливого звучання набуває Указ Президента України Володимира Зеленського від 22 січня 2024 року про посилення уваги до українських етнічних теренів, які російські більшовики остаточно окупували наприкінці 1918 року. Йдеться насамперед про Слобожанщину, яка нині опинилася в епіцентрі військових подій і де може вирішитися доля її матері України.

Так, саме з Києвом єдналася ця земля з часів Русі. А коли після її падіння вилюднилися нинішні Харківщина, Курщина, Білгородщина й Вороніжчина, частини Сумщини, Донеччини й Луганщини, перетворившись на так зване Дике поле, то з початком розвитку нашого козацтва стали масово переселятися сюди українці Наддніпрянщини. Вони не тільки принесли козацький устрій, а й ще тривалий час залишалися прив'язаними адміністративно до «матері городів руських». Скажімо, на початку XVIII ст. до Київської губернії указом московського сатрапа петра першого були віднесені Білгород, Брянськ, Трубчевськ, Курськ, Сівськ, Путивль, Рильськ, Лівни, Карачев, Орел, Кроми, Новосіль, Короча, Белев, Мценськ, Старий Оскол, Обоянь, Хотмижськ, Карпів, Яблунів.

Зрештою, в 40-х роках XVIII ст. слобідські козацькі полки формально звітують канцелярії Гетьманщини, що засвідчує в січні 1742 р. «Генеральная Перечневая табель Малоросійских и Слободских полков...» про присягу імператриці Єлизаветі. З цього документа, зокрема, довідуємося, що в найбільшому слобідському полку — Острогозькому — великоросіян «рядових і разного званія людей» 444. У той же час українців — 2242 особи.

Ця українська присутність на землях колишнього Дикого поля збереглася й у майбутньому. Так, за переписом 1897 року в Курській губернії нараховувалося 523.277 наших співвітчизників, а у Воронежській – 854.093. Саме вони та їхні нащадки заявили після Лютневої революції в Росії в 1917 році про своє бажання приєднатися до відродженої Української державності. Це їхнє волевиявлення проявлялося в тому числі серед вихідців із названих регіонів і на всіх фронтах Першої світової війни, де вони брали участь у виборах до Українських Установчих Зборах.

Цілком ймовірно, що цей рух вплинув і на переговори більшовицької росії в Бересті навесні 1918 року, де Центральні держави поставили їй умову провести розмежування з Українською Народною Республікою за етнічною ознакою. Однак лєнін дав наказ голові своєї делегації на цих переговорах християну раковському всіляко затягувати даний процес, тим паче, що червона армія не залишила так званої нейтральної зони на Східній Слобожанщині. А коли із закінченням війни німецька армія вийшла з цих теренів, то їх негайно окупували росіяни і більше з них уже не виходили.

Але бажання українського населення про приєднання навіть до радянської України виразно проявлялося. Так, 1920 року за входження до УСРР однозначно висловилися з'їзди рад Коров'яківської та Кульбаківської волостей Рильського повіту Курської губернії, Нововознесенської, Успенської, Грайворонської – Путивльської та багатьох інших. Тоді ж з'являється подібного характеру спільна постанова виконкомів Новооскольського, Корочанського та Білгородського повітів, на території яких мешкало майже 650 тисяч чоловік. У цьому документі, до речі, зазначалося: «Ще в 1917—1918 роках місцеве населення одностайно висловилося на користь. приєднання до Харківської губернії і тільки німецька окупація України перервала подальше здійснення цього народного бажання».

У протоколі загальних зборів громадян Томарівської волості 4 квітня 1920 року, на яких було присутніми 956 осіб, зазначено

Вислухавши доповідь учасників Білгородської повітової конференції безпартійних по питанню о прилученні до України, збори одноголосно вирішили «звернутись з проханням заступництва перед належними центральними установами з приводу прилучення Томарівської волости Білгородського повіту до території

Української Східської Республіки по слідуєчим, одноголосно ухваленим зборами мотивам:

1. По походженню населення Томарівської волости українське з своєю самобутньою культурою, мовою, звичаями, нормами і історичним минулим.

2. Томарівська волость є простим продовженням однородного чисто українського населення Харківської губернії, отже ніяких технічних перешкод для прилучення її до території Української Східської Республіки немає.

3. В економічно-господарському житті Томарівська волость, як і цілий Білгородський повіт, тяжіють до Харкова, як до найближчого центру, з котрого завше забирали як споживчі продукти, так, однаково, і різні сільського-господарські вироби і інші предмети сільського вжитку.

4. Окрім того, для Томарівської волости Харків є найближчим центром, із котрого вона почерпає духовно-моральні вартости рідної української культури, придбання котрих легше здійснити при навчанні на материній (українській), а останнє (навчання) користніше і з технічного боку більш справдимо у всеукраїнському масштабі.

5. Дякуючи малій віддалености і зручности шляхів, всі культурні вартости, а саме: книги, газети і т. и. можуть одержуватись дуже швидко, чим з інших культурних центрів, так, наприклад, газети одержуються у день їх виходу...».

Однак цю та інші численні петиції корінного українського населення Слобожанщини москвою було проігноровано, яка посилялася на нібито повне задоволення духовних запитів місцевого населення через так звану українізацію. Насправді ж така фактично саботувалася владою, що викликало нові й нові рішучі вимоги місцевого українського населення, які проголошувалися на велелюдних зібраннях. Зокрема, учасники партійного активу тодішнього Суджанського повіту Курської губернії 20 лютого 1925 року поставили це питання перед секретарем цк вкп (б) молотовим на зустрічі з ним у Народному домі.

Його відповідь про те, що «кордони вже встановлені і Суджанський повіт відійшов до РСФРР», викликала велике невдоволення населення повіту. Наприклад, через два дні 433 мешканці села Заолешенки підписалися під таким протестом: «Маючи природ-

не національне і етнографічне тяжіння до України, а також економічне тяжіння до центру України – Харкова і зокрема міста Суми, а не до міст РСФРР, зокрема, до теперішнього повітового міста Льгов і губернського Курська.

Крім того, маючи в своєму складі 100 % українського населення, яке здавна має український побут і звичаї, що доказує історичну приалежність до України, з метою здійснення заповітів ЛЕНІНА на самовизначення народів, підтверджених XIII партійним з'їздом ркп (б) і неодноразові на те вказівки друкованої преси вождів робітників і селян у нинішній час, що особливо яскраво виразилися на останньому Всеросійському Учительському З'їзді, з метою підняття культурного рівня народу малих національностей, Загальні Схід клопочеться про приєднання слоб. Заолешенки до УСРР і тим полегшити економічний та адміністративний зв'язок з такою.

Ми, громадяни слоб. Заолешенки, сподіваємося, що наш голос - голос народу буде почутий центром, і останній, як виконавець волі народних мас селянства, повернеться обличчям до села, піде нам назустріч і з'ясує це питання через свого уповноваженого шляхом плебісциту в населення колишнього нашого Суджанського повіту про його волю приєднання, - чим переконається в законності нашого клопотання.

Насмілюємося обмовитися, що категорична відмова в нашому клопотанні і взагалі мовчанка з цього питання чи просто нав'язування зверху своїх міркувань стосовно встановлення кордонів без згоди на те зацікавленого населення даної місцевості, шкідливо і з недовір'ям відгукнеться на престижі й довірі населення Центральній Владі Рад, котра порушує права на самовизначення».

Подібні звернення постійно надходили і до органів влади УСРР. Тож політбюро цк кп (б) у під головуванням свого генерального секретаря лазаря кагановича 18 травня 1928 року розглянуло доповідну записку до цк вкп (б) стосовно остаточного визначення кордону між РСФРР і УСРР. Це було викликано створенням Центрально-Чорноземної області, в ході якої з'явилася можливість менш боляче здійснити всі територіальні зміни в Курській і Воронезькій губерніях, включивши українські терени до складу УСРР.

У документі, який підписував до москви україножер каганович, навіть наголошувалося, що «проведення державного кордону

між УСРР і РСФРР за етнографічним принципом цілком співпадає з сільськогосподарськими й економічними районами». Відтак, українські більшовики просили Москву «винести принципове рішення» встановлення «на основі етнографічних даних точних кордонів між УСРР і РСФРР».

З цим у Москві продовжували зволікати. А коли на зустрічі українських письменників зі Сталіним у лютому 1929 року його запитали: «Чому до України не приєднують декілька повітів Курської та Воронежської губерній», той відповів: «Для нас кордони в межах СРСР не мають значіння, питання це стояло кілька років, але ми до цього ставимося дуже обережно. Західня буржуазія в своїй пресі і так натякає, що ми дуже часто міняємо кордони».

Зрозумівши, що українізація наших етнічних теренів у Росії пішла не за кремлівським сценарієм, Сталін та його найближчі соратники вдалися до нечуваного злочину, аби зупинити відродження й утвердження національної ідентичності – спеціальними урядовими постановами припинили цей процес, звинувачуючи коренізацію наших співвітчизників у саботажі виконання непосильних планів хлібозаготівель. Спочатку така директива від 14 грудня 1932 року за підписами Сталіна і Молотова стосувалася українства Північного Кавказу, а наступного дня все українське за межами УСРР заборонялося на всій території СРСР.

Відтак негайно стали переводити на російську мову всі українські газети, книгодрукування, радіопередачі й навчання в школах. Лише в Азербайджані, куди не прислали цілком таємного рішення Кремля, продовжували українізацію шкільної освіти – аж поки з УСРР, куди звернулися за підручниками, не повідомили пошепки про згортання так розрекламованого російськими більшовиками процесу коренізації.

Понад 90 років з того часу минуло. Але, як видно з сьогоднішніх репортажів із теренів того ж Суджанського району Курської області, українська мова продовжує там існувати. Бо там українці – на своїй батьківській землі.